

Pedagogická fakulta UK v Praze
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Třicetiletá válka v učebnicích dějepisu od roku 1869 do roku 2004

Petr Mikeska, D – Pg

Vedoucí diplomové práce PaedDr. František Parkán

Praha 2005

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci zpracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 9. prosince 2005

Poděkování: Děkuji PaedDr. Františkovi Parkanovi za cenné rady a připomínky k tématu diplomové práce, dále děkuji Mgr. Dominice Kovářové za pomoc při korektuře textu a Mgr. Robertovi Novotnému za zapůjčení odborné literatury a konzultace k řešené problematice.

Obsah

I. Úvod	9
II. Prameny a literatura	10
III. Stručný průběh třicetileté války	13
1. Příčiny stavovského povstání a jeho následky pro české země, válka falcká	14
2. Válka dánská, válka švédská, Albrecht z Valdštejna.....	23
3. Válka švédsko-francouzská, závěrečné boje 30. leté války.....	30
Shrnutí	34
IV. Srovnání výkladu třicetileté války v učebnicích dějepisu od r.1869 do r.2004.....	36
1. Období 1869-1918	37
Vnitropolitická situace	37
Školství, výuka dějepisu.....	38
Historiografické bádání	39
Srovnání učebnic	49
Shrnutí	59
2. Období 1918-1939	62
Vnitropolitická situace	62
Školství, výuka dějepisu.....	63
Historiografické bádání	64
Srovnání učebnic	71
Shrnutí	81
3. Období 1939-1945	83
Vnitropolitická situace	83
Školství, výuka dějepisu.....	83
Historiografické bádání	84
Srovnání učebnic	85
Shrnutí	87
4. Období 1945-1948	89
Vnitropolitická situace	89
Školství, výuka dějepisu.....	89

Historiografické bádání	90
Srovnání učebnic	92
Shrnutí	93
5. Období 1948-1953	95
Vnitropolitická situace	95
Školství, výuka dějepisu.....	95
Historiografické bádání	96
Srovnání učebnic	97
Shrnutí	98
6. Období 1953-1960	100
Vnitropolitická situace	100
Historiografické bádání	101
Srovnání učebnic	101
Shrnutí	104
7. Období 1960-1978	105
Vnitropolitická situace	105
Školství, výuka dějepisu.....	105
Historiografické bádání	106
Srovnání učebnic	107
Shrnutí	108
8. Období 1978-1990	109
Vnitropolitická situace	109
Školství, výuka dějepisu.....	109
Historiografické bádání	110
Srovnání učebnic	111
Shrnutí	111
9. Období 1990-2004	113
Vnitropolitická situace	113
Školství, výuka dějepisu.....	113
Historiografické bádání	114
Srovnání učebnic	116
Shrnutí	119
V. Závěry	121
Stavovské povstání, bitva na Bílé hoře	121
Fridrich Falcký	123
Albrecht z Valdštejna	125

VI. Seznam použitých pramenů a literatury.....	127
VII. Seznam zkratk	138

I. Úvod

Cílem této diplomové práce je porovnat výklady třicetileté války v učebnicích dějepisu ve zvolených časových úsecích mezi léty 1869-2004, tj. v období, ve kterém v českých zemích došlo k několika zásadním politickým a společenským změnám. Při členění sledovaného období na jednotlivé časové úseky, resp. kapitoly, jsou jako mezníky použity školské zákony a přelomové události našich dějin. Školské zákony zpravidla měnily studijní systém, délku školní docházky apod. a byly také odrazem politické situace ve státě. Určovaly i nové výchovné cíle a osnovy jednotlivých předmětů, a tím nepřímo ovlivňovaly textovou podobu učebnic. Určitý vliv měly na obsah učebnic i závěry ze soudobých prací historiků. Historiografickým výzkumem se však zabývám pouze okrajově, hlavním pramenem zkoumání jsou česky psané učebnice dějepisu. Je zřejmé, že prezentace třicetileté války v dějepisných učebnicích byla ovlivňována mnoha faktory, které jsem se pokusil v předložené studii popsat a charakterizovat.

V první části této práce (II. kapitola) jsou uvedeny hlavní prameny a základní literární díla, které byly při studiu a zpracování uvedeného tématu použity. Obsahuje dále i přehled několika obdobných prací, které se zabývají rozbory výkladu některých důležitých událostí z dějin našeho národa. Z tohoto přehledu rovněž vyplývá, že srovnáním výkladů událostí třicetileté války v učebnicích dějepisu se doposud nikdo nezabýval. Předložená diplomová práce je zaměřena na několik vybraných témat z tohoto období a to na: české stavovské povstání a bitvu na Bílé hoře, hodnocení osobnosti Fridricha Falckého a osobnosti vojevůdce Albrechta z Valdštejna se zaměřením na posouzení jeho údajné zrady. Stručný popis celého průběhu třicetileté války je uveden ve III. kapitole. Popisy a srovnání výkladů výše uvedených témat v dějepisných učebnicích v jednotlivých časových úsecích jsou uvedeny ve IV. kapitole. Podkapitoly v jednotlivých časových úsecích jsou vždy dále rozděleny na část o vnitropolitické situaci, pojednání o školství a

výuce dějepisu, část věnující se soudobému historiografickému bádání, samotné srovnání učebnic a shrnutí. Stručná prezentace výsledků celého sledovaného období (1869-2004) je uvedena v V. kapitole – Závěry. V posledních kapitolách (VI. A VII.) jsou úplné seznamy použitých pramenů, literatury a zkratek.

II. Prameny a literatura

Při psaní této diplomové práce a studiu literatury o třicetileté válce byla využita celá řada historických studií. K těm nejvýznamnějším patří zejména publikace Antonína Gindelyho.¹ Cenným a nezaujatým pohledem na období stavovského povstání je dále práce od Ernesta Denise.² Někteří autoři se věnovali pouze určitým tématům z období stavovského povstání. Hodnotnou práci o bělohorské bitvě vydali např. Josef Teige, Hanuš Kuffner a Jan Herain.³ V šedesátých letech 20. století pak nejnovější údaje shrnul František Kavka⁴ a v letech osmdesátých Josef Petráň.⁵ Josef Petráň⁶ publikoval v sedmdesátých letech i práci věnovanou především staroměstské exekuci. Mezi poslední práce k tématu Bílé hory patří kniha Jana Pavla Kučery.⁷

Hodnocení osobnosti Fridricha Falckého se většina autorů píšících o stavovském povstání dotkla alespoň okrajově. Hluběji se jeho osobou zabýval za první republiky Bedřich Mendl.⁸ Po delší odmlce vyšla v nedávné době monografie Jaroslava Čechury.⁹

Populárním tématem našich historiků byl neustále Albrecht z Valdštejna. Na konci 19. století byly vydány klíčové práce Antonína Gindelyho,¹⁰ resp. Josefa

¹ **Gindely, Antonín:** Dějiny českého povstání I.-IV., Praha 1870-1880.

² **Denis, Ernst:** Konec samostatnosti české. Praha 1932.

³ **Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan:** Na Bílé hoře. Praha 1911.

⁴ **Kavka, František:** Bílá hora a české dějiny. Praha 1962.

⁵ **Petráň, Josef:** Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí. In: Folia historica bohemia 8, Praha 1985, str. 109-127.

⁶ **Petráň, Josef:** Staroměstská exekuce. Praha 1971.

⁷ **Kučera, Jan Pavel:** Bílá hora, o potracení starobylé slávy české. Praha 2003.

⁸ Např. **Mendl, Bedřich:** Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské. In: ČČH 24, Praha 1918, str. 77-119.

⁹ **Čechura, Jaroslav:** Zimní král. Praha 2004.

¹⁰ **Gindely, Antonín:** Waldsteins Vertrang mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats. Pojednání české společnosti nauk, VII. řada, 3. svazek, Praha 1889.

Pekaře,¹¹ z nichž především Pekařova byla uznávána i za první republiky, kdy se s pozměněným názvem dočkala druhého vydání. Studií snažící se postihnout celou osobnost Albrechta z Valdštejna je práce Zdeňka Kalisty.¹² Vzhledem k politické situaci v bývalém socialistickém Československu byla ovšem bohužel vydána až v nedávné době. Po druhé světové válce se tomuto tématu věnoval především Josef Polišenský, Josef Kollmann a Josef Janáček.¹³ Právě práce Josefa Polišenského¹⁴ a Josefa Kollmanna¹⁵ patří dnes k nejaktuálnějším pohledům na tuto problematiku.

Jako hlavní prameny k této diplomové práci byly použity vybrané učebnice dějepisu z období let 1869-2004. Tato selekce nebyla zaměřena na učebnice pro určitý typ školy nebo pro určitý ročník, ale výsledný výběr je průřezem různých učebnic z většiny typů škol. Zároveň byly zohledněny informace získané z hlavních školských zákonů a osnov vydaných ve sledovaném období.

Dodnes nebylo publikováno příliš mnoho prací, které by se zabývaly rozbořením učebnic dějepisu. Bylo sice vydáno několik studií zabývajících se obecně rozbořením učebnic jako edukačního média,¹⁶ ale prací soustřeďujících se na rozbor učebnic dějepisu je jen pár. Tomuto tématu se nevěnují ani autoři metodik dějepisu. Rozbořením učebnic dějepisu ze druhé poloviny 19. století se zabývala ve své práci Jana Kovaříková.¹⁷ Na základě vybraných citací se snažila dokázat nakolik učebnice dějepisu ovlivnily formování českého historického povědomí. Rozbořením husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989 se věnoval ve svém příspěvku Petr Čornej.¹⁸ Zmiňuje změny, které bylo nutné v textu porevolučních učebnic udělat a zároveň poukazuje na chyby, které se v nich stále nacházejí. Období husitství si

¹¹ **Pekař, Josef:** Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1895.

¹² **Kalista, Zdeněk:** Valdštejn. Praha 2002.

¹³ **Janáček, Josef:** Valdštejn a jeho doba. Praha 1978.

¹⁴ **Polišenský, Josef, Kollmann, Josef:** Valdštejn, ani král, ani císař. Praha 1995.

¹⁵ **Kollmann, Josef:** Valdštejnův konec, historie druhého generalátu. Praha 2001.

¹⁶ Např. **Průcha, Jan:** Teorie a analýzy edukačního média. Brno 1998., **Sýkora, Miloslav:** Učebnice, její úloha v práci učitele a ve studijní činnosti žáků a studentů. Praha 1996., **Skalková, Jarmila:** Učebnice v současné škole. In: Pedagogika, 39, Praha 1989, č.4, str. 378-391.

¹⁷ **Kovaříková, Jana:** Učebnice dějepisu jako nástroj formování českého historického povědomí ve 2. polovině 19. století. In: AUC-Philosophica et historica, č.5, Praha 1976, str. 71-94.

¹⁸ **Čornej, Petr:** Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989. Husitský Tábor, 12, Tábor 1999, str. 95-120.

zvolila i Hana Novotná.¹⁹ Ve své diplomové práci srovnává měnící se výklad lipanské bitvy v pracích historiků i v učebnicích dějepisu mezi léty 1869 a 2001. Husitství si pro rozbor dějepisných učebnic vybral dále i Robert Novotný.²⁰ Ve svém článku se zaměřil na odlišující se výklad postavy Jana Husa a husitství učebnicích z období od poloviny 19. století do současnosti. Zdeněk Beneš²¹ publikoval v loňském roce článek zabývající se rozbohem textů učebnic Josefa Pekaře. Poukazuje na vlivy, které měnily textovou podobu Pekařových učebnic. Ty byly postupně vydávány v období monarchie, první republiky, druhé republiky a protektorátu a jsou tak právem považovány mezi dějepisnými učebnicemi za raritu.

¹⁹ **Novotná, Hana:** Reflexe lipanské bitvy v dílech odborné historiografie a c učebnicích dějepisu. (diplomová práce na KDDD PedF UK) Praha 2001.

²⁰ **Novotný, Robert:** Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu. Dějiny a současnost, 24, Praha 2002, str. 13-17.

²¹ **Beneš, Zdeněk:** Mezi pragmatikou a konceptualizací, Dějiny československé Josefa Pekaře jako historický text. Vlast a rodný kraj v díle historika. Uspořádal Jaroslav Pánek. Praha 2004. str. 159-176.

III. Stručný průběh třicetileté války

Pro situaci v Evropě na konci 16. a na počátku 17. století bylo charakteristické její rozdělení na dvě části, protestantskou a katolickou. Náboženský spor, vyřešený dočasně augsburským náboženským mírem²² z roku 1555 vyústil na počátku sedmnáctého století ve vznik dvou seskupení. V čele protestantské Unie založené v roce 1608 stanul Fridrich V. Falcký²³ a formálním vůdcem katolické Ligy ustanovené v roce 1609 se stal Maxmilián Bavorský. Každá koalice se snažila

²² Byla stanovena zásada Cuius regio, eius religio - Koho země, toho náboženství.

²³ V vedení Unie nahradil svého otce Fridricha IV.

na úkor druhé prosazovat své cíle a první konflikty na sebe nenechaly dlouho čekat.²⁴ S postupem času dostávala pravděpodobnost vojenského střetu obou frakcí stále reálnější podobu. Nečekaně se ovšem prologem k třicetileté válce stala událost, která se odehrála ráno 23. května 1618 v Praze.

1. Příčiny stavovského povstání a jeho následky pro české země, válka falcká

Při nástupu Habsburků na trůn v roce 1526 mělo v Zemích Koruny české převahu obyvatelstvo nekatolického vyznání. Naprostou většinu měli kališníci, zbylé obyvatelstvo se hlásilo ke katolické církvi nebo k mimo zákon postavené jednotě bratrské. S šířením myšlenek reformace v zemích Koruny české rostl i počet sympatizantů Lutherova a Kalvínova učení. Kališníci se tím rozštěpili na staroutrakvisty, kteří zůstali věrni původní husitské věrouce, a novoutrakvisty propagující lutherství. Jednotě bratrské vyhovovalo více radikálnější učení Kalvínova. Snahy tradičně katolicky založených Habsburků (podporovaných ve svých snahách španělskou větví) o rekatolizaci narazily na odpor. V otázce náboženství tolerantnější Maxmilián II. vytištěním a ústním odsouhlasením České konfese v roce 1575 způsobil precedens pro budoucnost. Konfese měla zajistit svobodu náboženství a byla přijatelnou pro všechny již zmíněné skupiny. Za tento akt byli čeští stavové ochotni zvolit Rudolfa za svého krále. Maxmilián ovšem po volbě odmítl konfesi podepsat a později dokonce zakázal její vytištění a šíření.

Soustavné snahy nekatolických stavů tak byly korunovány až vynuceným vydáním Majestátu Rudolfa II. 9. července 1609. Český král a římský císař byl v tísní donucen stvrdit svým podpisem listinu, která zaručovala náboženskou svobodu pro všechny obyvatele Zemí Koruny české.²⁵ Majestát vycházel z České konfese a povoloval již zmíněné čtyři církve – římskokatolickou, jednotu bratrskou, staroutrakvistickou (kališníci) a novoutrakvistickou (Luther). Poddaní nemuseli vyznávat stejnou víru jako jejich vrchnost a nikdo neměl právo je ke změně víry nutit. Na dodržování Majestátu měl dohlížet sbor třiceti defensorů, tzv. ochránců

²⁴ Jako první konflikt a zároveň i předzvěst budoucí války bývá uváděn spor o knížectví Jülich-Kléve (1609-1614). Dědický spor byl vyřešen až kompromisní xantenskou smlouvou (12.11.1614).

²⁵ Slezsko obdrželo privilegium k povolení vyznání augšpurské konfese 20. srpna 1609.

víry. Čeští stavové na oplátku zůstali věrni Rudolfovi při jeho sporu s bratrem Matyášem a prodloužili mu tak o několik měsíců jeho vládu v Čechách. Definitivním koncem Rudolfovy vlády byl vpád pasovských vojsk v lednu 1611, které na území českého království sám pozval.²⁶ Vojska Rudolfova bratrance pasovského biskupa Leopolda se vymkla kontrole a jejich rabování Prahy vyvolalo odpor všech stavů v království. Rudolf II. byl donucen v dubnu 1611 rezignovat.

Vzhledem k absenci legitimních potomků Rudolfa II. byl českým sněmem uznán za českého krále jeho bratr a dlouholetý rival Matyáš, který po smrti svého bratra v roce 1612 získal i císařskou korunu. V otázce následnictví však musel řešit stejný problém. Pro další vývoj středoevropské habsburské monarchie se stalo klíčové podepsání tzv. Oňatovy²⁷ smlouvy v roce 1617. Na základě této dohody se španělští Habsburkové vzdali práv na nástupnictví ve středoevropské oblasti a nejžhavějším kandidátem na trůn po Matyášovi se stal Ferdinand Štýrský, Matyášův bratranec, který měl četné zkušenosti z násilné rekatolizace Štýrska. Byl obecně považován za horlivého katolíka a rekatolizaci byl připraven provést i v Zemích Koruny české. Bylo chybou českých protestantských stavů, že tento jeho záměr podcenili. Při svém přijetí na českého krále v roce 1617 musel tak jako jeho předchůdce Matyáš uznat Majestát a zavázat se k jeho dodržování. Ve stejné době však píše i dopis papeži Pavlu V., v kterém ospravedlňuje svůj postup. Dodává, že Majestát hodlá dodržovat jen pokud bude muset. Již v roce 1617 nechal Matyáš největší Ferdinandovy odpůrce sesadit z jejich úřadů.²⁸ V dalších měsících začalo docházet i k ostřejším náboženským sporům²⁹ způsobeným dvojím výkladem Majestátu.³⁰ Defensoři zaslali několik stížností i k císaři Matyášovi, ale ten jejich protesty zamítl. Vyvrcholením postupů proti nekatolíkům v českých zemích bylo uzavření evangelického kostela na benediktinském panství v Broumově a poboření

²⁶ Vpád pasovských bývá označován jako poslední pokus Rudolfa II. o vojenský puč v Čechách, který měl být namířen proti stavovské opozici.

²⁷ Oňate [oňate] Inigo Velez Guevarra y Tasis, hrabě de, (* konec 16. stol., † 1658), španělský diplomat a politik; od roku 1617 vyslanec v Praze. Organizoval prošpanělskou stranu mezi českou katolickou šlechtou, na jednání říšských stavů v Řezně se zasadil o zvolení Ferdinanda II. českým králem a římskoněmeckým císařem. Za třicetileté války vyslanec ve Vídni, 1648 – 53 místokrál v Neapolsku, 1648 odrazil francouzský útok na Neapol.

²⁸ Jindřich Matyáš Thurn přišel o výnosný úřad karlštejnského purkrabího a odvolání byli i dva mluvčí královských měst na sněmu Valentin Kochan z Prachové a Maxmilián Hošťálek.

²⁹ Incidenty mezi nekatolíky a katolickou vrchností vyústily v uzavření broumovské kostela a zboření kostela v Hrobech.

³⁰ Nepřesné formulace Majestátu nestanovovaly zda se vztahoval i na církevní půdu.

kostela na arcibiskupských statcích v Hrobech. Po těchto incidentech se situace začala vyhrcovat.

V březnu 1618 byl do Prahy svolán sněm nekatolických stavů, který formuloval text stížnosti určené k císaři Matyášovi. Z Vídně dorazila opět zamítavá odpověď spojená navíc se zákazem dalších sněmovních jednání. I přes tento císařův zákaz se sněm v květnu opakoval. Na něm postupně získali převahu radikálové, kteří se 22. května sešli v paláci Smiřických na Malé straně. Schůzce byl přítomen mimo jiné i pozdější velitel stavovských vojsk Jindřich Matyáš Thurn, budoucí předseda stavovského direktoria Václav Budovec z Budova a samozřejmě i hostitel Albrecht Jan Smiřický. Ráno druhého dne vyrazili spolu s dalšími nespokojenci na Pražský hrad do místodržitelské kanceláře, kde zastihli pětici mužů. Mezi nimi nejvyššího purkrabího Adama ze Štenberka a převora maltézského řádu Děpolta z Lobkovic. Oba muže stavové později propustili, přičemž prvně jmenovaného zachránil pravděpodobně jeho podpis na Majestátu Rudolfa II, druhého nejspíše vysoký věk. Dalšími muži v místnosti byli nejvyšší zemský sudí Vilém Slavata z Chlumu, karlíštejnský purkrabí Jaroslav Bořita z Martinic a tajemník (písař) Filip Fabricius. Vilém Slavata i Jaroslav Bořita byli považováni za nejuhlavnější nepřátele evangelíků a záhy byli podrobeni ostré kritice. Místodržícím byl předložen stížný list a listina, na základě které by byli všichni provinilci vůči Majestátu považováni za zemské škůdce. Slavata i Martinic ji odmítli podepsat a byli i s písařem Fabriciem vyhozeni z oken místodržitelské kanceláře. Pád z osmnácti metrové výšky byl značně zmírněn dopadem na šikmý svah hradního příkopu vystlaného pravděpodobně odpadem. Zranění utrpěl pouze Slavata, kterého s jeho druhy přijala ve svém domě Polyxena z Lobkovic, manželka vůdce katolíků a nejvyššího kancléře Českého království Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Překvapení stavové se ještě neúspěšně pokusili prchající královny úředníky zasáhnout střelbou z oken. Krátce po defenestraci se ke vzbouřeným stavům připojila i do té doby váhající pražská města. Z Prahy byli vyhnáni jezuité a správa Klementina byla svěřena protestantské univerzitě. Stavové se snažili své jednání vysvětlit jako potrestání špatných úředníků panovníka, ale zároveň konali přípravy na silové řešení konfliktu. Ve Vídni byl od začátku jejich defenestrační počín kvalifikován jako vzpoura. Obě strany se začaly připravovat k boji.

Stavové nejprve ustanovili výbor třiceti direktorů, ale zároveň nezrušili staré královské úřady.³¹ Členové direktoria získali značné pravomoci ke správě království. Stav v něm byly rovnoměrně zastoupeny. Po deseti místech získal stav panský, rytířský i městsý. Předsedou direktoria byl Václav Budovec z Budova. V najímání žoldnéřů z celé Evropy byl nejhorlivější Jindřich Matyáš Thurn, zkušený válečník, který se stal i velitelem stavovského vojska. Válečné operace začali aktivněji stavovští. Thurnovo vojsko vytáhlo do jižních Čech a po neúspěšném pokusu o dobytí Českých Budějovic ustrnulo na manévrování a nesmělém pronásledování císařské armády, v jejímž čele byl ostřílený veterán Charles Buquoy de Longueval. Druhým vojskem bojujícím na straně českých stavů byl oddíl vedený Arnoštem z Mansfeldu.³² Buquoyovi sekundoval císařský plukovník Henri Duval de Dampierre, který jako první vtrhnul na území Čech a poplenil zejména Jindřichohradecko. Zatímco Thurn se chystal na střet s Buquoyem, odmítl Mansfeld splnit příkazy direktoria a posílit hlavní stavovské vojsko. Místo toho pokračoval v obléhání Plzně, kterou po dvou měsících v listopadu dobyl. Stavové zaznamenali první výraznější úspěch, ale zároveň přišli o možnost spojeným stavovským vojskem porazit vojsko císařské. Buquoy zatím několikrát unikl z nevýhodného postavení a ustupoval před Thurnem, kterému přišel na pomoc i dlouho očekávaný oddíl hraběte Jiřího Fridricha Hohenloheho.³³ Před početnějším nepřítelem se nakonec na zimu uchýlil do Českých Budějovic.

Druhý rok povstání přinesl mnohem závažnější události. V březnu zemřel císař Matyáš a moci se v Českém království definitivně ujal Ferdinand II. Pozice nejvlivnějšího odpůrce války na Moravě, Karla staršího ze Žerotína, neustále slábla a misky vah se začaly stále více naklánět na stranu jeho pročesky orientovaného bratrance Ladislava Veleny ze Žerotína. Proto se Thurn rozhodl táhnout se svým vojskem na Moravu. Podařilo se mu získat Znojmo a Brno. Z Olomouce ale

³¹ Tento čin stavů dokazuje, že zvolené direktorium mělo zemi spravovat pouze krátkodobě, do doby než bude na trůn uveden panovník.

³² Vojsko vedené Mansfeldem bylo vysláno na náklady savojského vévody Karla Emanuela. Mansfeld se často odmítal podřídit rozkazům direktoria, které ani dlouhou dobu nevědělo, kým bylo vojsko vysláno.

³³ Jiří Fridrich Hohenlohe (1596-1657) v bitvě na Bílé hoře byl spolu s Kristiánem z Anhaltu vrchním velitelem stavovských vojsk. V roce 1631 vstoupil do švédských služeb.

uprchnul jeden ze tří moravských zemských velitelů. V této době ještě nepříliš známý plukovník Albrecht z Valdštejna se rozhodl vsadit na Ferdinanda II. a dezertoval. Na cestu do Vídně si přibalil i zemskou pokladnu moravských stavů. V květnu se Thurn obrátil se svým vojskem na Vídeň. V Rakousích se sice proti Ferdinandovi zvedlo povstání části stavů, ale nijak výrazně ho neohrozilo. Thurn však svým odchodem z Čech oslabil pozici Mansfelda, který byl v bitvě u Záblatí poražen Buquoyem. Thurn tak musel upustit od dalšího dělostřeleckého ostřelování Vídně a stáhl se zpět do Čech. Větší vojenský úspěch pak zaznamenali Moravané, když se jejich vojsku v čele s Ladislavem Velenem ze Žerotína podařilo porazit Dampierra.

V roce 1619 vypuklo povstání i v Uhrách, a to pod vedením ambiciózního Gábora Bethlena. Sedmihradský kníže byl o rok později zvolen uherským králem a při vojenských operacích se několikrát spojil s českými stavy, zejména s armádou Thurnovou. Zároveň se ale nikdy nebránil tajným jednáním s Ferdinandem a v rozhodujících chvílích dával přednost osobnímu prospěchu před partnerstvím s českými stavy.

V červenci 1619 se v Praze konal generální sněm stavů zemí Koruny české. Ferdinand II. byl prohlášen za sesazeného a dalším bodem jednání byla volba nového českého krále. Z možných kandidátů³⁴ byl nakonec vybrán a zvolen Fridrich Falcký. Stavové se pro vůdce Protestantské unie rozhodli i kvůli jeho příbuzenským svazkům s anglickým králem Jakubem I.³⁵ Až budoucnost měla ukázat, jak bylo mylné příliš se spoléhat na pomoc anglického krále a protestantských knížat z říše. Generální sněm ještě před volbou Fridricha podřídil velení všech vojsk Kristiánovi z Anhaltu, s čímž se těžko smířoval Thurn. Pouze menší útechou mu mohl být navrácený úřad karlštejnského purkrabí. Negativní ohlas veřejnosti pak způsobil příkaz krále, který v duchu svého kalvínského přesvědčení nechal odstranit výzdobu ze svatovítského chrámu na Pražském hradě.

³⁴ Mezi nejvýznamnější patřili Jan Jindřich Saský, Fridrich Falcký a savojský vévoda Karel Emanuel.

³⁵ Dcera Jakuba I. Alžběta byla provdána za Fridricha Falckého.

Vstup do roku 1620 tak nebyl pro povstání právě příznivý. Fridrichovi se nepodařilo zajistit očekávanou vojenskou podporu ze zahraničí. Slabou náplastí byl kontingent v počtu několika set mužů, zasláný anglickým králem, a finanční podpora z Nizozemí. Navíc se zhoršily i vztahy mezi samotnými českými stavy. Důvodem bylo financování vojska, resp. výše dávek, které by měly jednotlivé stavy odevzdávat. Oproti tomu dostával Ferdinand II. ve Vídni převážně dobré zprávy. Na základě předchozích dohod mu svou pomoc přislíbil Maxmilián Bavorský i luterán Jan Jindřich Saský. Vůdce Katolické ligy měl za odměnu získat Falc a Horní Rakousy. Saský kurfiřt Jan Jindřich se po zvolení Fridricha Falckého na českého krále otevřeně přidal na stranu císaře Ferdinanda II. Za poskytnuté služby si měl polepšit o Horní a Dolní Lužici.

Buquoy s Dampierrem porazil v dubnu stavovské vojsko u Sitzendorfu. Situace v rakouských zemích se také uklidnila a na pochod do Čech se vydalo třicetitisícové vojsko Maxmiliána Bavorského. V srpnu uherský sněm sesadil Ferdinanda II. a novým uherským králem byl zvolen Gábor Bethlen. Ten se rozhodl poslat na pomoc českým stavům oddíl jízdy o síle osmi tisíc mužů. I na Moravě se začala scházet zemská hotovost, která dosáhla počtu patnácti tisíc mužů. Spojené císařsko-ligistické vojsko postupovalo přímým směrem na Prahu a stavovští mu ve stejném směru ustupovali.

I přes několik menších potyček nedošlo k žádnému rozhodujícímu střetu a blížící se zima nabízela možnost přenesení bojů na další rok. Zejména bojová morálka stavovských byla kvůli nepravidelně vyplácenému žoldu stále horší. Přesto se nakonec obě vojska utkala na bitevním poli. České vojsko se sešikovalo s asi 20000 muži 8. listopadu ve výhodné pozici na Bílé hoře, zatímco protivník se musel spokojit s méně výhodnou pozicí pod kopcem. Císařsko-ligistické vojsko bylo ovšem početnější, odhaduje se na 28000 mužů. Osobně mu velel Maxmilián Bavorský a hrabě Johann Tserclaes Tilly. Právě vůdce Katolické ligy byl největším zastáncem svedení bitvy a své mínění prosadil i proti úsudku opatrného Buquoye a Tillyho. Původně zkušební útok na levé Thurnovo křídlo slavil nečekaný úspěch. Po prvních výstřelech se většina levého křídla rozpadla a dala na útěk. Uherská jízda, která byla jen v záloze a do bitvy ani nezasáhla, utekla jako první. Bitvu se českým

stavům nepodařilo zvrátit ani překvapivým útokem jízdy pod vedením mladého Kristiána z Anhaltu. Odvážný průnik se bez dalších posil brzy vyčerpal a naprostá většina stavovské armády se dala na útěk. Výjimkou byl žoldněřský „moravský“ pluk³⁶ obklíčený v oboře letohrádku Hvězda. Tento oddíl vedený Jindřichem Šlikem byl však složený převážně z německy mluvících žoldněřů najatých za peníze moravských stavů. Podařilo se mu odrazit útok císařských vojsk, ale po značných ztrátách se rozhodl se zbytkem pluku kapitulovat. Celkový počet padlých se odhaduje na 1300 mužů na straně české a 300 mužů na straně císařskoligistické.³⁷ Zajato bylo na 3000 žoldněřů českého vojska. Český král Fridrich Falcký se rozhodl pro rychlý odjezd ze země. Stavovská válečná rada zasedla k poradě o dalším postupu. Zejména Thurn prosazoval obranu Prahy a argumentoval dostatečným počtem mužů, kteří mohli být pro další boje použiti. U Vlašimi v době bitvy bloudil další oddíl uherské jízdy, zasláný jako pomoc od Gábora Bethlena, a od Kolína se k Praze blížila moravská zemská hotovost s patnácti tisíci muži. Její zdržení a neúčast v bitvě měl prý na svědomí Karel starší ze Žerotína. Přesto nakonec válečná rada od obrany Prahy upustila, a pražská města se vzdala.

Během zimy a jara 1621 došlo k zatčení těch vůdců povstání, kteří se nezachránili útekem. Bylo rozhodnuto o popravě sedmadvaceti vybraných předáků³⁸ a řadě konfiskací majetků. Vykonání poprav bylo stanoveno na 27. červen a za místo určeno Staroměstské náměstí. Hlavy dvanácti popravených byly vyvěšeny v železných klecích na staroměstské Mostecké věži a zůstaly zde až do saské okupace Prahy v roce 1631. Dalším trestem pro povstalce byly konfiskace majetků, které získali Ferdinandovi nejvěrnější. Při obrovských přesunech pozemků zbohatla zejména zahraniční šlechta, která zároveň utvořila v zemi novou elitu.

I v oblasti ekonomiky zasáhla už tak vyčerpané české království další rána. V roce 1622 schválil císař na návrh zemského správce Karla z Lichtenštejna tzv. finanční konsorcium, jehož činnost spočívala v ražbě nekvalitní, tzv. dlouhé mince,

³⁶ Pluk byl najímán za peníze moravských stavů, ale drtivou většinu vojáků tvořili žoldněři z německých zemí.

³⁷ Viz. **Kučera, Jan Pavel:** Bílá hora, o potracení starobylé slávy české, Havran, Praha 2003.

³⁸ Mezi nimi byli 3 páni, 7 rytířů a 17 měšťanů.

s nižším obsahem stříbra. Její distribuce do oběhu způsobila inflaci měny a vyvrcholila v roce 1623 státním bankrotem – mincovní kaladou. S pomocí dlouhé mince se podařilo členům konsorcia pro sebe zakoupit obrovské majetky. Mezi jinými jmény v konsorciu zaujme přítomnost císařského plukovníka Albrechta z Valdštejna.³⁹

Bělohorskou porážku využil Ferdinand II. k posílení absolutistického způsobu vlády i k pronásledování nekatolíků. V roce 1624 vydal rekatolizační patent, ostře namířený proti nekatolíkům. Úspěchy ve válce dánské přiměly Ferdinanda k dalšímu postupu vůči nekatolíkům v Českém království. Definitivní nastolení nových poměrů přineslo Obnovené zřízení zemské pro Čechy (1627) a Moravu (1628). Tímto v podstatě ústavním zákonem byla stanovena dědičná práva Habsburků na českou královskou korunu. Místa na zemském sněmu měl znovu od dob husitských válek zaujmout katolický klérus. Jako jediné povolené náboženství bylo stanoveno náboženství katolické. Němčina byla při sněmovních jednáních zrovnoprávněna s češtinou. Nastalá pobělohorská situace v zemi přiměla nekatolíky ke konverzím nebo masové emigraci. Mezi jinými můžeme v řadách odcházejících jmenovat i Jana Ámose Komenského a Pavla Skálu ze Zhoře.

Po kapitulaci Prahy se Ferdinand rozhodl k rychlému potlačení zbylého odporu v Českém království a přidružených zemích. Poslední odpor v Čechách kladly Mansfeldovy jednotky rozmístěné v západních a jižních Čechách. Vzhledem k jejich nízkému počtu nepředstavovaly velký problém a brzy začaly postupně kapitulovat. Moravská hotovost měla dle rozhodnutí moravského sněmu pokračovat v boji. Jejího velení se ujal Thurn. Ani moravské vojsko však nebylo schopno odolávat nepříteli. Ještě v prosinci ovládlo císařské vojsko vedené Marradesem Brno a na jaře následujícího roku získalo i Olomouc. Zvrat nepřinesla ani ojedinělá akce slezského knížete Jana Jiřího Krnovského. Ten byl ze začátku podporován Gáborem Bethlenem, se kterým zaútočil na Moravu. Společnými silami se jim podařilo zaskočit císařské vojsko vedené Buquoyem⁴⁰ a ovládnout značnou část Moravy. Na jejich podporu povstali i Valaši, kterým se s podporou Bethlena

³⁹ Dalšími členy byli kardinál František z Dietrichštejna, Pavel Michna z Vacínova, a bankéři Hans de Witte a Jakub Bassewi.

⁴⁰ Karel Bonaventura Buquoy de Longueval padl následně při obléhání Nových Zámků.

podarilo krátkodobě ovládnout některá východomoravská města. Jejich další postup ale zastavily oddíly vedené Albrechtem z Valdštejna, později jmenovaného na vrchního velitele císařských vojsk v Českém království. Gábor Bethlen se navíc rychle dohodl s Ferdinandem a v roce 1622 s ním podepsal v Mikulově příměří.

Dalším Ferdinandovým cílem bylo dobytí Falce. Se španělskou pomocí⁴¹ se mu podařilo zvítězit v roce 1623 v bitvě u Stadthlonu, a tím rodové území Fridricha Falckého ovládl. Díky Ferdinandovým kontaktům na říšském sněmu byl navíc Fridrichovi odebrán kurfiřtský hlas, který na základě předchozích dohod získal Maxmilián Bavorský. Úspěchy Katolické ligy zmobilizovaly protestantské velmoci k intenzivnímu jednání. Na vytvoření silné protestantské koalice měl pochopitelně zájem i Fridrich Falcký. Plány vzešlé z jeho jednání se švédským králem Gustavem Adolfem ale nakonec realizovány nebyly. Nizozemí se i nadále muselo obávat války se Španělskem, a proto bylo ochotno podpořit vznikající koalici spíše finančně než vysláním vojska. Aktivněji se ve věci začal angažovat anglický král Jakub. Námluvy jeho syna se španělskou infantkou skončily fiaskem, a proto Anglie opustila opatrnou „prošpanělskou“ politiku a výrazněji vstoupila do válečných událostí. Jakub I. se rozhodl poslat Fridrichovi na pomoc vojsko, ale Tilly ho v roce 1624 porazil v bitvě u Heidelbergu.

⁴¹ Španělskému vojsku velel Ambrosio Spignola (1571-1630), původem janovský obchodník, který vstoupil do španělských služeb. Španělským vojskům velel i v Nizozemí a ve válce o mantovské dědictví.

2. Válka dánská, válka švédská, Albrecht z Valdštejna

Do čela protestantské koalice byl v roce 1625 na základě diplomatických jednání získán rival švédského krále Gustava Adolfa, dánský král Kristián IV. Podařilo se mu přesvědčit sněm k vyzbrojení armády, která měla bránit dolnosaský kraj před možným útokem císařsko-ligistických vojsk. Vojsko nemělo být použito k ofenzivě mimo území kraje. To bylo v rozporu se skutečnými záměry protestantské koalice. Dánský král měl pomoci Fridrichu Falckému získat zpět ztracená rodová území a zabránit dalšímu šíření rekatolizace v říši. Zároveň začal zbrojit i Ferdinand II. Poprvé využil jednu z nabídek Albrechta z Valdštejna, který se zavázal k postavení císařské armády na vlastní náklady. Český šlechtic se stal vrchním velitelem císařských vojsk v říši a spolu s ligistickým vojskem vedeným Tillym začal operovat na říšském území. Rozhodnutí přinesl prosinec 1625. Tillyho i Valdštejnova armáda se dostala bez většího odporu až na území dolnosaského kraje, kde také obě vojska přezimovala. Ve stejné době se konalo v Brunšviku jednání s cílem celý incident diplomaticky urovnat.⁴² Paradoxem je, že zatímco se v Brunšviku rokovalo o míru, v Haagu se sešli členové protestantské koalice a jednali o dalším válečném postupu proti Ferdinandovi. Zklamáním pro Kristiána byla slabá účast na konferenci v Haagu. Chyběli zástupci Francie, Švédska, Branibor a některá říšská knížata. Koalice sice odsouhlasila finanční pomoc dánskému králi, ale vojenská tíha konfliktu zůstala jen na něm. Kristián si uvědomil svoji nelehkou situaci a pozornost obrátil k jednáním v Brunšviku. Přílišné požadavky Maxmiliána Bavorského a Ferdinanda II. ale zapříčinily neúspěch jednání a dánský král se musel připojit k haagskému plánu.

Jaro 1626 začalo ofenzivním postupem dánských vojsk. Manévrování armád odhalilo vzájemnou rivalitu mezi velícími generály na obou stranách. Velitelé většinou návrhy společného postupu od svých kolegů nepřijímali, i Valdštejn se tak musel spolehnout jen na své schopnosti. Válečný talent zúročil v bitvě u Dessavy.

⁴² Více viz. **Kollmann, Josef**: Pokus o zastavení třicetileté války.

Strategicky důležitý most se mu podařilo udržet a navíc ušetril krutou porážku ostřílenému Mansfeldovi. Tilly obléhal Göttingen a nadále odmítal Valdštejnovy návrhy na společný postup. Mansfeldovi se zatím podařilo obnovit svoji armádu a uskutečnil zamýšlený plán invaze do Slezska. Cílem mělo být spojení jeho armády s vojskem Gábora Bethlena na Moravě a jejich další společný postup. Valdštejn se rozhodl rozdělit svoji armádu a s částí se vydal za Mansfeldem. Druhá část armády posílila vojsko Tillyho u Göttingenu. Po Valdštejnově odchodu se opuštěných území rychle zmocnil dánský král, aniž by se mu v tom Tilly pokusil zabránit. Mansfeld táhl se svým vojskem na Moravu, ale nespolehlivý Bethlen se nedostavil v dohodnutém termínu. Na základě informací o rychle se blížícím Valdštejnovi se Mansfeld rozhodl jít Bethlenovi naproti do Uher. Obě vojska v této době trpěla ve špatně zásobeném kraji hladem a nemocemi, což způsobovalo větší ztráty než případná bitva. Po rozhodujícím střetnutí toužil i Mansfeld, ale ani poté, co se spojil s Bethlenem, ho ke svedení bitvy nepřesvědčil. Bethlen naopak ještě do zimy uzavřel tajně s Ferdinandem příměří a později i mír. Dánskému sboru, vyslanému na Moravu, se s pomocí Valachů podařilo v říjnu dobýt město Hranice a později ovládnout celou severovýchodní Moravu. V listopadu zemřel veterán Mansfeld a Valdštejn se s armádou přemístil na zimu do českých zemí. U císaře si během zimy vymohl zlepšení zásobování, financování i zvětšení armády. Na rok 1627 plánoval osvobození Slezska a přenesení bojů do zemí dánského krále.

Rok 1627 byl ve znamení rozhodujících vítězství císařských zbraní. Valdštejn v červnu vyrazil do Slezska a své tažení po dvou měsících úspěšně zakončil. Za čestných kapitulčních podmínek se mu postupně vzdaly všechny dánské posádky. Po znovuzískání Slezska se rychlým pochodem přesunul do říše. Část armády vyslal pod vedením saského vojevůdce Jana Jiřího Arnima⁴³ do Meklenburska a sám se společně s Tillym rozhodl zaútočit na dánskou armádu. Tilly byl ovšem na začátku ofenzívy raněn a odjel z bojiště. Valdštejn se tak stal jediným velitelem a během krátké doby se mu podařilo naprosto demoralizovat dánskou armádu. Kristián se pokusil praktikovat taktiku spálené země, ale způsobil

⁴³ Jan Jiří Arnim (1581-1641) saský vojevůdce. Proslavil se zejména svým vpádem do Čech a okupací Prahy.

tím hlavně povstání vlastních poddaných. Valdštejn nakonec ovládl téměř celou zemi a dánský král se uchýlil se zbytky své armády na ostrovy.

Na podzim Valdštejn opustil armádu a vypravil se do Čech. V Praze se v té době konala korunovace syna Ferdinanda II., následníka trůnu a budoucího panovníka Ferdinanda III., ale Valdštejn se jí, přes mnohé urgencye, nezúčastnil. Podařilo se mu s císařem vyjednat náhradu za finanční náklady, které investoval do války. Jako zástavu získal Meklenbursko a již dříve i zaháňské knížectví povýšené na vévodství. Navíc si upevnil i pozici v armádě a ve vojenských otázkách získal téměř neomezenou moc. Valdštejnova stoupající prestiž a jeho bohatství se nelíbily jeho četným odpůrcům u dvora, kteří jen zesílili své snahy o jeho odvolání. Svou neúčastí na korunovaci Ferdinanda III. si zneprátelil i nového českého krále.

K rychlému ukončení války v roce 1628 chybělo Valdštejnovi především válečné loďstvo. Důkladně opevňoval své pozice na pevnině a zároveň intenzivně jednal o získání nebo propůjčení silného loďstva.⁴⁴ Souběžně začala i diplomatická jednání s dánským králem o možném ukončení konfliktu. Válečné operace se tak v tomto roce omezily pouze na obléhání odbojného města Stralsund, které odmítlo přijmout císařskou posádku. Po dlouhém obléhání se nakonec město s pomocí Švédska a Dánska ubránilo a se švédským králem uzavřelo smlouvu. Tento neúspěch si císařští vynahradili obsazením dalších pevností dánského krále. Ten se pokusil vylodit se svým vojskem na pevnině, ale u Greifswaldu byl poražen a stáhl se zpět na ostrovy. Na pevnině zůstala na konci roku 1628 jediná dánská pevnost Glückstadt.

Dánský král si uvědomoval sílu svého loďstva, ale také svou neschopnost udržet se déle na pevnině. Valdštejn se zase musel smířit s tím, že v dohledné době nebude moci vybudovat dostatečně silné loďstvo. Válka vyústila v patovou situaci, a proto od počátku roku 1629 zesílila diplomatická jednání o míru. Zejména díky Valdštejnovi se po dlouhých jednáních podařilo v červenci uzavřít v Lübecku mír. Dánský král byl poražen, ale získal zpět vládu ve svých zemích. Velká císařská armáda byla rozdělena na několik částí a poslána na pomoc spojencům po celé

⁴⁴ Největší snahy Valdštejna směřovaly ke španělské infantce v Nizozemí a na hanzovní města.

Evropě. Jeden oddíl byl poslán na pomoc Polsku v jejich boji se Švédskem, druhý do Nizozemí a další do Itálie na pomoc Španělsku v boji o mantovské dědictví.⁴⁵ Zbytky armády byly rozmístěny kolem hranice s Francií a v říši.

Valdštejn byl proti vyslání silného sboru do Itálie a argumentoval u císaře hrozbou švédského vpádu. Ta ještě zesílila poté, co byla mírem v Altmarku 26. září 1629 ukončena švédsko-polská válka. Přesto císař nebral ohledy na Valdštejnovy připomínky a zakázal mu další verbování vojáků. Nebyl schopen odmítnout španělskou žádost a zároveň chtěl rozptýlením vojska ulevit říšskému území.

Na základě vojenských úspěchů v říši se Ferdinand II. rozhodl 6. března vydat tzv. restituční edikt. Podle této listiny měla katolická církev získat zpět všechny statky, o které přišla po roce 1555, resp. 1552.⁴⁶ Zároveň bylo zakázáno kalvinské vyznání na území říše. Císař v této chvíli zcela jednoznačně neodhadl situaci a vydáním ediktu pouze přispěl k semknutí protestantů v říši. Pro velký odpor byl restituční edikt o rok později na sněmu v Řezně zrušen.

Na jaře 1630 se Valdštejn přesunul do Jičína a poté do Karlových Varů na léčení. Zpracoval informace o připravovaném švédském vpádu a snažil se posílit Toquata Contiho, který ho u vojska zastupoval. Poté se vydal do Itálie s cílem co nejdříve ukončit válku o mantovské dědictví a přesunout vojsko zpět do říše. Švédové se na invazi důkladně připravovali a jako zastírací manévr jim měla posloužit jednání svolaná na duben do Gdaňsku. Švédští vyslanci opakovaně odkládali svůj příjezd a k zamýšlenému jednání nakonec nedošlo. Ve skutečnosti ale švédská strana neměla o žádná jednání zájem a 6. července se armáda Gustava II. Adolfa vylodila v Peenemünde. Podařilo se jim rychle obsadit Štětín a i přes neúspěšné tažení do Meklenburska ovládl Gustav II. Adolf do konce roku značnou část území. Zklamáním pro něho bylo, že jeho vpád nevyvolal očekávané povstání.

⁴⁵ Po smrti mantovského vévody Vincence II. se rozpoutal boj o další osud zemí. Dle závěti se jeho nástupcem měl stát příbuzný z francouzské linie Karel z Nevers. Oproti tomu Španělsko prosazovalo prohlásit mantovské vévodství za uprázdněné říšské léno a svěřit ho do správy císaře. O strategicky důležité území se tak rozpoutala válka mezi dvěma katolickými mocnostmi. Válka skončila r. 1631 mírem v Cherasku, kterým císař a španělský král uznali práva Karla z Nevers. Část vévodství získalo Savojsko.

⁴⁶ V roce 1552 byla uzavřena tzv. pasovská smlouva. Přinášela říši předběžný náboženský mír, který byl potvrzen v roce 1555 v Augsburgu.

Na svou stranu získal pouze město Magdeburg. Valdštejn se o švédském vpádu dozvěděl na cestě do Itálie a po krátkém zvážení situace se rozhodl pro návrat do říše. Při cestě zpět ho zastihlo poselstvo císaře, které mu předalo rozhodnutí o jeho odvolání z čela armády.

V roce 1631 se švédskému králi podařilo několikrát porazit císařské vojsko a získat pod kontrolu strategické pevnosti v Pomořanech a Meklenbursku. Valdštejnův nástupce Tilly se rozhodl oblehnout vzbouřený Magdeburg a nalákat tak švédskou armádu k postupu více do vnitrozemí. Švédové ale místo toho vytáhli k Frankfurtu nad Odrou a dobyli jej. O dva týdny později získal Gustav Adolf i pevnost Landsberg a otevřel si cestu do Slezska. Očekával, že Tilly přeruší obléhání Magdeburgu a začne ho pronásledovat. Tilly ale v obléhání pokračoval a 20. května Magdeburg padl. Trestem bylo zničení města a povraždění většiny obyvatel. Švédové pokračovali v postupném dobývání Meklenburska.

Za svého pobytu v Čechách začal Valdštejn intenzivně jednat se švédským králem. Jako prostředníci působili exulanti Jaroslav Sezima Rašín Rýzmburka a Jindřich Matyáš Thurn. Z pozice meklenburského vévody se stal Valdštejn významnou osobou neustále ovlivňující události.

Od jara 1631 začalo Sasko silněji zbrojit a na konci léta mělo již k dispozici 20 tisíc mužů v čele s Arnimem. Zároveň také navázalo jednání se Švédskem o možném dalším společném postupu. Požadavek Ferdinanda II. na rozpuštění Arnimova vojska nebo jeho připojení k vojsku císařskému způsobil konec saské neutrality. Tilly vtrhl do Saska a 17. září 1631 se utkal u Breitenfeldu se spojenou švédsko-saskou armádou. Císařsko-ligistická armáda byla v bitvě rozprášena a švédskému králi se tak otevřela cesta do západních a jižních oblastí říše. I tato porážka přispěla k zesílení snah získat Valdštejna zpět do čela armády. Během roku 1631 byl meklenburský vévoda opakovaně kontaktován císařskými vyjednaváči a obdržel i několik dopisů od Ferdinanda II. Valdštejn ale všechny žádosti odmítl.

Zatímco se Švédové vydali se svým vojskem západním směrem, saský vojevůdce Arnim překročil zcela nečekaně hranici českého království a táhl na

Prahu. Vojenský velitel Čech Baltazar Marradas vydal Prahu bez boje 14. listopadu 1631. Zároveň bylo obsazeno i Valdštejnovo frýdlantské vévodství a svých statků se začali domáhat navrátilí se exulanti. Frýdlantskému vévodovi šlo o samotnou existenci, a proto již nemohl déle setrvávat v neutralitě.

V prosinci se Valdštejn po jednáních ve Znojmě rozhodl přijmout dočasný generalát na čtyři měsíce. Ze Znojma pak řídil chod armády a 13. dubna 1632 se po jednáních na zámku Göllersdorf⁴⁷ ujal definitivně velení nad císařskou armádou. Vyjednané podmínky ho ovšem stavěly do zcela odlišné pozice než za prvního generalátu. Stal se neomezeným velitelem armády a okamžitě začal s její reorganizací. Navíc získal i neomezenou pravomoc v jednání o míru a příměří. Místo ztraceného Meklenburska obdržel knížectví Velký Hlohov a příslib dalšího území.

Na jaře 1632 Sasové stále okupovali Prahu a do Čech se vrátila i řada exulantů, kterým saský vpád umožnil získat zpět vládu na svých územích. Ze staroměstské mostecké věže byly po více než deseti letech sneseny hlavy popravených z roku 1621. Uloženy měly být údajně do Týnského chrámu, ale jejich další osud zůstal až dodnes nevyjasněn.

V říši zatím pokračovalo vítězné tažení švédského krále. Tilly se mu 15. dubna 1632 postavil na odpor, ale v bitvě na řece Lechu byl poražen a smrtelně raněn.⁴⁸ V květnu obsadili Švédové Mnichov a otevřela se jim cesta na Vídeň. Ve stejném období začalo postupné vytlačování Sasů z českého království. Poté se Valdštejn obrátil se svojí armádou k Norimberku, který v červnu obsadil. Nedaleko něj u městečka Fürth došlo v září k bitvě s vojskem Gustava Adolfa, kterou Valdštejn vyhrál. Pronásledoval švédské vojsko a 16. listopadu se uskutečnila jedna z nejzajímavějších bitev války. Do dnešní doby není jasný výsledek střetnutí, i když v odborné literatuře převládá názor o švédském vítězství. Protiargumentem je smrt Gustava Adolfa a v té době nepříliš často viděný spořádaný ústup císařských vojsk.

⁴⁷ Originál tzv. göllersdorfské smlouvy byl po Valdštejnově smrti zničen. O jejím znění nás informují relace benátského vyslance Sacchettiho. Jedná se o důležitý dokument k posouzení Valdštejnovy zrady.

⁴⁸ Na následky zranění 30. dubna téhož roku zemřel.

Smrt švédského krále znamenala velkou ztrátu pro evangelíky v říši i pro české exulanty. Švédský kancléř Axel Oxenstierna zastupující nezletilou královnu Kristínu nesdílel vize Gustava Adolfa a jeho válečné cíle považoval za nerealizovatelné.

V roce 1633 se vojenská aktivita na obou stranách snížila a omezila se převážně na území Slezska. Valdštejn prokazatelně vyjednával s nepřítelem, ale to mu göllersdorfská smlouva umožňovala. Je těžké určit do jaké míry při těchto jednáních překročil císařem svěřené pravomoci, ale na základě dochovaných hodnověrných pramenů o jeho zradě neexistují žádné přesvědčivé argumenty. Kvůli nečinnosti roku 1633 byl ale kritizován a u dvora se znovu začali ozývat jeho protivníci. Kritika na jeho hlavu zesílila po bitvě u Stínavy, která se odehrála 27. září. V době bitvy měl Valdštejn uzavřeno příměří se Saskem a tímto náhlým útokem porazil překvapenou švédskou armádu vedenou Thurnem. Thurna a další důstojníky po bitvě zajal, ale posléze vyjednal jejich výměnu za všechna slezská města, která byla pod kontrolou Švédů. Propuštění úhlavního Ferdinanda nepřítele způsobilo u dvora další pobouření. Valdštejnova pozice oslabila natolik, že 24. ledna vydal Ferdinand II. patent, kterým ho sesazoval z vrchního velení. Novým velitelem se měl stát Jan Matyáš Gallas. V tajném dodatku této listiny pak prakticky Valdštejna jako zrádce odsoudil k trestu smrti.⁴⁹ Valdštejn se o vydání listiny dozvěděl se značným zpožděním. Vydal se z Plzně s částí armády do Chebu a zároveň uvažoval o exilu v Sasku. V purkrabském domě v Chebu byl ale 25. února 1634 zavražděn.⁵⁰ Pár hodin před tímto činem byli zavražděni v Chebu i jeho nejbližší přátelé Trčka, Ilov, Kinský a Niemann. Valdštejnův majetek v hodnotě 15 milionů zlatých byl zkonfiskován a rozdělen mezi muže, kteří se nejvíce podíleli na jeho pádu a vraždě.⁵¹ Význam a vliv Valdštejnovy osobnosti dokazuje proticísařské povstání, které vypuklo v březnu na Opavsku. Věrnost zavražděnému generalisimovi zachoval pěší pluk a jeho vzpouru muselo uklidnit až vojsko generála Götze.

⁴⁹ V dodatku Ferdinanda patentu stálo zajmout nebo zabít.

⁵⁰ Jeho vrahem byl důstojník dragounského pluku Deveroux.

⁵¹ Mezi hlavní členy protivaldštejnského spiknutí patřili důstojníci Gallas, Buttler, Aldringen, Piccolomini, Millesim, Isolan, bývalý důstojník Marradas a prezident dvorské válečné rady Jindřich Šlik.

3. Válka švédsko-francouzská, závěrečné boje 30. leté války

Na bitevním poli se v roce 1634 dařilo nejprve Švédům, kteří v květnu v bitvě u Lehnice porazili císařsko-ligistické vojsko. V následujících měsících si pak spolu se saským vojskem přilepšovali pleněním a drancováním zejména na úkor poddaných v severních Čechách. Podzim přinesl naopak úspěch katolickému táboru. Nejprve se vzdala švédská posádka v Řezně a v září byla švédská armáda poražena u Nördlingenu. Další ranou protestantské straně bylo uzavření tzv. pražského míru mezi Ferdinandem II. a saským kurfiřtem Janem Jindřichem v květnu 1635. Přelétavý kurfiřt využil situace a podepsáním míru si zajistil definitivní zisk Horní a Dolní Lužice, které měl od roku 1624 v zástavě. Na změnu v poměru sil reagovala francouzská diplomacie kardinála Richelieua přímým vstupem Francie do války na straně Švédska a Nizozemí.

V roce 1636 se švédskému vojsku pod velením generála Johana Banéra podařilo porazit císařsko-saskou armádu v bitvě u Wittstocku. Do ohrožení se tak opět dostalo území českého království. V prosinci byl Ferdinand III. zvolen římským králem⁵² a 15. února 1637 převzal po svém zesnulém otci i vládu ve všech zemích. Po klidnějším roce 1638 se na jaře 1639 objevil v severních Čechách se švédským vojskem Banér. Po krátkém ostřelování Prahy se přesunul se svými oddíly na Moravu. Ani zde ale nedosáhla švédská armáda větších úspěchů a po zbytek roku se spokojila s rabováním a pleněním českého království. Během léta se k armádě generála Banéra přidalo i vojsko generála Lennarta Torstenssona, který do té doby operoval v Lužici a Slezsku. V září 1639 byla správa Čech svěřena arciknížeti Leopoldu Vilémovi, jehož rádcem se stal generál Piccolomini. Jejich hlavním úkolem bylo zbavit české království rabujících švédských armád a to se jim během jara 1640 skutečně podařilo.

Od května 1640 do června 1641 probíhal v Řezně říšský sněm, na kterém byla projednávána i otázka uzavření míru. Přítomnost Ferdinanda III. na sněmovním jednání přiměla Banéra ke smělému plánu, jehož cílem mělo být

⁵² Zároveň získal i korunu císařskou.

zajmutí císaře. Neúspěšný únos byl i jednou z posledních akcí vrchního velitele švédských vojsk. Johan Banér v květnu 1641 zemřel a na jeho místo nastoupil Lennart Torstensson. Koncem roku 1641 pokračovala i diplomatická aktivita obou zneprátelených stran. Jako místa dalšího jednání byla určena dvě vestfálská města Münster a Osnabrück. Jednání měla začít již v roce 1642, ale zahájena byla až v roce 1644.

Jaro 1642 tedy nezačalo mírovým jednáním, ale švédským vpádem do Dolního Saska. Torstensson nejprve dobyl některá slezská města a v červnu porazil v bitvě u Svídnice i císařskou armádu. Poté obsadil Opavu a znovu porazil císařské vojsko u Holešova. Švédskou nadvládu na Moravě dokládá rychlé obsazení Olomouce, Uničova a dalších měst. Na následnou protiofenzívu reagoval švédský vojevůdce ústupem z většiny ovládaného území. Výjimkou zůstala města Olomouc a Uničov, která se stala hlavním opěrným bodem Švédů na Moravě a zůstala v jejich držení až do roku 1650.

Na podzim roku 1642, pak již podruhé během třicetileté války, nepřineslo katolické straně štěstí městečko Breitenfeld. Torstenssonovi se v bitvě podařilo rozdrtit vojsko Leopolda Viléma, který později abdikoval na funkci vrchního velitele. Tuto funkci po něm převzal generál Matyáš Gallas. V prosinci zemřel dlouholetý tvůrce francouzské zahraniční politiky kardinál Richelieu a na jeho místo nastoupil kardinál Mazarin.

První měsíce roku 1643 byly opět ve znamení švédských manévrů na území Čech a Moravy. Od začátku navázali se Švédy kontakt valašští hejtmani a na Valašsku vypuklo třetí ozbrojené povstání. Švédský postup byl zastaven až odvoláním Torstenssonových vojsk zpět na německá území. Důvodem byl vpád dánského krále Kristiána IV., který se připojil k císaři. Dlouholetý soupeř se obával dalšího rozšíření švédského vlivu v Pobaltí a ze stejné příčiny se do bojů na císařské straně zapojilo i Polsko. Švédové tak museli upustit od připravovaného plánu spojení švédské armády s vojskem sedmihradského knížete Jiřího Rákócziho a společného postupu na Vídeň.

V roce 1644 se švédskému vojsku v říši podařilo porazit dánského krále. Na Moravě se císařská vojska neúspěšně pokusila dobýt Olomouc a tak bylo úspěchem alespoň obsazení centra povstalých Valachů Vsetína. Následným krutým terorem se povstání podařilo potlačit. V prosinci byla zahájena mírová jednání v Münsteru a Osnabrücku a úspěch na válečném poli se vždy stal vítaným argumentem při projednávání klíčových otázek. Myšlenka spojení sil se sedmihradským vévodou lákala Torstenssona i na jaře 1645. Vypravil se proto s vojskem opět do Čech, kde se mu 6. března u Jankova postavilo do cesty císařské vojsko generálů Melchiora Hatzfelda a Jana Götze. Početně slabší švédské vojsko překvapilo císařské bočním útokem proti levému křídlu a následně se švédskému dělostřelectvu podařilo zmasakrovat i velkou část Götzovy jízdy. O bitvě se zdálo být rozhodnuto, ale císařským se podařilo využít nedůslednosti švédského vojska. Vpád do týla Torstenssonovy armády mohl osud bitvy zvrátit, ale disciplína chyběla i na straně císařských žoldnéřů. Místo dalšího boje se začali věnovat rabování a to se jim stalo osudné. Švédové nakonec slavili velké vítězství. Na bojišti zůstalo sedm tisíc císařských a tři tisíce švédských vojáků. Mezi padlými byl i císařský vojevůdce Götz. Jeho kolega Hatzfeld byl zajat. V postupu na Vídeň tak bránilo pouze Brno, které začal Torstensson v květnu obléhat. Ani čtyřměsíční obléhání a mnohonásobná přesila nezpůsobila pád moravské metropole, která se pod velením plukovníka Raduitta de Souches ubránila. Pod kontrolu se Švédům podařilo získat města Jihlavu, Znojmo a Mikulov. Z Mikulova si alespoň odvezli bohatou knihovnu kardinála Dietrichštejna.

V Praze byla uspořádána v srpnu 1645 slavnostní korunovace Ferdinanda IV., krále, který se kvůli své předčasné smrti neujal vlády. Torstenssonovy plány na dobytí Vídně překazil sedmihradský kníže Jiří Rákóczi, který v srpnu podepsal v Linci s Ferdinandem III. mírovou smlouvu. Uherským protestantům bylo zajištěno rovnoprávné postavení a Rákóczimu potvrzena držba uherských území. Koncem srpna se na Moravu vrací s vojskem Torstensson, ale kvůli zdravotním problémům odstupuje. Novým vrchním velitelem byl jmenován Wrangel, kterého v dalších letech doplňovali zejména generálové Hans Christopher Königsmarck a Arvid Wittenberg. Ještě v roce 1645 byl podepsán švédsko-dánský mír v Brösenby.

Během roku 1646 se podařilo císařským získat zpět města Mikulov, Plumov, Znojmo a Telč, ale v říši se naopak prosazuje švédsko-francouzská ofenzíva. Zároveň stále probíhají mírová jednání. V létě 1647 se Wrangel pokusil proniknout do Čech, ale byl zastaven v bitvě u Třebele. Větší vojenské operace pak přinesl až závěrečný rok války. Na jaře 1648 nejprve spojená švédsko-francouzská armáda porazila císařsko-bavorské vojsko v bitvě u Zusmandorfu. V červenci se pak před Prahou objevilo švédské vojsko generála Königsmarcka. Bývalý císařský plukovník Ernst Ottowalský Švédům ochotně prozradil místo, kde bylo opevnění levobřežní Prahy porušeno. Königsmarckovi se tak 25. července podařilo bez větších problémů ovládnout Malou Stranu i Hradčany. Zajatí unikl velící generál v Čechách Rudolf Colloredo-Wallsee, který se ujal obrany zbytku Prahy. Švédové posílili své postavení přivoláním generála Wittensberga a zároveň se důkladně věnovali rabování rudolfínských sbírek, šlechtických paláců a následnému odvozu cenných předmětů do Švédska. Na obranu pravého břehu se mezitím zformovaly městské milice, studentské legie a dvoutisícový sbor hraběte Puchheima. Praha se musela švédské přesile bránit až do 29. listopadu, kdy bylo na Karlově mostě uzavřeno příměří. Udatnost pražských měšťanů odměnil Ferdinand III. polepšením městských znaků a udělením některých privilegií.

V době uzavření pražského příměří byla třicetiletá válka oficiálně již více než měsíc ukončena. Mírová jednání v Münsteru a Osnabrückeru skončila 24. října 1648 podepsáním mírových smluv mezi zúčastněnými stranami. Výsledný mír byl kompromisem, který císaři neumožňoval zasahovat do náboženských otázek v říši. Habsburské diplomacii se ale podařilo prosadit neměnnost stávajících poměrů v dědičných zemích Ferdinanda III. Mezníkem pro celé území říše byl rok 1624. Území, které bylo v tomto roce katolické, jím mělo i nadále zůstat, a naopak. Pro české exulanty se tak vestfálský mír stal definitivní tečkou za možností návratu předbělohorského období.

Vestfálským mírem byla potvrzena existence dvou nových států – Spojeného Nizozemí a Švýcarského spříseženství. V říši se na úkor císaře posílila pozice knížat, kteří zejména v zahraniční politice mohli vystupovat nezávisle. Titul císaře se stal spíše prestižním titulem mezi ostatními panovníky v říši. Vídeň se také

francouzské straně zavázala, že se nebude napříště angažovat ve prospěch svých španělských příbuzných.

Třicetiletá válka přinesla i značné pozemkové přesuny. Některé státy tak výrazně rozšířily svůj vliv a staly se evropskými mocnostmi. Mezi ně patřilo i Švédsko, které získalo Přední Pomořany, přístav Wismar i ostrovy Rujánu, Wollin a Poel. Dalším ziskem bylo ovládnutí ústí řek Odry a Labe a kontrolování baltského pobřeží. Na politické úrovni získalo Švédsko hlasovací právo na říšském sněmu. Francie se dostala z habsburského obklíčení a připojila ke svému území Horní a Dolní Alsasko. Dále ovládla pevnosti Breisach, Philippsburg a území biskupských měst Met, Toul a Verdun. Braniborský kurfiřt Fridrich Vilém získal pro svůj rod Hohenzollernů Zadní Pomořany a položil tak územní základnu budoucí evropské velmoci, Prusku. Sasové si již pražským mírem polepšili o Horní i Dolní Lužici. Maxmilián Bavorský získal pro Wittelsbachy Horní Falc a definitivně mu byla potvrzena kurfiřtská hodnost. Dolní Falc byla vrácena synovi Fridricha IV. Karlu Ludvíkovi. Spolu s územím mu bylo navráceno i hlasovací právo na říšském sněmu. Na dodržování mírových ujednání (zejména placení válečných náhrad) dohlížel v letech 1650-1651 tzv. Norimberský kongres.

Shrnutí

Třicetiletá válka patří bezesporu mezi významné epochy evropských i českých dějin. Historiky bývá prezentována jako první skutečně celoevropský konflikt. Zdůrazňuje se její ničivý dopad na obyvatelstvo Evropy, způsobený délkou trvání, typy používaných zbraní a složením tehdejších armád. Zdokonalené dělostřelectvo se daleko více začalo uplatňovat v průběhu bitev a jeho ničivá síla byla využita zejména při dobývání měst a hradů. Nejčastějším typem vojsk této doby byla vojska žoldněřská. Tyto nadnárodní armády profesionálů byly daleko méně disciplinované, o čemž se každodenně přesvědčovalo civilní obyvatelstvo. Lidé se i přes to, že konflikt nebyl kontinuální museli naučit žít s pocitem strachu z hladomorů, epidemií a drancování, které způsobovaly procházející armády. Výsledkem této hospodářsko – náboženské války byla pozměněná tvář Evropy, potvrzení vzniku nových států (Nizozemí, Švýcarsko), územní přesuny a emigrace

obyvatel i změna mocenské rovnováhy v Evropě. Na výsluní moci se dostala Francie a Švédsko, naopak Španělsko postupně začalo svoji velmocenskou pozici ztrácet. Pro české dějiny znamenala třicetiletá válka, a to zejména její první fáze, definitivní porážku snah českých nekatolických šlechticů. Habsburkové využili situace ve svůj prospěch a své pozice definitivně upevnili vydáním Obnoveného zřízení zemského v roce 1627.

IV. Srovnání výkladu třicetileté války v učebnicích dějepisu od r.1869 do r.2004

Třicetiletá válka a konkrétněji Bílá hora se stala traumatem v dějinách českého národa, symbolem porážky a příčinou třistaleté nadvlády Habsburků. Každý národ má ve své historii momenty, na které nerad vzpomíná. Nejčastěji se jedná právě o velké porážky, případně nesprávná politická rozhodnutí. V interpretaci takovýchto momentů pak může ze strany historiků dojít ke snaze o omluvení chyby nebo neúspěchu. Hledají se viníci, nebo se zdůrazňuje bezmocnost situace, v níž se v té době národ nacházel. Textová podoba učebnic dějepisu bývá obvykle ovlivněna aktuální společenskou a vnitropolitickou situací, ideologií a kulturně-historickým kontextem. Také bělohorské selhání se čeští historici a autoři učebnic snažili omluvit a ukázat na viníka či viníky porážky. Slavná období bývají naopak vyzdvihována a přikrášlována, stávají se tak pilířem hrdosti a vlasteneckého cítění každého národa.

1. Období 1869-1918

Vnitropolitická situace

Zklamáním pro český národ bylo vyhlášení dualismu z roku 1867. Vznikem Rakouska-Uherska nebyly vyslyšeny české žádosti o federalizaci říše. Následovala politická radikalizace, kterou česká společnost několikrát vyjadřovala při společenských akcích⁵³ a jiných příležitostech. Vlastenecké cítění šířily ve druhé polovině 19. století i zakládané spolky,⁵⁴ oblíbenými se staly poutě na hory, navazující na husitskou tradici. Opakované projevy nespokojenosti vedly císaře ke snaze o uklidnění poměrů. Řešením byl pověřen nový předseda vlády Karl Siegmund Graf von Hohenwarth. Jeho vládou byl po rozhovorech s českou politickou reprezentací vypracován projekt českého vypořádání, tzv. fundamentální články. Ty uznávaly práva českého království a dojednána byla i korunovace císaře Františka Josefa na českého krále. Novinami šířená kampaň zaktivizovala německé obyvatelstvo monarchie. Svůj odmítavý názor prezentovalo i nově vzniklé Německo a Uhry. Císař nemohl déle podporovat Hohenwartha a jeho projekt proti tak silné opozici. Fundamentální články padly spolu s vládou ještě v roce 1871. Následovalo krátké období pasivní politiky v podání staročechů, reprezentovaných osobnostmi Františka Palackého a Františka Ladislava Riegra. Situace se mění ustanovením mladočeské strany v roce 1874. Čeští zástupci se začali opět aktivněji zúčastňovat jednání na sněmech. Za loajalitu při schvalování zákonů byly české straně schváleny některé ústupky.⁵⁵ Jedním z nich bylo vydání tzv. Stremayerových jazykových nařízení⁵⁶ nebo rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou.⁵⁷ Začínají vznikat nové, radikálnější politické strany, které se na úkor

⁵³ Např. manifestace při převozu korunovačních klenotů z Vídně do Prahy v roce 1867, účast českých představitelů na národopisné výstavě v Moskvě 1867, položení základního kamene Národního divadla 1868.

⁵⁴ Založeny byly např. pěvecký spolek Hlahol (1861), Sokol (1862), spolek na podporu českého kulturního dění Svatobor (1863), sdružení českých hudebních, výtvarných a literárních tvůrců Umělecká beseda (1863).

⁵⁵ Období tzv. drobečkové politiky.

⁵⁶ Správní úřady a soudy v Čechách měly odpovídat na všechna německá podání německy a na česká česky. Vnitřní korespondence zůstala v němčině.

⁵⁷ Vznikly dvě rovnocenné univerzity. Česká univerzita měla v prvním roce pouze fakultu právnickou a filosofickou. Studentům bylo umožněno studium na obou fakultách. Při dělení majetku byla česká univerzita poškozena.

loajality k monarchii snaží prosadit národní požadavky. V roce 1878 založená Československá strana sociálně dělnická byla perzekuována ze strany státních orgánů a svoji činnost obnovila až koncem 80. let. Naopak politický konec staročeků způsobil krach jimi podporovaného projektu punktací⁵⁸ v roce 1890. Na radikalizaci mladé generace reagovala monarchie obviněním a zatčením studentů sdružených kolem časopisu Omladina. V tomto mediálně sledovaném procesu byli obžalovaní odsouzeni na základě vykonstruovaného obvinění za protistátní činnost. Poměrně vysoké tresty šokovaly veřejnost, ale neodradily odsouzené od dalších politických aktivit. Mnoho z nich se později podílelo na vzniku samostatného státu. Ještě v 90. letech vzniká strana křesťansko-sociální, národně sociální a agrární. České požadavky pak byly ještě částečně uspokojeny vydáním tzv. Badeniho jazykových nařízení⁵⁹ a volební reformou.⁶⁰

Školství, výuka dějepisu

Prosincová ústava z roku 1867 ovlivnila i školství v monarchii. V praxi se změny projeví po vydání říšského školského zákona v roce 1869.⁶¹ Zákon platný pro předlitavskou část monarchie zásadně změnil strukturu školského systému a výchovně vzdělávacího poslání. Byl tak změněn téměř sto let starý systém Jana Ignáce Felbigera.

Povinná školní docházka byla prodloužena na osm let. Začínala šestým a končila čtrnáctým rokem dítěte. Důležitou součástí tohoto zákona bylo omezení církevního vlivu na školách. Předchozí systém triviálních a hlavních škol byl nahrazen osmiletými školami obecnými a tříletými měšťanskými školami. Zásadní změnou prošlo také střední školství. Zde však proběhla reforma již o dvacet let dříve, v roce 1849. Vypracovali ji F. Exner a H. Bonitz a její podstatou byl vznik prvních osmiletých gymnázií a šestiletých (později až osmiletých) reálků, které tak nahrazovaly školy normální. Mimo nich vznikaly později i další typy středních škol.

⁵⁸ Neschválený pokus o úpravu veřejné správy na základě národnostních kritérií.

⁵⁹ Vnitřní komunikace na úřadech měla probíhat v tom jazyce, v jakém znělo podání (1897).

⁶⁰ Při volbě do říšského sněmu bylo zavedeno všeobecné, ne však rovné, hlasovací právo pro všechny muže starší 24 let (1896).

⁶¹ O jeho vznik se nejvíce zasloužili tito tři muži: ministr Hasner, sekční šéf a univerzitní profesor Glaser a ministerský rada Beer.

Zákonem z roku 1869 bylo upraveno i vzdělávání učitelů, kteří se měli na svoji učitelskou činnost připravovat na čtyřletých učitelských ústavech. Tento školský zákon byl v pozdějších letech několikrát upravován. Nejvýznamnější úpravou byla školská novela z 2. května 1883, která zpětně posílila vliv a postavení církve na školách, záměrně umožňovala značné úlevy z povinné školní docházky, což bylo považováno za značný krok zpět. Měšťanské školy byly odděleny od obecných a byl jim určen nový cíl, tj. připravovat žáky pro potřeby průmyslu a hospodářské sféry. Dějepis se od přijetí říšského školského zákona z roku 1869 vyučoval v rámci zeměpisu soustavně na všech stupních a druzích škol. Byly vypracovány učební plány dějepisu, vymezen počet hodin a zároveň byl formulován i výchovný cíl předmětu.

Historiografické bádání

Ve druhé polovině 19. století nebylo téma třicetileté války u českých historiků oblíbené. V době dotváření moderního českého národa se pro zvýšení sebevědomí a vlasteneckého cítění daleko více hodilo husitství. Bylo to logické. Na rozdíl od třicetileté války bylo husitství obdobím slávy českého národa, dobou, kdy před ním měla respekt celá Evropa. Naproti tomu třicetiletá válka, resp. stavovské povstání, bylo symbolem porážky národa, počátkem absolutistické vlády Habsburků.

Jako hlavní pramen ke studiu dějin třicetileté války sloužilo historikům několik prací napsaných pamětníky stavovského povstání nebo jinými tehdejšími osobnostmi. Jednalo se zejména o Pavlem Skálou ze Zhoře napsanou *Historii Českou, Paměti Viléma Slavaty z Chlumu*, dále *Paměti* od Mikuláše Dačického z Heslova, spis *O vojně české* od Ondřeje z Habernfeldu a *Předchůdce Moravopisu* od Tomáše Pešiny z Čechorodu. Ve století 18. pak ještě přibyly další práce. Mezi hlavní patřila Františka Beckovského *Poselkyně starých příběhův českých*. Zajímavým kompilátem byla i práce neznámého autora *Země dobrá to jest země česká*.

Pavel Skála⁶² byl v době defenestrace úředníkem direktoria a o klíčových událostech stavovského povstání tak byl dobře informován. Později se stal i úředníkem Fridrichovy královské kanceláře. Snažil se o nezaujatý popis událostí a osob s uvedením více zdrojů. O defenestraci píše odlišně než Vilém Slavata. Zmiňuje dopad místodržících do smetím vystlaného příkopu. Vilém Slavata⁶³ uvádí dopad na kameny a o přežití píše jako o šťastné náhodě ve snaze vytvořit legendu. Pavel Skála neuvádí počet osob, které se měly účastnit defenestrace. Osobnost a činy krále Fridricha pouze zmiňuje, ale nehodnotí je. Popis bitvy na Bílé hoře nechává na jiných a ve své práci uvádí několik jím získaných spisů různého původu.⁶⁴ Jedná se o zprávy katolických i protestantských autorů. Liší se od sebe podrobností popisu bitvy i uváděným počtem vojáků a padlých. Pouze zpráva Emmanuela z Metere hovoří o závěru bitvy a o boji u letohrádku Hvězda: „*Někteří z nich nadáli se v Hvězdě se ukrývali, ale dříve nežli se do ní dostali, tožť nepřítel je předešel a na díle zjímal a na díle pomordoval.*“⁶⁵

Pražský měšťan a současník Pavla Skály Ondřej z Habernfeldu⁶⁶ začíná svůj spis stručnou historií českého národa. Při popisu defenestrace zmiňuje neuvěřitelný počet 3000 pěších a jízdních, který se měl 23. května 1618 vydat na Pražský hrad. Tento údaj se nezdál důvěryhodným většině historiků, přesto jej ale později nalézáme i v několika učebnicích dějepisu. Tak jako Skála zdůvodňuje přežití místodržících dopadem na smetiště, resp. na hromadu papíru. Při popisu bitvy na Bílé hoře nezmiňuje žádné bližší informace nebo údaje. Kriticky se ovšem vyjadřuje k osobě vrchního velitele stavovských vojsk knížete Kristiána z Anhaltu, kterého považoval za zbabělce. Ten je pro něj i hlavním viníkem porážky, krále Fridricha se snaží omlouvat.

Mnoho nového k tématu nepřinášejí s krátkým odstupem psané *Paměti* Mikuláše Dačického. V souvislosti s defenestrací uvádí: „*S podivením bylo, že*

⁶² **Pavel Skála ze Zhoře:** Historie Česká. Sestavil Josef Janáček, Praha 1984.

⁶³ **Vilém Slavata z Chlumu:** Paměti I-II. Ed. J. Jireček, Praha 1966-1968.

⁶⁴ Jedná se o několik zpráv od českých i zahraničních autorů. Nacházíme mezi nimi např. zprávu dvorního historika Ferdinanda II., pražského měšťana nebo protestantského kronikáře Emmanuela z Metere.

⁶⁵ **Pavel Skála ze Zhoře:** Historie Česká. Praha, sestavil Josef Janáček, Praha 1984, str. 323.

⁶⁶ **Ondřej z Habernfeldu:** O vojně české, Ed. E. Tonner, Praha 1867.

*z nich žádný tím vyhozením usmrčen nebyl.*⁶⁷ Nezájatě píše o Fridrichovi Falckém. V souvislosti s bitvou neuvádí žádné podrobnosti. Nezmiňuje tak ani počty vojáků a padlých, v jeho popisu chybí i zpráva o moravském pluku. Vlastenecký jezuitský kněz Tomáš Pešina z Čechorodu přichází v roce 1663 jako první s formulací o udatném boji Moravanů a vytváří tak mýtus, který se v dějepisných učebnicích udržel až do 20. století. Mimo jiné o bitvě na Bílé hoře píše: „*Mezi všemi nejdéle pěší Moravané na svém ordunku zůstali... Císařské zdrželi aniž od zbraně přestali až na místě tom všickni, kdež bránili padli.*“⁶⁸ Ztráty stavovského vojska uvádí na 6000, císařsko-ligistického na 300. V popisu defenestrace vychází ze Slavaty.

Do posledního muže bojující Moravany přebírá pravděpodobně od Pešiny i kněz řádu křížovníků s červenou hvězdou Jan František Beckovský. O závěru bitvy Beckovský píše, že „*někteří do vyhozeného náspu a jiní do ohrazené obory, Hvězda nazvané, ustupovati přinuceni byli a od císařských obklíčení byvše, zvlášť Moravané, děleji nicméně oni, než kdo sobě pomysliti mohl, dotud' se hrdinsky bránili, dokud všickni na bojišti pobiti nebyli.*“⁶⁹ Vůdcové moravského pluku měli být zajati Albrechtem z Valdštejna. Tento omyl vyvrátil ve své knize Antonín Gindely,⁷⁰ když prokázal, že se Valdštejn bitvy na Bílé hoře neúčastnil. Ztráty stavů odhaduje František Beckovský na 6000-10000 tisíc padlých a 500 zajatých. U císařsko-ligistické armády dochází k počtu 200 padlých a 100 raněných. Za činy namířené proti katolíkům kritizuje českého krále Fridricha.

Kolem roku 1750 byla napsána i vlastenecky pojatá anonymní práce *Země dobrá to jest země česká*.⁷¹ Z textu je patrné autorovo katolické přesvědčení. Práce měla zejména seznámit veřejnost se slavnými událostmi našich dějin. Při popisu defenestrace se ztotožňuje se závěry Tomáše Pešiny a Františka Beckovského, ostatně celá tato práce je převážně kompilací vybraných starších pramenů. Od

⁶⁷ **Mikuláš Dačický z Heslova:** Paměti. Praha 1996, str. 183.

⁶⁸ **Tomáš Pešina z Čechorodu:** Předchůdce Moravopisu 1663. nestránkováno, P6.

⁶⁹ **Beckovský, Jan František:** Poselkyně starých příběhův českých sv. 2. Ed. A. Rezek. Praha 1879, str. 296.

⁷⁰ **Gindely, Antonín:** Dějiny českého povstání I.-IV., Praha 1870-1880.

⁷¹ **Země dobrá to jest země česká.** Napsána kolem roku 1750 anonymním autorem, pravděpodobně benediktínem Josefem Bonaventurou Pitrem.

Beckovského přebírá i kritiku Fridricha Falckého. Při popisu bitvy opakuje „*Pěchota, zvláště Moravané, vida se býti od rejtharstva opuštěná, tím zmužileji, též pan hrabě Šlik a Turián pěšky mezi bojovníky chodíce s svými meči, hrdinsky se bránili, až poslední Turián vida, že se zle děje, na koně vsedl a ujel, Šlik a mnozí moravští vůdcové od kyryсарův, které Albrecht z Valdštejna vedl, k zajetí přišli a ostatně všichni na bojišti zůstali.*“⁷² K moravskému pluku přidává navíc oproti Beckovskému i přítomnost Thurna. Jak prokázal Antonín Gindely, jednalo se zde, tak jako v případě Valdštejna, o chybu.

Postupně se ke konci 19. století dostává do středu zájmu některých historiků i období stavovského odboje, resp. třicetileté války. K nejuznávanějším odborníkům patřil Antonín Gindely. Jeho práce jsou založeny na důkladné znalosti většiny dostupných pramenů. Ve svých *Dějínách českého povstání*⁷³ předkládá čtenáři své názory bez emocí či subjektivních komentářů. Defenestraci tak podává s odkazem na Slavatovy *Paměti* i Skálovu *Historii Českou*. Proto čtenáře seznamuje se zázračným přežitím místodržících v podání Slavaty i s méně romantickým výkladem dopadu do odpadků dle Skály. Pokud si prameny odporují, vyjadřuje Gindely svůj subjektivní názor a většinou se přiklání k pramenům katolickým. V otázce Bílé hory stanovuje na základě studií pramenů⁷⁴ počet stavovských vojsk na 21000 a počet císařsko–ligistické armády na 25000–27000 mužů. K podstatě totožným číslům dochází i dnešní historické bádání. V líčení bitvy se Gindely zmiňuje o moravském pluku, nikdy však o Moravanech. Ve své práci *Bitva na Bílé hoře*⁷⁵ dokonce ani moravský pluk nesituuje s jistotou do obory Hvězda. Gindely vychází ze dvou zpráv o bitvě, Anhaltově a Oňatově. Každý z těchto pisatelů lokalizuje postavení moravského pluku během bitvy na jiné místo, shodně ovšem uvádějí, že moravský pluk kladl statečný odpor. Právě tyto zmínky o statečném odporu moravského pluku byly pravděpodobně v pozdější době historiky a autory učebnic úmyslně upraveny nebo nesprávně pochopeny. Gindely nakonec považuje za hodnověrnější tvrzení Anhaltovo, které moravský pluk situovalo do obory Hvězda. V otázce ztrát se odvolává na Skálu, resp. na několik relací o bitvě, které

⁷² Tamtéž str. 181.

⁷³ **Gindely, Antonín:** Dějiny českého povstání I.-IV., Praha 1870-1880.

⁷⁴ Čerpá z relací uvedených u Skály, dále ze zprávy Anhalta a Oňateho.

⁷⁵ **Gindely, Antonín:** Bitva na Bílé hoře, In: ČČM 50, Praha 1876, str. 213-239.

Skála do své práce zařadil. Zmiňuje i zprávu Lukáše Karbana, která se od ostatních údajů liší nízkým počtem padlých na obou stranách. Vzhledem k naprosté převaze zpráv uvádějících vyšší počty padlých ji ale nepřisuzuje význam. Celkový počet padlých udává na 5000 mužů na straně stavovské a 250 na straně císařsko-ligistické. Dále píše, že k počtu padlých na straně stavů „*velkým číslem přispěly pluky ve Hvězdě postavené, které nemohouce se zachrániti namnoze byly pobity.*“⁷⁶ Celkově je Gindelyho přístup přínosný a objektivní. Ve své době se ovšem nesetkal s kladným ohlasem u českých ani u německých vlastenců.

Další historik, Pavel Šulc,⁷⁷ dochází ve své práci ke zcela jiným závěrům než Antonín Gindely. U defenestrace čerpá také evidentně ze Skály i ze Slavaty. Bílou horu ale popisuje odlišně. Stavovské vojsko odhaduje na 21000, ale počet císařsko-ligistické armády stanovuje na více než 30000 mužů. Co vedlo Šulce ke zvýšení počtu katolické armády? Pokud by vycházel z relací o bitvě uvedených ve Skálovi, musel by zvýšit i počet stavovských. Autoři těchto zpráv totiž uvádějí vyšší počty vojsk na obou stranách.⁷⁸ Možným zdrojem mohl být ve Skálovi uvedený spis Candida Elblania. Ten sice odhaduje katolická vojska na 30000, o síle stavovské armády ale nepíše. Šulc si také mohl nesprávně vyložit informaci o počtu 30000, který se k Maxmiliánově armádě uvádí na začátku jeho tažení. Během své cesty přes rakouské země a Čechy muselo ligistické vojsko zanechat v obsazených městech a územích dostatečně silné posádky. Ani po spojení s armádou císařskou tak nemohlo císařsko-ligistické vojsko dosahovat 8. listopadu počtu 30 000. Podrobnější popis bitvy nacházíme v další práci Pavla Šulce, kde píše: „*Nepřítel ženoucí se útokem byl přivítán prudkou střelbou tak, že jeho řady počaly značně řádnout a couvati; vítězství klonilo se na stranu Čechů.*“⁷⁹ Jako hlavní příčinu obratu v bitvě pak uvádí zbabělý útek uherské jízdy. O závěru bitvy píše, že „*pouze Moravané, stojíce blíže Hvězdy a vedeni mladým Šlikem a Thurnem, bojovali statně až do posledního muže.*“⁸⁰ Autor s největší pravděpodobností čerpal z knihy *Země dobrá to jest země Česká*. I anonymní autor této práce píše o Moravanech, kterým

⁷⁶ Tamtéž str. 223.

⁷⁷ Šulc, Pavel: *Třicetiletá válka se zvláštním odkazem na Čechy*. Praha 1877.

⁷⁸ Např. Emmanuel z Metere odhaduje císařsko-ligistické vojsko na 50000 a stavovské na 30000. Jan Göpner zmiňuje 40000 mužů na straně katolické a 24000 – 30000 na straně protestantské.

⁷⁹ Šulc, Pavel: *Albrecht z Valdštejna, slavný vojevůdce a třicetiletá válka*. Praha 1882, str. 22.

⁸⁰ Tamtéž str. 22.

velel mladý Šlik a Turián (Thurn). Jednalo se o úmyslnou záměnu moravského pluku za Moravany, záměnu z neznalosti nebo za přílišnou důvěru k pramenům z 18. století? O tom, že jádrem armád 17. století byli placení žoldnéři, musel Šulc dobře vědět. Moravská zemská hotovost se navíc v době bitvy nacházela na cestě ku Praze. To sice nevylučuje účast pluku složeného z Moravanů na Bílé hoře, ale toto tvrzení nemá oporu v pramenech pamětníků Bílé hory. Při popisu bělohorské bitvy uvádí Šulc počáteční úspěch stavovského vojska, který byl zastaven až útekem uherské jízdy. V té vidí i hlavního viníka porážky.

Nezaujatým pohledem na dějiny stavovského povstání jsou práce Ernsta Denise.⁸¹ Francouzský historik se specializoval na české dějiny a jeho přístup se blížil způsobu práce Antonína Gindelyho. Ve své knize *Konec samostatnosti české* popisuje situaci objektivně, bez zaujetí a emocí. V popisu bitvy na Bílé hoře píše o statečném odporu několika set vojáků, neudává však v této souvislosti ani Moravany ani moravský pluk. V celkovém hodnocení stavovského povstání se zcela odlišuje od vlastenecky smýšlejících historiků, kteří shodně porážku na Bílé hoře popisují jako národní tragédii. Denis ji oproti tomu chápe jako cestu pokroku, jako událost, která zabránila vzniku nestabilní stavovské monarchie.

S nejpodrobnějším popisem bitvy na Bílé hoře přichází v roce 1895 Václav Řezníček. V počtu vojsk se shoduje s odhadem Gindelyho, v popisu bitvy ale odlišně od něj Řezníček uvádí, že „na bojišti zůstal jedině Šlik s Moravany.“⁸² Jako jeden z prvních se pokouší snížit počet padlých, když se rozhodně přiklání ke zprávě Lukáše Karbana a tudíž maximálnímu počtu 2000 padlých. V roce 1908 vyšel pod názvem *Defenestrace pražská 1618*⁸³ článek Fridricha Macháčka. Autor v něm navázal na příspěvek Jaroslava Golla⁸⁴ z roku 1875 a zaměřil se na porovnání dvou hlavních původních literárních pramenů, tj. Skály a Slavaty. Macháček oběma vytýká stranickost, ale Slavatův popis považuje za cennější. S odvoláním na výmarskou zprávu stanovuje počet osob, kteří se měli v den defenestrace vydat na

⁸¹ Denis, Ernst: *Konec samostatnosti české*. Praha 1893.

⁸² Řezníček, Václav: *Bílá hora*, Praha 1895 str. 24.

⁸³ Macháček, Fridrich: *Defenestrace pražská 1618*, In: ČČH 14, Praha 1908, str. 197-211, 297-311, 436-451.

⁸⁴ Goll, Jaroslav: *Současné zprávy o defenestraci pražské*, In: ČČM 49, Praha 1875, str. 212.

Pražský hrad, na 150. Tím vyvrací počet 3000 účastníků defenestrace, které zmiňoval Ondřej z Habernfeldu. Viléma Slavatu obviňuje z úmyslného zkreslení popisu defenestrace, když měl podle Macháčka ve snaze o vytvoření legendy úmyslně vynechat zmínku o dopadu do smetí.

Zajímavou prací je kniha papežského legáta a profesora církevních dějin Františka Xavera Kryštůfka z roku 1908. Ačkoliv ve své práci často cituje z *Historie české* od Pavla Skály, samotnou defenestraci vidí Kryštůfek samozřejmě i vzhledem ke svému postavení takto: „*Všichni tři byli, můžeme říci, zázrakem při životě zachráněni.*“⁸⁵ Podobný popis defenestrace se objevoval i v některých učebnicích. V uvádění počtu vojsk na Bílé hoře se příliš neliší od Antonína Gindelyho. Při popisu bitvy píše o moravském pluku, ale v souvislosti s bojem u letohrádku uvádí: „*Přemožením Moravanů skončila vlastně bitva.*“⁸⁶ Důležitá je jeho zmínka, že moravský pluk nebyl celý pobit. Počet zajatých ve Hvězdě udává na 500. Tak jako Gindely uvádí i Kryštůfek více údajů o počtu padlých. Na rozdíl od Gindelyho se shoduje s Řezníčkem a stejně jako on považuje zprávu Lukáše Karbana za nejméně pravděpodobnější. K celkovému počtu 2000 padlých na obou stranách přidává 2000 utonulých a 700 zajatých.

I práce *Na Bílé hoře* od trojice autorů Josefa Teigeho, Hanuše Kuffnera a Jana Heraina se v počtu padlých přiklání ke Karbanovi, jen počet utonulých snižují tito autoři na několik set. V jejich práci narážíme důležitou poznámku: „*Skutečně vojska českého nebylo všechno téměř cizí najatci, nesmějí mýlit názvy „český“ či „moravský“ pluk atd.*“⁸⁷ V podstatě jde o ojedinělé tvrzení, které vyvracelo mýtus o statečném boji Moravanů. Přesto v popisu bitvy zmiňují moravský pluk i Moravany, ale to nelze považovat za chybu. V souvislosti s Hvězdou pak píše, že „*většina bojovníků moravského pluku pobita; málo jich živeno a zajato.*“⁸⁸ Shodují se tedy s Františkem Kryštůfkem na faktu, že moravský pluk nebyl celý pobit. V popisu defenestrace Teige, Kuffner a Herain uvádějí stejně jako Macháček 150

⁸⁵ **Kryštůfek, Xaver František:** Bitva na Bílé hoře. Praha 1908, str. 45.

⁸⁶ Tamtéž str. 92.

⁸⁷ **Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan:** Na Bílé hoře. Praha 1911, str. 50.

⁸⁸ Tamtéž str. 63.

účastníků. Samotnou defenestraci popisuje podrobně. Přežití místodržících zmiňuje jako fakt, nepíše o dopadu do odpadků ani o šťastné náhodě.

Opakem ke knize *Konec samostatnosti české* od Ernesta Denise je *Bílá hora* Kamila Krofty.⁸⁹ Vlastenecké pojetí u Krofty dobře kontrastuje s nezaujatým pohledem Denise. Krofta považuje Bílou horu za národní tragedii a zároveň za nejdůležitější mezník v novějších dějinách národa. Stavovské povstání definuje jako souboj mezi katolicismem a protestantismem, souboj mezi absolutismem a právy stavů. Vedle stránky ústavní a mocenské tak zmiňuje i náboženskou stránku konfliktu. Jako jeden z mála si uvědomuje nutnost chápat bělohorskou porážku v souvislosti s evropskými dějinami. U defenestrace uvádí tak jako jeho předchůdci počet 150 stavů, kteří se vydali na Pražský hrad. V otázce velikosti obou armád na Bílé hoře se drží již ustálených údajů zavedených Gindelym. Při popisu bělohorské bitvy se nezmiňuje o Moravanech, ale zároveň se odlišuje od některých kolegů, když píše, že „*pouze moravské vojsko pod mladým Šlikem vydrželo do posledního a bylo porubáno.*“⁹⁰ Proč znovu uvádí tvrzení, že vojsko u Hvězdy bylo do posledního pobito? Jednalo se u Krofty o úmysl, který měl v jeho vlasteneckém pojetí pouze podpořit tragičnost porážky? Pravděpodobně se českým historikům příliš nechtělo bořit jediný pozitivní mýtus z jinak neslavného období stavovského povstání. Statečný boj hrstky obklíčených tak měl pravděpodobně v Kroftově pojetí alespoň trochu napravit ostudný útek většiny jednotek a katastrofální porážku stavovského vojska.

Někteří historici se ve svých pracích pokusili zhodnotit osobnost a činy Fridricha Falckého. Většinou navázali na kritické hodnocení „zimního“ krále, které se v literatuře objevuje od 18. století. Mladý neúspěšný král se dobře hodil na jednoho z hlavních viníků, zvláště když jeho vláda nebyla bez chyb. Nutno ovšem říci, že Fridricha nehodnotí všichni historici. Antonín Gindely bez dalších subjektivních komentářů pouze uvádí činy českého krále. S negativním hodnocením přichází Pavel Šulc: „*Bedřich mezi tím v Praze žil vesele a v rozkoši nedbaje o záležitosti státní a dopouštěje se i s dvorem svým rozličných skutků jimž urážen cit*

⁸⁹ **Krofta, Kamil:** *Bílá hora*. Praha 1913.

⁹⁰ Tamtéž str. 190.

českého národa.“⁹¹ Trochu mírněji ho popisuje Václav Vladivoj Tomek: „*On sám, osobními vlastnostmi swými, nemohl jim mnoho prospěti. Byť člověk mrawů jemných a uhlazených, ale bez vynikajících schopností duchowních, zwyklý více rozkošem než řízení welkých věcí.*“⁹² Ernst Denis pak přichází s konstatováním, že Fridrich Falcký „*neměl ani moci, ani zkušenosti, ani ctižádosti a odvahy potřebné, aby napravit stav věcí.*“⁹³ Denisovo hodnocení v podstatě vychází z reality. Fridrich skutečně neměl dostatečnou válečnou ani finanční moc, ve 23 letech vladařskými zkušenostmi také neoplýval. Chybějící ctižádost a odvaha je dobře doložitelná Fridrichovým váháním nad přijetím volby stavů Zemí Koruny české. Ostatně jeho nerozhodnost byla všeobecně známá. Katolický František Xaver Kryštůfek kritizuje Fridrichovy kroky namířené proti katolické církvi, jeho osobnost ale nehodnotí. Jindřich Steinman⁹⁴ na základě dobových písní naopak dokládá oblíbenost Fridricha během jeho krátkého panování. I přes některé nešťastné kroky se nedá říci, že by byl vyloženě neoblíbeným a neschopným panovníkem, jak se snažili tvrdit někteří historici a autoři učebnic.

Osobností pro historiky daleko zajímavější byl Albrechta z Valdštejna. Při hodnocení této historické postavy a zejména při posuzování jeho viny se historici 19. století dělí na dva tábory. Zajímavé je, že příslušnost k táboru zastánců nebo odpůrců Valdštejna nebyla ovlivněna náboženským přesvědčením autora nebo jeho národností. V záplavě pramenů se v tak problematické otázce nechali často strhnout ke zcela subjektivním závěrům, aniž by pro ně měli dostatek důkazů. Ostatně spor o vině Valdštejna je veden dodnes.

František Dvorský vydává v roce 1867 práci *Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna*.⁹⁵ Vychází z relace Jaroslava Sezimy Rašína z Rýzmburka i listů Viléma Slavaty a Valdštejna považuje za zrádce. Pavel Šulc⁹⁶ ve své knize uzavírá otázku bez jasné odpovědi, vinu Valdštejna neposuzuje a ani se nezmiňuje o

⁹¹ Šulc, Pavel: Albrecht z Valdštejna, slavný vojevůdce a třicetiletá válka. Praha 1882, str. 19.

⁹² Tomek, Václav Vladivoj: Nowejší dějepis rakauský. Praha 1887, str. 186.

⁹³ Denis, Ernst: Konec samostatnosti české. Praha 1893, str. 727.

⁹⁴ Steinmann, Jindřich: České povstání (1618-1620) v písních a satirách své doby. In: Pátá výroční zpráva českého reálného gymnázia císaře a krále Františka Josefa I. v Moravské Ostravě za školní rok 1901/1902. Moravská Ostrava 1902.

⁹⁵ Dvorský, František: Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna. Praha 1867.

⁹⁶ Šulc, Pavel: Albrecht z Valdštejna, slavný vojevůdce a třicetiletá válka. Praha 1882.

jednání Valdštejna s nepřítelem. Zmiňuje ale císařův dodatek k rozkazu odvolat Valdštejna, dle kterého měl být vojevůdce zajat nebo zabit. O jednání Valdštejna s nepřítelem se ani slovem nezmiňuje. Krátce se ve své práci věnuje otázce císařského generála Valdštejna i Tomáš Bílek.⁹⁷ Tak jako Šulc zmiňuje rozkaz zmocnit se ho živého nebo mrtvého, Valdštejna se ale zastává. Prorakouský Tomek⁹⁸ překvapivě omlouvá jeho činy z let 1633-1634. Zmiňuje se o jednáních s nepřítelem, která vzbudila podezření u dvora, ale o zradě Valdštejna přesvědčen není. Zamlčuje císařův dodatek k rozkazu, který umožňoval generalisima fyzicky zlikvidovat, a zavraždění Valdštejna pak popisuje jako osobní iniciativu plukovníka Butlera.

Důležitou listinou k posouzení viny Valdštejna je tzv. göllersdorfská smlouva, na jejímž základě získal Valdštejn při nástupu do svého druhého generalátu značnou moc. Existuje mnoho zpráv o této smlouvě, z nichž některé byly objeveny teprve ve 2. polovině 19. století. Antonín Gindely⁹⁹ ve svém pojednání z roku 1889 vyjmenovává všechny Valdštejnovy pravomoci. Právo jednat o mír ve výčtu chybí. Zmiňuje jej až o dva roky později Edmund Schebek.¹⁰⁰ Otázku zda mohl nebo nemohl jednat Valdštejn o míru nechává stranou Josef Pekař.¹⁰¹ Ve své knize vychází ze spisu Rašína. Uznává, že tato zpráva byla napsána na objednávku vídeňského dvora a že její pisatel byl za svoji práci štědře odměněn. Přesto tuto zprávu pokládá za věrohodnou a Valdštejna považuje za zrádce. V textu kritizuje výsledky bádání dosažené Schebekem a naopak oceňuje práci Gindelyho. Ve stejném roce vychází k této problematice studie od Hynka Kollmanna.¹⁰² Zmiňuje a porovnává práce Gindelyho i Schebeka a nově uvádí jím objevenou relaci Mikuláše Sachetiho. Zprávu tohoto toskánského vyslance objevil Kollmann při studiích v Itálii. Obsahuje důležitou informaci o plné pravomoci Valdštejna jednat o mír. Tím podporuje tvrzení Schebeka a dokazuje, že Valdštejn měl pro mírová jednání

⁹⁷ **Bílek, Tomáš:** Dějiny konfiskací v Čechách po roku 1618, II. díl, Praha 1883.

⁹⁸ **Tomek, Václav Vladivoj:** Nowější dějepis rakauský. Praha 1887.

⁹⁹ **Gindely, Antonín:** Waldsteins Vertrag mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats. Pojednání české společnosti nauk, VII. řada, 3. svazek, Praha 1889.

¹⁰⁰ **Schebek, Edmund:** Die Capitulation Wallensteins beim Wiederantritte des Generalates im Jahre 1632. Oesterreichisch-Ungarische Revue, sv. 11, str. 284, Vídeň 1891.

¹⁰¹ **Pekař, Josef:** Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1895.

¹⁰² **Kollmann, Hynek:** Některé příspěvky k smlouvě göllersdorfské uzavřené v příčině druhého generalátu Valdštejna. In: ČCH 1, Praha 1895, str. 347-371.

skutečně pravomoci. Valdštejna proto podle Kollmanna již nelze odsuzovat za jednání z nepřítelem. V roce 1911 vyšla práce strahovského knihovníka Cyrila Antonína Straky.¹⁰³ Jedná se o korespondenci strahovského opata Kašpara z Questenberka, ve které autor souhlasí a podporuje Pekařův⁴⁷ názor o zradě Valdštejna.

Srovnání učebnic

Od roku 1869 do roku 1918 bylo vydáno velké množství učebnic dějepisu, z nichž některé byly opakovaně vydávány bez textových změn. Zaměřil jsem se tedy pouze na učebnice, na kterých je dobře doložitelný rozdílný výklad dané problematiky.

Jan Václav Poklop ve své učebnici z roku 1869 odhaduje spojené císařsko-ligistické vojsko na 50000. Údaj pravděpodobně přebírá z učebnic svých předchůdců. Ty jej mohli najít ve zprávě Emmanuela z Metere, která je součástí Skálovy Historie. Vojsko stavovské odhaduje tato zpráva na 30000. Výsledný poměr je pak téměř dvojnásobný. Průběh bitvy pak Jan Poklop popisuje zajímavě takto: „*Čechové v tuhém boji zprvu poráželi nepřítele, avšak v dalším zápasu nemohou odolati dvakrát silnějším.*“¹⁰⁴ Stejně jako Šulc tak zmiňuje počáteční vítězství stavovského vojska. Na rozdíl od Šulce, který jako hlavní důvod porážky uvádí útek uherské jízdy, zdůrazňuje Poklop dvojnásobnou přesilu nepřítele. Zmínka o počátečním vítězství stavovského vojska by mohla být zveličením protiútoky jízdy pod velením mladšího Anhalta. Poklop dále píše, že „*Čechův padlo několik tisíc. Také Moravanů zástup, jenž nejdéle držel se v boji, zůstal na bojišti na místě nynější obory Hvězdy.*“¹⁰⁵ V dalších učebnicích vydaných do roku 1883 se již boj Moravanů nezmiňuje. Bylo to způsobeno vlivem Gindelyho prací¹⁰⁶ a učebnic, které byly publikovány na počátku 70. let 19. století? Nebo se jednalo o vliv školského zákona z roku 1869? Zmínky o boji Moravanů se nacházely pouze v

¹⁰³ **Straka, Cyril Antonín:** Albrecht z Valdštejna a jeho doba, Praha 1911.

¹⁰⁴ **Poklop, Jan Václav:** Dějepis pro mládež československou. Praha 1869, str. 87.

¹⁰⁵ Tamtéž str. 87.

¹⁰⁶ **Gindely, Antonín:** Dějiny českého povstání I.-IV. (1870-1880). **Gindely, Antonín:** Bitva na Bílé hoře, In: ČČM 50, Praha 1876, str. 213-239.

pracích katolických autorů ze 17. a 18. století. Zákon z roku 1869 omezoval vliv církve na školách a autoři učebnic se tak otázce Moravanů mohli vyhnout a v textu je nezmiňovat.

Dvojnásobnou přesilu císařsko-ligistického vojska uvádějí i někteří další autoři.¹⁰⁷ Matěj Radoslav Kovář v textu své učebnice uvedl zhodnocení celého stavovského povstání slovy: „*Válka tato nebyla vyšlá z vůle národa celého, jako to bylo kdysi v dobách husitských, nýbrž jednalo se tu spíše jen o práva stavovská...*“¹⁰⁸ Do popředí tak staví mocenské příčiny konfliktu, náboženské opomíjí. Zároveň srovnává stavovské povstání s husitstvím. Na těchto dobře kontrastujících obdobích se pak snaží najít příčinu neúspěchu povstání. Tou je podle Kováře stavovská omezenost povstání. Protišlechtické nálady 19. století se nejvíce promítly do textu učebnice Karla Ningerera upravené Janem B. Novákem. Defenestrace je komentována slovy: „*Tím počala válka, do níž lehkomyšlně zpupností šlechtickou národ český k nemalému neštěstí stržen.*“¹⁰⁹ Za viníka je tak označována i nepopulární šlechta. Dále pokračuje kritika renesančního života šlechty plného hýření a zábavy i zavádění cizích novot spojených s příchodem cizinců. V učebnici J.B. Nováka z roku 1876 se nachází ojedinělý popis defenestrace, kdy je přežití místodržících zdůvodněno takto: „*Padše na keř bezový, který uprostřed výšky ze zdi rostl. Po jeho větvích svezli se na hromadu smetí...*“¹¹⁰ Tento popis defenestrace rozhodně popřel ve své práci Antonín Gindely. Následuje opět kritika stavů, kteří dle J.B. Nováka „*pustivše rozdráždění uzdu okamžité vášni, spůsobili bouři, jíž neuměli zažehnati.*“¹¹¹ K defenestraci tak přistupuje jako k náhlé nepromyšlené akci stavů. Příčiny neúspěchu hledá v najatém žoldněřském vojsku, které nemělo na dané věci zájem a kterému šlo pouze o peníze. Srovnává slávu národního husitského vojska s neúspěchem žoldněřů na Bílé hoře. Nepřipouští si posun, kterým za dvě století prošla vojenská taktika a vojenství vůbec. Armáda složená z neprofesionálů neměla za třicetileté války šanci na úspěch.

¹⁰⁷ **Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis... (1871). **Ninger, Karel:** Ningerovy děje všeobecné... (1872).

¹⁰⁸ **Kovář, Matěj Radoslav:** Obraz vlasti české. Země – a dějepisné vypravování vlastenecké mládeži škol národních, Olomouc 1870, str. 91.

¹⁰⁹ **Ninger, Karel:** Ningerovy děje všeobecné pro nižší třídy středních škol. 3. díl, upravil Jan Bohuslav Novák, Praha 1872, str. 27.

¹¹⁰ **Novák, Jan Bohuslav:** Dějepis český pro střední školy. 2 díl, Praha 1876, str. 150.

¹¹¹ Tamtéž str. 152.

Výklad stavovského povstání v učebnicích patrně ovlivnila školská reforma z roku 1883. Zesílený vliv katolické církve na školství se projevuje v textové podobě učebnic. Do jejího vydání je z učebnic zřejmé, že někteří autoři zmiňují informace obsažené v protestantských pramenech, zejména Skálovi. Po jejím vydání pak autoři evidentně čerpají převážně z Pešiny a Beckovského. Starší protestantské prameny jsou ignorovány a výsledky nejnovějších bádání historiků se dostávají na stránky učebnic se zpožděním. Přežití místodržících je téměř ve všech učebnicích po roce 1883 zdůvodněno náhodou, šťastnou nebo podivnou náhodou či zázrakem. Také Moravané statečně bojující do posledního muže se vrací na stránky většiny učebnic. Jejich přítomnost v učebnicích může poukazovat na sílící vlastenecké cítění českého národa ke konci 19. století. Zároveň by na jejich uvádění mohla mít vliv reforma školského zákona z roku 1883, která posilovala vliv katolické církve ve školství.

Karel Vorovka ve své učebnici pro učitelské ústavy znovu píše o 50000 vojsku Maxmiliána a Buquoye. O závěrečné fázi bitvy píše: „*Nejdéle bránil se malý zástup Moravanů, obstoupený na blízku letohrádku Hvězdy; bojovali do posledního přemožení, a téměř všickni dílem zbiti, dílem zjímáni.*“¹¹² Ztráty odhaduje na 6000. V počtu vojsk tak nereaguje na práce Antonína Gindelyho, který v nich uvádí počty armád daleko nižší a vyrovnanější. V Gindelyho¹¹³ učebnici, kterou upravil Jan Řehák, se počty armád neuvádějí, nepíše se zde ale také nic o moravském pluku nebo Moravanech. Josef Letošník kritizuje počínání stavů, když o defenestraci píše: „*Svržení místodržící utrpěli sice jen nepatrné poranění avšak lehkovážným skutkem tímto rozpoutána byla válka t. zv. Česká, jež stala se osudnou pro národ český.*“¹¹⁴ Vyjádření, že bavorský vévoda porazil nepatrné vojsko krále Fridricha Falckého také není nejpřesnější a vyznívá, jako kdyby se bojů na Bílé hoře neúčastnila Buquoyem vedená armáda císařská. Zmíněné nadsazené počty armád a boj Moravanů uvádí ve své učebnici i František Sobek.¹¹⁵

¹¹² **Vorovka, Karel:** Dějiny mocnářství Rakousko-uherského s nástinem ústavy a správy státní. Praha 1888, str. 135.

¹¹³ **Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný pro nižší třídy škol středních. Sv. 3, Upravil Jan Řehák. Praha 1890.

¹¹⁴ **Letošník, Josef:** Učebnice dějepisu obecného pro ústavy učitelské. 2. díl, Praha 1890, str. 84.

¹¹⁵ **Sobek, František:** Děje císařství Rakousko-Uherského. Praha 1892.

Zajímavě popisují události, které vedly k defenestraci, autoři František Kameníček a Rudolf Dvořák: „*Poněvadž však odvaha a sebevědomí stavů byly již uvykly neskláněti se před autoritou moci královské, posledními zmatky značně podlomené, nespokojenost v Čechách, vzbuzená protireformací, hrozila vypuknouti v násilnou bouři...*“¹¹⁶ Oproti jiným učebnicím tak zmiňují určitou krizi habsburského panovnického rodu a s ní spojené politické úspěchy českých stavů. O počtu vojsk se nezmiňují, v souvislosti s Moravany uvádějí, že jich většina zůstala na bojišti u letohrádku Hvězda. Učebnice Jaroslava Vlacha¹¹⁷ uvádí sílu českého vojska na 25000 s dodatkem, že bylo o polovinu slabší. V učebnicích tak zůstávaly dále nadsazené údaje, a to i přes další práce historiků, kteří tyto počty snížili. V popisu bitvy nejprve uvádí stejně jako Jan Poklop v roce 1869 počáteční úspěchy Čechů, ze Země české pak patrně přejímá informaci o boji mladého Thurna společně s Moravany vedenými Šlikem. I zmínění padlých v počtu 6000 dokládá neznalost nebo neakceptování práce Václava Řezníčka. V dalších učebnicích pak již boj Moravanů většinou chybí nebo je správně nahrazen bojem moravského pluku. Že by v tomto případě autoři učebnic tak rychle akceptovali práci Josefa Teigeho, Hanuše Kuffnera a Jana Heraina,¹¹⁸ která statečný boj Moravanů popírá?

František Šembera s Jindřichem Konířem hodnotí defenestraci jako „*lehkovážný skutek některých náčelníků české šlechty, který způsobil ve svých následcích pohromu veškerému národu.*“¹¹⁹ I toto tvrzení se v dalších učebnicích opakuje. Autoři tak činí protestantskou šlechtu odpovědnou za pobělohorské následky. František Kameníček s Rudolfem Dvořákem¹²⁰ opět uvádějí dvojnásobnou přesilu na Bílé hoře. Autorská trojice Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta¹²¹ se v žádném problematickém tématu příliš nerozepisuje. Počet vojsk neuvádějí, stejně jako boj moravského pluku. Neobviňují z porážky ani

¹¹⁶ **Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Dějepis mocnářství rakousko-uherského se zvláštním zřetelem k zřízení jeho. Praha 1899, str. 97.

¹¹⁷ **Vlach, Jaroslav:** Dějepis obecný pro nižší třídy škol středních. 3. díl, Praha 1907.

¹¹⁸ **Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan:** Na Bílé hoře. Praha 1911.

¹¹⁹ **Šembera, František, Koníř, Jindřich:** Obrazy z dějepisů všeobecného pro školy měšťanské. 2. díl, Praha 1910, str. 62.

¹²⁰ **Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1912.

¹²¹ **Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1912.

českou šlechtu. Rudolf Dvořák a František Šujan¹²² uvádějí v popisu defenestrace pravděpodobně na základě zprávy Ondřeje z Habernfeldu počet tří tisíc stavů, kteří se měli 23. května 1618 vydat na Pražský hrad. Dvořák se Šujanem sice na jedné straně opomíjí dosažené výzkumy v otázce defenestrace, na straně druhé ale jako jedni z prvních autorů nepíší v souvislosti s bělohorskou bitvou o Moravanech, ale uvádějí, že nejdéle se bránil moravský pluk. Zde patrně vycházeli z Kuffnerova příspěvku.

Některé nové myšlenky přináší Josef Pekař. Defenestrační čin šlechty nepovažuje za lehkovážný, jako jeho někteří předchůdci. Naopak vidí v defenestraci promyšlený tah, který byl zapotřebí k tomu, „*aby skutkem nenapravitelným stvořili situaci, která by i ostatní stavy strhla na dráhu odboje.*“¹²³ Cílem přitom nemělo být podle Pekaře dosažení nápravy ve věcech náboženských, ale dosazení nového krále. V době bitvy Pekař počet vojsk neuvádí, pouze zmiňuje, že vojsko české bylo o něco slabší. Nadsazené počty obou armád opět najdeme v učebnici od Františka Nováka a Aloise Tilla. Přestože se autoři odkazují i na práci Teigehe, Kuffnera a Heraina, uvádějí počet císařsko-ligistických vojsk na 50000 a píší o dvojnásobné přesile. Ani v popisu bitvy se neztotožnili se závěry Hanuše Kuffnera. Till s Novákem opět uvádějí, že „*nejstatečněji bránili se Moravané na místě nynějšího letohrádku Hvězdy, bojujíce do posledního muže.*“¹²⁴

Fridrich Falcký byl v učebnicích tohoto období hodnocen převážně záporně. Autoři tak většinou přejali hodnocení, které se vytvořilo během 18. a 19. století a považovali jej za špatného krále a hlavního viníka porážky. Nutno také poznamenat, že mezi lety 1869-1918 nebyla napsána žádná významnější práce o Fridrichu Falckém. Jeho osobě se většinou ve svých pracích historici věnovali pouze okrajově, s více či méně kritickým hodnocením. I autoři učebnic se v hodnocení krále Fridricha odlišují. Část ho zcela odsuzuje, někdy i za použití nepravdivých argumentů, část zmiňuje a kriticky odsuzuje některé jeho činy a část autorů se o

¹²² **Dvořák, Rudolf, Šujan, František:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. Praha 1914.

¹²³ **Pekař, Josef:** Dějiny naší Říše. Praha 1914, str. 94.

¹²⁴ **Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek. 3. díl, Praha 1917, str.57.

událostech souvisejících s Fridrichem vyjadřuje zcela bez hodnocení nebo se jej snaží omlouvat.

Rozhodujícím faktorem v hodnocení tak většinou bylo to, na základě kterých pramenů se autoři snažili Fridricha popsat. Jak již bylo zmíněno dříve, prameny pamětníků povstání se o Fridrichovi v záporném smyslu nezmiňují. Katolické prameny 18. a 19. století kritizují jeho kroky namířené proti katolické církvi – odstranění interiéru z chrámu sv. Víta, přílišná podpora kalvinistů apod. Negativní obraz Fridrichovy osobnosti a jeho činů tak spíše vytvořili až vlastenečtí autoři v 18. a 19. století, kteří v něm viděli jednoho z hlavních viníků tragédie českého národa. Jde tak o interpretaci informací obsažených ve starých pramenech. Fridrichova váhavost kolem přijetí české koruny, společenský život mladého manželského páru i výše zmíněné činy náboženského charakteru byly často použity k negativnímu vykreslení osobnosti „zimního krále“. K tomu je třeba přičíst osudovou absenci Fridricha u vojska v den bitvy, kterou způsobilo jednání s anglickým poselstvem. V době oběda se kupodivu i Fridrich se svými hosty věnoval předkládané tabuli. Představa krále, který v době bitvy obědvá, pak jen dotvořila obraz neschopného panovníka, který se věnuje více zábavě než vladařským povinnostem a po prohrané bitvě zbaběle opustí zemi.

S kritikou přichází ve své učebnici Matěj Radoslav Kovář „*Friedrich choval se v Čechách velmi nejapně, tak že si myslí poddaných svých nijak nenaklonil; krom toho dbal více vyrazení než běhů válečných, a tak se stalo, že poraženo jest české vojsko stavovské na Bílé Hoře, načež ihned Friedrich zbaběle z české země uprchl.*“¹²⁵ Z tohoto úryvku je zcela patrná snaha obvinít Fridricha z porážky na Bílé hoře. S poněkud umírněnějším hodnocením, na které navazuje i kritika protestantské šlechty, přichází Jan Lepař: „*Neměl Frídrich vlastností, jakých bylo potřebí v jeho postavení; chováním svým a horlením pro učení Kalvínovo odvrátil od sebe velkou část obyvatelstva českého, zohaviv i chrám sv. Víta v Praze; rádcové jeho byli cizozemci; mezi nimi a domácími nebylo shody; šlechta protestantská neuměla věc svou učiniti věcí národní a nedovedla ani vojska svého opatřiti*

¹²⁵ **Kovář, Matěj Radoslav:** Všeobecný dějepis ku potřebě žáků na reálných školách československých. 2. díl, Praha 1870, str. 141.

obyčejnými potřebami.“¹²⁶ Fridrich zde není označován za hlavního viníka porážky, pouze mu jsou vytýkány určité kroky. Protestantská šlechta je opět kritizována, že z povstání nedokázala udělat národní záležitost. Autor tím opět nepřímo poukazuje na období husitství. I přes zřetelnou odlišnost těchto dvou období českých dějin argumentuje tímto srovnáním více autorů. Povstání se ale aktivně účastnily všechny tři stavy, které v té době zasedaly na zemském sněmu. Povstání se tak v podstatě stalo věcí národní, protože pouze tyto stavy byly reprezentanty českého národa.

Jan Bohuslav Novák¹²⁷ na jedné straně zmiňuje necitlivé kroky Fridricha Falckého, na straně druhé se svým podrobným popisem politické situace v tehdejší Evropě snaží čtenáři vysvětlit těžkou situaci českého krále a izolovanost českého povstání. Karel Vorovka přebírá doslovně hodnocení Fridricha Falckého od Václava Vladivoje Tomka, když píše: „*Fridrich sám, osobními vlastnostmi svými, nemohl jim mnoho prospěti. Byl člověk mravů jemných a uhlazených, ale bez vynikajících schopností duchovních, zvyklý více rozkošem než řízení velkých věcí.*“¹²⁸ I další učebnice se o Fridrichovi zmiňují v přibližně stejném duchu. Vlach udává: „*Fridrich sám nehodil se na trůn královský, tím méně byl s to, aby urovnal spleť věcí české. Zábavy a hostiny byly mu nad starost o korunu.*“¹²⁹ Pořádání večírků asi sotva mohlo ohrozit stabilitu království a způsobit porážku povstání. Přesto je tento argument použit k odsouzení panovníka.

Souvislost stavovského odboje s tehdejší politickou situací v Evropě ve své učebnici zmiňuje autorská trojice Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta.¹³⁰ O Fridrichovi sice uvádějí, že nebyl mužem činu a kriticky hodnotí i již jeho několikrát zmíněné vladařské kroky. Zároveň ovšem popisují svízelnou situaci, ve které se Fridrich a povstalci postupně ocitli. Konstatují tak, že v roce 1620 zůstali Fridrich i povstalci v izolaci. V jiných učebnicích často uváděný zbabělý

¹²⁶ **Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnásiích československých. Praha 1871, str. 83- 84.

¹²⁷ **Novák, Jan Bohuslav:** Dějepis český pro střední školy. 2 díl, Praha 1876.

¹²⁸ **Vorovka, Karel:** Dějiny mocnářství Rakousko-uherského s nástinem ústavy a správy státní. Praha 1888, str. 133.

¹²⁹ **Vlach, Jaroslav:** Dějepis obecný pro nižší třídy škol středních. 3. díl, Praha 1907, str. 31.

¹³⁰ **Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1912.

nebo hanebný úprk po Bílé hoře je zde uveden větou „*bezbranný zimní král český byl nucen prchati...*“¹³¹ Podobně se snaží situaci popsat i Rudolf Dvořák a František Šujan.¹³² Spojení nedostatečných vlastností panovníka s obtížnou politickou situací uvádí i Josef Pekař.¹³³ K jednostranému odsouzení Fridricha Falckého se vrací učebnice Františka Nováka a Aloise Tilla.¹³⁴ Autoři opět používají již výše zmíněné odsuzující argumenty.

Otázka hodnocení Albrechta z Valdštejna je problémem daleko složitějším. Během svého života se vypracoval na osobnost evropského významu a jeho postava je spojena s každou významnější událostí. Svoji oslnivou kariéru odstartoval přechodem do katolického tábora v roce 1619. V pobělohorském období se díky své přítomnosti ve finančním konsorciu finančně obohatil ziskem značných statků, kde prokázal svůj hospodářský talent. Díky svému bohatství si mohl dovolit postavit na své náklady vojsko pro císaře v boji proti dánskému králi. Ve válce dánské zaznamenal také značné vojenské úspěchy jako velitel císařských vojsk. Odvoláním od armády v roce 1630 jeho vojenská kariéra ovšem nekončí. Do funkce vrchního velitele se vrací v prosinci roku 1631, resp. v dubnu 1632. Právě období druhého generalátu je klíčové pro posouzení Valdštejnovy viny. Na tu dobu nestandardní pravomoci, které jako generalisimus získal, činí z otázky zrady právní kauzu. Díky jeho právu jednat s nepřítelem v otázce míru nemohou být tyto schůzky brány jako důkaz zrady. O obsahu těchto jednání a o tom, zda Valdštejn skutečně zamýšlel císaře zradit, se dnes již těžko dozvíme. Hlavními argumenty obžaloby tak zůstává v tomto období zpráva Jaroslava Sezimy Rašína. Její nedůvěryhodnost je očividná. Na základě těchto argumentů by se v souvislosti s Albrechtem z Valdštejna mělo hovořit o podezření ze zrady. Formulace o prokázané zradě nebo nevině se nezdají být objektivní.

Krátce píše o Albrechtovi z Valdštejna Jan Václav Poklop.¹³⁵ Správně hovoří pouze o podezření ze zrady a v souvislosti s jeho smrtí zmiňuje císařův tajný

¹³¹ Tamtéž str. 294.

¹³² **Dvořák, Rudolf, Šujan, František:** Dějepis pro nižší třídy středních škol, Praha 1914.

¹³³ **Pekař, Josef:** Dějiny naší říše. Praha 1914.

¹³⁴ **Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek. 3. díl, Praha 1917.

¹³⁵ **Poklop, Jan Václav:** Dějepis pro mládež československou. Praha 1869.

rozkaz, na základě kterého měl být zatčen nebo usmrcen. O zrádném vyjednávání Albrechta z Valdštejna píše ve své učebnici Matěj Radoslav Kovář.¹³⁶ Valdštejna se naopak zastávají Karel Ninger,¹³⁷ Jan Lepař,¹³⁸ Václav Vladivoj Tomek¹³⁹ i J. B. Novák.¹⁴⁰ Za všechny zmíněné lze uvést hodnocení Nováka: „*Neobyčejné postavení jeho vzbudilo mu mnoho závistníků, kteří ho hleděli u císaře osočit a velení zbaviti.*“¹⁴¹ Tito autoři zdůrazňují silnou pozici Valdštejnových odpůrců u dvora i údajné vlivy francouzské diplomacie. Zmíněné okolnosti měly císaře přimět, aby zradě svého vojevůdce uvěřil.

V Gindelyho učebnici upravené Josefem Jirečkem nacházíme podrobné vypsání posledních dvou let Valdštejnova života. Nižší vojenskou aktivitu císařského generála z roku 1633 Gindely zdůvodňuje: „*Příčinou toho bylo, že Waldštejn mezitím se byl odhodlal císaře zraditi a ve srozumění s Francouzi i s pomocí jejich opanovati Čechy.*“¹⁴² O jeho zradě je přesvědčena i Emilie Fryšová¹⁴³ a Karel Vorovka.¹⁴⁴ Oba považují chybně za zradu již jednání s nepřítelem. Karel Vorovka navíc v textu své učebnice nesprávně popírá existenci císařova rozkazu, který umožňoval fyzickou likvidaci Albrechta z Valdštejna. Josef Letošník¹⁴⁵ a Jan Lepař¹⁴⁶ zmiňují pouze podezření ze zrady. Stejně jako Fryšová a Vorovka považuje za zradu Valdštejna už jeho vyjednávání s nepřítelem František Sobek.¹⁴⁷ Shodně s Vorovkou píše, že císař nevydal rozkaz k Valdštejnovu zabití. V této době byla již rok známa Schebkova práce, která právo jednat s nepřítelem Valdštejnovi přisuzovala. Autoři učebnic postupem času začali přejímat závěry

¹³⁶ **Kovář, Matěj Radoslav:** Všeobecný dějepis ku potřebě žáků na reálných školách československých. 2. díl, Praha 1870.

¹³⁷ **Ninger, Karel:** Ningerovy děje všeobecné pro nižší třídy středních škol. 3. díl, upravil Jan Bohuslav Novák, Praha 1872.

¹³⁸ **Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnásiích československých. Praha 1871.

¹³⁹ **Tomek, Václav Vladivoj:** Děje mocnářství rakouského. Praha 1874.

¹⁴⁰ **Novák, Jan Bohuslav:** Dějepis český pro střední školy. 2 díl, Praha 1876.

¹⁴¹ Tamtéž str. 197.

¹⁴² **Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních. 3 díl, Praha 1879, str. 59.

¹⁴³ **Fryšová, Emilie:** Ukázky z dějin všeobecných pro I. třídu měšťanských škol. Plzeň 1882.

¹⁴⁴ **Vorovka, Karel:** Dějiny mocnářství Rakousko-uherského s nástinem ústavy a správou státní. Praha 1888.

¹⁴⁵ **Letošník, Josef:** Učebnice dějepisu obecného pro ústavy učitelské. 2. díl, Praha 1890.

¹⁴⁶ **Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnásiích československých. 3. díl, Praha 1894.

¹⁴⁷ **Sobek, František:** Děje císařství Rakousko-Uherského. Praha 1892.

hovořící o Valdštejnově zradě, a to na základě práce Antonína Gindelyho.¹⁴⁸ Velkou roli zde hrála patrně i jeho značná autorita.

K postupnému odsuzování Valdštejna výrazně přispěla i práce Josefa Pekaře.¹⁴⁹ František Šujan a František Kunstovný¹⁵⁰ ve své učebnici nepovažovali samotné jednání Valdštejna za zradu, pouze zmínili podezření, které na něj padlo. František Kameníček a Rudolf Dvořák píší, že „*Valdštejn, zaručiv si právo jmenovati důstojníky a volnost vyjednávati s knížaty i v záležitostech politických, přejal sám velení nade všem vojskem císařským.*“¹⁵¹ O vině Valdštejna jsou však plně přesvědčeni, když dále uvádějí: „*Pokusy Valdštejnovy, očistiti se ve Vídni, nebyly upřímně myšleny; neboť i z dalších jeho podniků bylo patrné, že má vlastizrádné úmysly.*“¹⁵² František Šembera a Jindřich Koníř¹⁵³ nezmiňují právo Valdštejna k vyjednávání, ale v souvislosti se zradou hovoří pouze o podezření. Stejně tak se zmiňuje i František Šembera.¹⁵⁴ Na svoji předchozí učebnici navazují František Kameníček a Rudolf Dvořák. Docházejí ke stejným závěrům, jen Valdštejnovi vystavují negativní hodnocení: „*Valdštejn byl ukrutný a ctižádostivý válečník, muž pověřivý, peněz chtivý a nepřítel rodu Habsburského. Svou bezohledností odvrátil od sebe konečně i císaře, který mu nejdéle důvěřoval.*“¹⁵⁵ V předchozích učebnicích byl Valdštejn hodnocen neutrálně a vyzdvihovány byly jeho válečnické schopnosti. Poté, co u českých historiků převládl názor o jeho vině, se mění i Valdštejnovo hodnocení ve většině učebnic. Zrádce panovníka přeci nemohl být chválen.

O jeho nepochybné vině jsou přesvědčeni i Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta, když píší: „*Než jeho úmyslem nebylo již sloužiti císaři oddaně. Chtěl*

¹⁴⁸ **Gindely, Antonín:** Waldsteins Vertrang mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats. Pojednání české společnosti nauk, VII. řada, 3. svazek, Praha 1889.

¹⁴⁹ **Pekař, Josef:** Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1895.

¹⁵⁰ **Šujan, František, Kunstovný, František:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 2. díl, Praha 1898.

¹⁵¹ **Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Dějepis mocnářství rakousko-uherského se zvláštním zřetelem k zřízení jeho. Praha 1899, str. 104.

¹⁵² Tamtéž str. 105.

¹⁵³ **Šembera, František, Koníř, Jindřich:** Obrazy z dějepisu všeobecného pro školy měšťanské. 2. díl, Praha 1910.

¹⁵⁴ **Šembera, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. 2 díl, Praha 1911.

¹⁵⁵ **Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Praha 1912, 2. díl, str.257.

tentokrátě sobě samému zjednati moc panovnickou, bez ohledu na zájmy císařské a třebaš dohodou s jeho nepřáteli.“¹⁵⁶ Zradu zdůvodňují opakujícími se argumenty, kterými měla být snaha o pomstu za odvolání od vojska v roce 1630, a uvádějí i aktivitu českých exulantů, kteří v osobě Valdštejna viděli budoucího českého krále. O zradě Valdštejna je ve své učebnici pochopitelně přesvědčen i Josef Pekař. Jeden z hlavních propagátorů Valdštejnovy zrady píše o pasivním vojenském tažení z roku 1633 takto: „Ač byl ve značné převaze, učinil příměří a dal se v zrádné jednání s nepřitelem, jehož vedoucí myšlenkou byl jednou plán, spojití se Sasy a Branibory a donutiv císaře k míru, jímž by v říši i zemích českých byl obnoven stav z r. 1618, jindy pak plán, s pomocí Švédů a Francie vyvrátiti panství císařské vůbec; v tom případě mělo se Valdštejnovi dostati české koruny.“¹⁵⁷ Zároveň zmiňuje existenci rozkazu, na základě kterého měl být Valdštejn zabit nebo zatčen. O zradě Valdštejna jsou přesvědčeni ve své učebnici i František Novák s Aloisem Tillem.¹⁵⁸

Shrnutí

Popis klíčových událostí stavovského povstání prošel do roku 1918 v učebnicích proměnou. Při popisu defenestrace rozhodně není důležité, zda místodržící svůj pád přežili nebo ne. Důležitý byl již samotný čin namířený proti úředníkům panovníka a nepřímo tak i proti němu. Otázkou zůstává nakolik byla tato proměna ovlivněna vydáním novely školského zákona z roku 1883. Do tohoto roku se autoři učebnic spokojovali s konstatováním o provedení defenestrace, občas doplněné informacemi, že místodržící neutrpěli větší zranění, případně že dopadli do smetí. Od vydání školské novely je ale patrný posun. Téměř v každé učebnici se hovoří o šťastném přežití, podivné náhodě apod. Formulace uvedené v některých učebnicích jsou dost blízké popisu defenestrace jako zázraku v práci Františka Kryštůfka. I v uvádění počtu armád je možné rok 1883 označit za určitou hranici. Do té doby se o dvojnásobné přesile a statečném boji Moravanů zmiňují pouze tři

¹⁵⁶ **Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Praha 1912, 2. díl. str. 298

¹⁵⁷ **Pekař, Josef:** Dějiny naší Říše. Praha 1914. str. 101.

¹⁵⁸ **Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek. 3. díl, Praha 1917.

učebnice. Ostatní i přes práce Gindelyho počty vojsk nezmiňují. Po roce 1883 jsou údaje o dvojnásobné přesile prakticky ve všech učebnicích. Velkou roli v této otázce nejspíše sehrálo sílící vlastenectví. Uváděním dvojnásobné přesily tak měla být pravděpodobně omluvena potupná národní porážka. Výsledky bádání historiků se na stránky učebnic dostávaly velmi pozvolna. Některé učebnice se k těmto problematickým tématům nevyjadřují, nebo již reflektují závěry historiků. Přesto byly v tomto období stále vydávány učebnice, ve kterých přetrvávaly zastaralé údaje.

Charakteristická pro zmiňované období je kritika protestantské šlechty. Defenestrace je hodnocena jako lehkovážný čin, který ve svém důsledku způsobil katastrofu českého národa. Ve většině učebnic tohoto období je protestantská šlechta prezentována jako jeden z viníků porážky a tím je na ni kladena odpovědnost za negativní následky. Šlechta byla kritizována a obviňována i v dalších obdobích. Více či méně kritický pohled na českou šlechtu je v některých učebnicích doplněn o srovnání období stavovského povstání s dobou husitskou. S méně kritickým pohledem přichází na přelomu století Kameníček s Dvořákem a autoři Bidlo, Hýbl a Šusta. Josef Pekař protestantskou šlechtu nekritizuje, její čin považuje za promyšlený a za cíl povstání pokládá změnu vládnoucí dynastie v zemi.

Také hodnocení Fridricha Falckého, je zejména z počátku tohoto období, jednoznačně kritické. Přes postupnou klesající sílu kritiky je u autorů učebnic patrná snaha označit Fridricha za jednoho z viníků porážky. Později se do celkového hodnocení promítají další souvislosti, např. tehdejší politická situace v Evropě. Formulace odsuzující krále Fridricha již nejsou tak ostré a začíná se zmiňovat i těžká pozice a izolovanost povstání.

Autoři učebnic se většinou nevyhnuli hodnotícímu stanovisku vůči osobě Albrechta z Valdštejna, a to zejména v otázce jeho údajné zrady. Prezentace Valdštejna v učebnicích byla ovlivněna aktuálním stavem historického výzkumu této otázky. Do poloviny osmdesátých let vyjadřovali autoři učebnic o jeho zradě pochyby. Zlomovou se tak v této problematice stala práce Gindelyho, resp. Pekaře. V návaznosti na publikaci jejich prací se již v učebnicích píše o prokázané zradě.

Zejména autorita Pekařovy osobnosti a vědecká váha jeho práce ovlivnila náhled na Valdštejna i v dalším období. Osobnost Valdštejna nebyla nejprve hodnocena ani negativně ani pozitivně, většinou je autory uznáván jeho vojenský talent. Teprve se sílícím odsuzováním Valdštejna jako zrádce se v učebnicích mění i hodnocení jeho osobnosti. Zrádce panovnického dvora nemohl být v učebnicích prezentován jako schopný šlechtic s kladnými povahovými rysy. Přesto se lze domnívat, že státní aparát neměl zájem na vyloženě negativním vykreslení Albrechta z Valdštejna.

2. Období 1918-1939

Vnitropolitická situace

Vznik Československa přinesl pro nově vzniklý stát a jeho politickou reprezentaci řadu problémů. V zahraniční politice si musel obhájit své postavení, např. spor o pohraniční území s Polskem a Maďarskem nenavodil zrovna přátelské vztahy s těmito sousedy. Diplomatické vztahy s Vatikánem ochladly zejména po roztržce z roku 1925.¹⁵⁹ Mladý československý stát orientoval svoji zahraniční politiku zejména na Francii a jako výsledek tohoto směřování byla nakonec sérií spojeneckých smluv ve 20. letech uzavřena tzv. Malá dohoda.¹⁶⁰

Dědictvím po rakousko-uherské monarchii byla silná německá menšina. Ta již od roku 1918 dávala prostřednictvím svých politických stran najevo svou nespokojenost a jednání s ní neustále zaměstnávala české politiky. Národnostní problematika se v této době dostávala i na stránky odborných historických prací a učebnic. Počáteční silný protihabsburský tón je později, zejména ve třicátých letech, vystřídán silnou kritikou Němců. Ta měla souvislost s vyhrocující se situací a vztahem mezi německou menšinou a majoritním československým obyvatelstvem, a také se zvyšující se aktivitou fašistického Německa. Stejně tak se nově objevuje snaha o integraci slovenských dějin do české historie. Násilnost a v podstatě i nemožnost těchto snah byly patrné. Pokračující protišlechtické nálady vyústily v pozemkovou reformu, která byla legislativně schválena v letech 1919-1920.

Dosavadní české politické spektrum bylo za první republiky rozšířeno o slovenské strany¹⁶¹ a některé nově vznikající strany.¹⁶² Jednou z nových stran byla i Republikánská strana československého venkova (agrárníci), která se brzy stala

¹⁵⁹ Účast prezidenta T.G. Masaryka a premiéra A. Švehly na oslavách 510. výročí úmrtí Jana Husa přinesla protesty Vatikánu a následně i demonstrativní odjezd papežského nuncia Francesca Marmaggiho.

¹⁶⁰ Systém spojeneckých smluv spojoval Československo, Rumunsko, Francii a Jugoslávii.

¹⁶¹ Hlinkova slovenská ľudová strana, Slovenská národná strana.

¹⁶² Např. německé a maďarské strany.

nejvlivnější politickou silou. Na politické scéně se objevují i strany¹⁶³ propagující nově šířené ideologie, komunismus a nacismus.

Zánik Československa byl nakonec způsoben vyhrocením sporu s německou menšinou. S rostoucím vlivem Německa rostly i politické požadavky zástupců německých stran v Československu. Tato situace následně vyústila v podepsání tzv. mnichovské dohody. Její závěry byly českou stranou akceptovány. Následná existence tzv. druhé republiky trvala krátce, pouze do vyhlášení protektorátu 16. března 1939.

Školství, výuka dějepisu

Vznikem Československé republiky v roce 1918 nedošlo k žádné zásadní úpravě systému našeho školství. Přesto byla přijata některá upravující opatření. Vládním nařízením z roku 1918 se zrušilo pěstování rakouského vlastenectví, nařizovalo se odstranit obraz císaře a používat pouze učebnice, které odpovídají idejím Československého státu. Zásadnější zákonné opatření bylo přijato až v roce 1922. Jednalo se o tzv. Malý školský zákon, který zrušil úlevy z osmileté povinné školní docházky, umožněné novelou z roku 1883. Dále organizačně sjednotil národní školy na Slovensku se systémem českých národních škol.

Politické změny po roce 1918 měly spíše vliv na ideové zaměření výuky. Týkaly se především společenskovedních předmětů, tedy i dějepisu. Nařízením ze dne 7. července 1919 byly upraveny požadavky na učivo nejnovějších dějin takto: *„Dějiny Československého státu, dějiny vlastního národa a nejdůležitější události ze současných dějin světových od počátku veliké revoluce francouzské až do doby přítomné. Při výkladech budiž na tomto stupni dbáno, aby žáci poznali pokud možno jasně vývoj myšlenky demokratické a demokratických zřízení společenských a které dějinné události a hnutí měly pro tento vývoj zvláštní význam.“*¹⁶⁴ Podle

¹⁶³ Jednalo se např. o Komunistickou stranu Československou, Národní obec fašistickou, Sudetoněmeckou stranu.

¹⁶⁴ **Opatřil, Stanislav:** Metodika dějepisu. Praha 1956, str. 26-27.

učebních osnov ze třicátých let se dějepis od třetího ročníku vyučoval na obecných školách spolu se zeměpisem a přírodopisem v rámci vlastivědy, která jako předmět vznikla v roce 1915. Od 6. ročníku se pak dějepis vyučoval se zeměpisem tři hodiny týdně. Cílem výuky bylo vykládat dějiny domácí se zřetelem k dějinám světovým. Měšťanské školy měly stejné rámcové osnovy, ale měly žákům poskytnout vyšší vzdělání než školy obecné.

Na gymnáziích i nadále přetrvávalo cyklické vyučování dějepisem. Podle osnov z roku 1933 byl dějepis na nižší stupni vyučován v prvním ročníku tři hodiny týdně, ve druhém, třetím a ve čtvrtém dvě hodiny týdně. Důraz byl kladen zejména na národní, kulturní a novější dějiny. Na vyšším gymnáziu se měly prohloubit znalosti z let předešlých a osmý ročník měl sloužit k soustavnému přehledu českých dějin.

Snahy o zvýšení kvality vyučování dějepisem se projevily i při vytváření učebnic. Jednak se přepracovávaly učebnice staré, ale také mnoho nových vznikalo. Právě mnohé nově vzniklé učebnice dosáhly lepší úrovně didaktického vybavení. Obsahovaly kromě textu i pokyny k samostatné práci žáka, odkazy na četbu, kontrolní otázky atd. Byly obohaceny o názorný obrazový materiál, více se využívalo map, náčrtů a ilustrací.

Historiografické bádání

Po vzniku Československé republiky bylo vydáno mnoho prací, které se zabývaly třicetiletou válkou, resp. stavovským povstáním. Důvodem bylo i třistaleté výročí defenestrace v roce 1918 a o dva roky později i výročí bitvy na Bílé hoře. Nové poměry se promítly i do hodnocení stavovského povstání. V demokratickém prostředí první republiky vycházely práce, které si ve výkladu a hodnocení stavovského povstání zcela odporovaly. Zjednodušeně řečeno byly v prvních letech tohoto období vydávány vlastenecky psané práce, nebo práce prokatolické. Pro

vlastenecky psané práce byla charakteristická kritika habsburského rodu. V pozdějších letech se vzhledem k vývoji politické situace v Německu a u nás kritika zaměřila protiněmecky. Bílá hora je v těchto pracích chápána jako národní tragedie. Naopak v prokatolicky psaných publikacích je bitva na Bílé hoře prezentována jako moment, který zachránil český národ od poněmčení a dalšího šíření protestantství.

Tomáš Blatenský se ve své knize z roku 1919 řadí do skupiny prokatolicky píšících autorů. Již v úvodu zmiňuje. „*Vědomosti o době bělohorské byly ještě do nedávna zásluhou kalných pramenů protestantských křivé a katolicismu nepříznivé.*“¹⁶⁵ V počtech armád se jako většina prací tohoto období již shoduje s údaji o 25000 – 27000 na straně katolické a 21000 na straně protestantské. Přestože autor čerpá ze starších katolických pramenů, o boji Moravanů se nezmiňuje a neuvádí ani počty padlých. Zajímavé srovnání uvádí Stanislav Bělohradský. Ve vlastenecky psané publikaci čteme: „*Zborovem 2. července 1917 byla Bílá hora pomstěna.*“¹⁶⁶ Na tomto příkladu je vidět, jak velkým traumatem byla bělohorská porážka pro český národ. Bělohradský považuje za jednu z příčin neúspěchu stavovského povstání žoldněřské vojsko, které nemělo na vítězství osobní zájem. Zároveň se snaží ve svém pojetí stavovského povstání vycházet ze srovnání s husitstvím. Počet armád neuvádí, ale v otázce celkových ztrát armád se ztotožňuje s Karbanovou zprávou a uvádí maximální počet padlých na obou stranách na 2000.

Silně protihabsbursky orientovaná kniha od Zdeňka Nejedlého zdůrazňuje vinu Matyáše, resp. Ferdinanda II. na vyhocení situace v roce 1618. Stavovskému povstání vytýká jeho nelidovost, kterou považuje za jednu z příčin porážky. Jako další důvody neúspěchu zmiňuje osamocenost stavovského povstání v Evropě a útěk Uhrů z bělohorské bitvy. O průběhu bitvy pak zcela vlastenecky píše: „*Že mohlo být jinak, ukázal pluk Moravanů, tedy domácích bojovníků lidových... Vydrželi, dokud nebyli do jednoho pobiti. To byli praví čeští vojáci, jakých jistě*

¹⁶⁵ **Blatenský Tomáš:** Bílá Hora. České Budějovice 1919, str. 3.

¹⁶⁶ **Bělohradský, Stanislav:** Bílá hora pomstěna. Praha 1920, str. 4.

*české vojsko mohlo míti na tisíce, kdyby bylo lidové.*¹⁶⁷ Moravský pluk je tak použit k podpoře národní hrdosti a zároveň má posloužit jako vzor. Nemožnost srovnání stavovského povstání s husitstvím a žoldnéřského vojska s lidovým již byla zmíněna v předchozí kapitole. Právě tato argumentace pozdějšího komunistického ministra školství a osvěty o neúčasti lidu na povstání se stala jedním z pilířů komunistického hodnocení stavovského povstání. I na dalších stranách Nejedlého publikace nacházíme řadu nepřesností. Tvrzení, že Ferdinand II. nechal na staroměstském náměstí v roce 1621 usmrtit výkvět české šlechty, je daleko od pravdy. Z celkového počtu dvaceti sedmi popravených byli pouze tři z panského stavu. Část protestantských vůdců uprchla do exilu.

Druhé vydání knihy *Na Bílé hoře* od trojice autorů Josefa Teigeho, Hanuše Kuffnera a Jana Heraina¹⁶⁸ nepřináší oproti prvnímu vydání z roku 1911 žádnou zásadní změnu. Autoři docházejí k totožnému odhadu počtu armád potvrzující tedy nepatrnou převahu císařsko-ligistického vojska. I počet padlých uvádějí stejně jako v předchozím vydání na celkem 2000 mužů. V souvislosti s moravským plukem nepíší o Moravanech a jejich boji do posledního muže.

Další protihabsburskou prací je kniha Arnošta Caha. Habsburský rod označuje za největšího škůdce a katana českého národa. V počtu armád lehce nadsazuje u císařsko-ligistického vojska, které udává na 30000. Stejně jako Nejedlý zmiňuje Caha statečný boj Moravanů: „*Na bojišti setrvali jen Moravané, kteří bránili se, jsouce opřeni zády o letohrádek Hvězdu, do posledního výdechu.*“¹⁶⁹

Karel Stloukal vyzdvihuje kroky českých stavů v roce 1618: „*Nebyla to vzpoura, byl to boj za svobodu náboženskou a státní, se stanoviska pozdějšího vývoje i svobodu národní.*“¹⁷⁰ Za své postoje k povstání si vysloužili kritiku Moravané: „*Pozdě teprve smyli Moravané vinu Žerotínovu svou krví na Bílé*

¹⁶⁷ Nejedlý, Zdeněk: Bílá hora, Habsburg a český národ. Praha 1920, str. 28.

¹⁶⁸ Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan: Na Bílé hoře. Praha 1920.

¹⁶⁹ Caha, Arnošt: Bílá hora, její příčiny a následky. Brno 1920, str. 23.

¹⁷⁰ Stloukal, Karel: Bílá hora a staroměstské popravy. Praha 1921, str. 22.

hoře....¹⁷¹ Stejně jako Čaha a Nejedlý zmiňuje boj Moravanů do posledního muže. V počtu armád nijak nevybočuje z již zažitých odhadů, u počtu padlých udává rozmezí 2-6 tisíc. Na závěr uvádí propojení se soudobými dějinami: „*Evropa vrátila Čechům starý dluh bělohorský. Na Bílé hoře jsme byli její netečností poraženi v boji vedeném za zájmy všelidské, 28. října 1918 jsme její zásluhou zvítězili v obnoveném boji bělohorském, který odčinil křivdu na nás spáchanou a vrátil nám víru ve spravedlnost dějin.*“¹⁷² Jedná se jistě o zajímavé srovnání napsané sedmnáct let před podepsáním mnichovské dohody.

František Zdráhal vyzdvihuje náboženské příčiny povstání a staví se přímo na stranu stavů, když píše: „*Stavové byli posledními událostmi přímo vehnání do boje, byl jim vnucen.*“¹⁷³ Zdráhal tak podceňuje mocenské příčiny konfliktu a vinu na vyhocení situace dává pouze panovníkovi. Jako jeden z mála historiků v tomto období uvádí nadsazené počty bojujících armád. Císařsko-ligistickou armádu odhaduje na 50000 a stavovské vojsko něco přes 20000. Jako jeho předchůdci píše i Zdráhal: „*Moravané se nevzdávají, se zbraní v ruce padají – bojiště poseté mrtvolami.*“¹⁷⁴

Josef Pekař¹⁷⁵ se ve své práci staví na stranu šlechty. Její jednání chápe a snaží se ho ospravedlnit. Polemizuje pouze o tom, zda bylo kvůli čtyřem procentům půdy, kterou nevladnil panovník, oprávněné riskovat boj. Kritizuje společnost 17. století a za vzor udává společnost husitskou. Zabývá se pozemkovými přesuny po porážce povstání, zmiňuje zisk panského stavu, a naproti tomu majetkové oslabení rytířů a městského stavu. Zcela opačné hodnocení povstání přináší prokatolická práce J. Jánského. Zaměřuje se na kritiku šlechty, která v jeho podání bojovala pouze za svá práva a ne za práva lidu. Jánský má tak jasno, kdo je hlavním viníkem celého konfliktu: „*Ani církve katolická, ani papež, ani katolíci, nýbrž jedině a výhradně zločinná lehkomyšlnost, úžasná nadutost a nekonečná chamtivost vůdců*

¹⁷¹ Tamtéž str. 24.

¹⁷² Tamtéž str. 47.

¹⁷³ **Zdráhal, František:** Bílá Hora. České Budějovice 1921, str.35.

¹⁷⁴ Tamtéž str. 56.

¹⁷⁵ **Pekař, Josef:** Bílá hora. Praha 1921.

českého povstání.“¹⁷⁶ I tento argument, odsuzující českou protestantskou šlechtu, byl později použit komunisty.

Ani kniha Jaroslava Prokeše¹⁷⁷ nepřináší žádné nové myšlenky. Pouze v ní opět nacházíme formulace o hrdinném boji Moravanů, a to do posledního muže. Další práce Karla Stloukala¹⁷⁸ byla odvážným pokusem přicházejícím s teorií mnoha zrad, které měly ve výsledku ovlivnit porážku povstání. Jeho závěry stojí většinou na nejasných a nepřilíš přesvědčivých důkazech, které o pár let později vyvrátil Josef Dobiáš.¹⁷⁹ Protiněmecký tón nacházíme v knize Amálie Svobodové. V úvodu přichází s heslem „*Proti omylům školských učebnic stavíme pravdu objektivní vědy.*“¹⁸⁰ Poukazuje na fakt, že v učebnicích dějepisu je vina na povstání chybně připisována pouze panovníkovi a místodržícím. V prokatolicky psané práci přidává do hodnocení stavovského povstání národnostní podtext. Vytýká, že celý spor vznikl kvůli německým městům Broumovu a Hrobům. Dále zmiňuje, že někteří stavovští vůdci byli německé národnosti. Náboženské cíle byly tedy dle Svobodové, pouze zástěrkou, skutečným cílem bylo připoutání Českého království k Německu a jeho následné poněmčení. Stavovský odboj tak měl německý a protikatolický ráz. Na bělohorské porážce však Svobodová nachází i pozitiva, když píše: „*Bílá Hora měla i mnohé světlé stránky. Jednou z nich je živelný nacionalismus, rodící se uvědomělé češství bohaté a vzdělané šlechty.*“¹⁸¹ Odvážné tvrzení o světlých stránkách příliš nekoresponduje se skutečností pobělohorských let. Jak je všeobecně známo a doloženo v několika pracích,¹⁸² došlo po potlačení stavovského povstání k obrovským majetkovým přesunům, které byly spojeny s příchodem nové šlechtické elity zahraničního původu. Česká šlechta tak většinou o svůj majetek přišla a u zahraniční šlechty se uvědomělé češství dá předpokládat jen těžko. Na závěr uvádí: „*Nově budovaná cesta naděje odvracela se cílevědomě*

¹⁷⁶ **Jánský, J.:** Kdo zavinil porážku na Bílé hoře a popravy na Staroměstském náměstí. Praha 1921, str. 15.

¹⁷⁷ **Prokeš, Jaroslav:** Bílá hora její příčiny a následky. Praha 1921.

¹⁷⁸ **Stloukal, Karel:** Zrádné proudy v českém stavovském povstání 1618. Praha 1930.

¹⁷⁹ **Dobiáš, Josef:** Zrádné proudy v českém povstání 1618?. Praha 1939.

¹⁸⁰ **Svobodová, Amálie:** Bílá Hora. Praha 1936, str. 3.

¹⁸¹ Tamtéž str. 31.

¹⁸² Např. **Bílek, Tomáš:** Dějiny konfiskací v Čechách po roku 1618. Praha 1883.

od Berlína.¹⁸³ Tato věta dokazuje, jak se autorka, v době zvyšujícího se německého nebezpečí, snažila tuto hrozbu použít i v hodnocení stavovského povstání. Zdůraznění německé účasti na stavovském povstání se nacházelo i v protektorátních učebnicích. V těch měly ale podobně znějící věty poukázat na společné osudy obou národů. Práce Viléma Haunera¹⁸⁴ nepřináší v otázce počtu vojsk a padlých žádné závažnější korekce. Stejně jako jeho kolegové zmiňuje boj Moravanů vedených Šlikem.

Osobnosti Fridricha Falckého se v této době věnoval hlouběji pouze Bedřich Mendl.¹⁸⁵ Jeho práce jsou poměrně ojedinělé svou snahou o očištění Fridricha Falckého. Tak jako někteří jeho předchůdci nahlíží na období stavovského povstání v kontextu evropských dějin. Obtížnost Fridrichovy pozice tak u Mendla omlouvá neúspěch jeho vlády. Mendlova práce byla ve své době jistě přínosem. Oproti jednostranné kritice, často obsažené v jiných publikacích, přichází ze snahou o nápravu pověsti Fridricha Falckého. Ve svých závěrech je ale v této snaze až příliš odvážný. Ve snaze o očištění, z Fridricha činí ideálního panovníka, který neměl žádný vliv na nezdar povstání.

Ostatní autoři přicházejí s více či méně ostrou kritikou „zimního krále“. Tomáš Blatenský¹⁸⁶ přebírá ve své knize doslovně kritiku Fridricha Falckého, kterou uvedl ve své práci z roku 1887 Tomek: „*On sám, osobními vlastnostmi svými, nemohl jim mnoho prospěti. Byl člověk mrawů jemných a uhlazených, ale bez vynikajících schopností duchovních, zvyklý více rozkošem než řízení velkých věcí.*“¹⁸⁷ S výraznější kritikou přichází Stanislav Bělohradský: „*nebyl žádným panovníkem, nýbrž rozmařilcem a požitkářem a když se přiblížila osudná doba pro českou vlast, ukázal se největším zbabělcem a slabochem.*“¹⁸⁸ Umírněněji o něm píše Arnošt Caha: „*Bedřich byl sice velmi laskavý a uhlazený pán, ale rozkošnický a*

¹⁸³ Svobodová, Amálie: Bílá Hora. Praha 1936, str. 32.

¹⁸⁴ Hauner, Vilém: Bitva na bílé hoře. Praha 1937.

¹⁸⁵ Mendl, Bedřich: Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské, In: ČČH 24, Praha 1918, str. 77-119.

¹⁸⁶ Blatenský, Tomáš: Bílá Hora. České Budějovice 1919.

¹⁸⁷ Tomek, Václav Vladivoj: Nowější dějepis rakauský. Praha 1887, str. 186.

¹⁸⁸ Bělohradský, Stanislav: Bílá hora pomstěna. Praha 1920, str. 22.

velmi lehkovážný.¹⁸⁹ Jánský je v kritice Fridricha Falckého nejostřejší a nejzrozsáhlejší, když zmiňuje: „*Bedřich byl Němec, který ani slova českého neznal, který sebou přivedl do Prahy celý německý dvůr, který Čechy poněmčoval, nejdůležitější úřady u nás Němcům propůjčoval, byl to zarytý kalvínek, který ve velectěném chrámu sv. Víta v Praze zničil nejcennější památky...*“¹⁹⁰ Z Jánského hodnocení je dobře patrný silný protiněmecký tón. Zmiňované odsuzující argumenty nejsou objektivní a přesné. Propůjčováním královských úřadu šlechticům německé národnosti se Fridrich neprovinil. V době povstání je obsadili významní představitelé české šlechty, samozřejmě především členové panského stavu nekatolického vyznání. Řada z nich byla skutečně zahraničního původu, ale tito šlechtici již v předchozích letech často zastávali vysoké státní funkce. Zpochybnit by se daly i další Jánského argumenty. František Zdráhal o Fridrichovi píše: „*Nehodil se mladistvý, nezkušený a nesamostatný Bedřich do rozvířených českých poměrů.*“¹⁹¹ Přibližně stejný názor na Fridricha Falckého sdílí i Jaroslav Prokeš¹⁹² a Karel Stloukal.¹⁹³

Postavou Albrechta z Valdštejna se v prvních letech po vzniku Československé republiky nikdo nezabýval. Tuto skutečnost konstatoval i Josef Pekař¹⁹⁴ v úvodu 2. vydání *Dějiny valdštejnského spiknutí* v roce 1934, tentokrát z lehce pozměněným názvem. Přestože připouští, že jeho názory byly v prvním vydání více radikální, v otázce viny Valdštejna má zcela totožný názor. Svou teorii podpořil ještě vydáním článku *Valdštejn a česká otázka*.¹⁹⁵ Celkový pohled na Valdštejna již ale není tak kritický. Mohl se přece stát českým králem a svoji zradou se postavit proti Habsburkům. Širší veřejnosti také Josef Pekař¹⁹⁶ nabídl tištěný přepis dvou hlavních důkazů Valdštejnovy obžaloby. Jednalo se o zprávu Jaroslava Sezimy Rašina a nově objevené svědectví Octavia Piccolomonioho.

¹⁸⁹ **Caha, Arnošt:** Bílá hora, její příčiny a následky. Brno 1920, str. 20.

¹⁹⁰ **Jánský, J.:** Kdo zavinil porážku na Bílé hoře a popravy na Staroměstském náměstí. Praha 1921, str. 6.

¹⁹¹ **Zdráhal, František:** Bílá Hora. České Budějovice 1921, str. 48.

¹⁹² **Prokeš, Jaroslav:** Bílá hora její příčiny a následky. Praha 1921.

¹⁹³ **Stloukal, Karel:** Bílá hora a staroměstské popravy. Praha 1921.

¹⁹⁴ **Pekař, Josef:** Valdštejn (1630-1634), Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1934.

¹⁹⁵ **Pekař, Josef:** Valdštejn a česká otázka. In: ČČH 40, Praha 1934, str. 1-11.

¹⁹⁶ **Pekař, Josef:** Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti. Praha 1934.

Ke třistaletému výročí zavraždění slavného vojevůdce byla v Praze v roce 1934 uspořádána výstava, z které pochází sborník *Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna*.¹⁹⁷ Autoři jednotlivých příspěvků se snaží o celkové vykreslení postavy Albrechta z Valdštejna. Jednotlivé studie tak Valdštejna prezentují jako vojevůdce, hospodáře, milovníka umění apod. Robert Maršan¹⁹⁸ vydává o rok později studii, která se zabývá i zdravotním stavem císařského generála. Zmiňuje, které choroby měly vliv na zhoršení jeho tělesného stavu. V závěrečném doslovu Antonína Houby není Valdštejnova zrada popřena, ale zpochybňuje se jeho zrádné jednání v posledních dvou letech života. Houb zde prezentuje teorii o zradě Valdštejnových generálů, kteří ve snaze o získání jeho majetku úmyslně a nepravdivě informovali vídeňský dvůr o zrádných činech nejvyššího velitele. Vychází ze závěrů Maršana, podle kterých již nebyl Valdštejn ke konci svého života, díky své tělesné slabosti, schopen aktivně a zrádně jednat s nepřítelem. Této myšlence zrady Valdštejnových generálů nechybí motiv, zůstává ovšem pouze nepodloženou hypotézou, stejně tak jako není dodnes jasně uzavřena otázka Valdštejnovy zrady. Celkový pohled na Valdštejna tedy zůstal nezměněn. Názor na jeho zradu byl totožný se závěrem prezentovaným od konce 19. století. Valdštejn byl považován za zrádce, jeho zrada ale již nebyla hodnocena pouze v negativní rovině.

Srovnání učebnic

Srovnávání učebnic z let 1918 – 1938 začneme přepracovaným vydáním učebnice od autorů Rudlofa Dvořáka a Františka Šujana. Stejně jako v předchozím vydání uvádějí autoři počet stavů účastníků se defenestrace na 3000. V popisu bitvy píše: „*S počátku byla převaha na straně české, když Thurn zahnal zdařilým útokem jízdu císařskou.*“¹⁹⁹ Zkušené Thurnovo křídlo bylo přitom největším zklamáním bitvy. Došlo zde tedy k záměně s protiútokem Anhalta? Počty vojsk a padlých autoři neuvádějí, ale zmiňují se o boji moravského pluku.

¹⁹⁷ **Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna.** uspořádal Jaroslav Prokeš, Praha 1934.

¹⁹⁸ **Maršan, Robert:** Valdštejnovy choroby a jejich vliv na zmar jeho plánů. Jičín 1935.

¹⁹⁹ **Dvořák, Rudolf, Šujan, František:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1920, str. 105.

Bez větších podrobností se o „nešťastné“ bitvě na Bílé hoře zmiňují Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta.²⁰⁰ S první kritikou Habsburského rodu přichází František Novák a Alois Till. Příčinu povstání vidí v rostoucím napětí mezi stavy a králem, když píše: „Z těchto politických a náboženských neshod vzplanulo povstání, do něhož Habsburkové po druhé vehnali české stavy, odpíraje národu českému svobody občanské i náboženské.“²⁰¹ Při popisu bitvy na Bílé hoře uvádějí jako ve svých předchozích učebnicích, počet císařsko-ligistických vojsk na 50000. Stavovští měli být o polovinu slabší. Následuje zmínka o Moravanech, kteří se z celého vojska bránili nejstatečněji a padli do posledního muže.

I Josef Pekař²⁰² obviňuje Habsburky za jejich politiku. Porušováním Majestáta a dalšími kroky proti nekatolíkům měli zapříčinit vznik povstání. Z dalšího textu je patrná snaha propojit české a slovenské dějiny. Dočteme se tak o aktivní slovenské podpoře povstání a boji proti Habsburkům. O bitvě na Bílé hoře se Pekař příliš nerozepisuje, o Moravanech nepíše, neuvádí ani počty vojsk a padlých.

Podobně jako Pekař popisuje průběh povstání i Helena Tuskanyová.²⁰³ František Šembera a František Brdlík²⁰⁴ uvádějí, že příčinou povstání byly spory politické i náboženské. Při popisu bitvy na Bílé hoře opět stanovují počet císařsko-ligistického vojska na 50000 a stavovské odhadují o polovinu slabší.

Silně kriticky píše o náboženské politice Habsburků Ladislav Horák. Náboženské důvody povstání vyzdvihuje nad politické. Dále kritizuje šlechtu za malou obětavost, vytýká špatné placení vojska a nesoudružnost všech českých stavů. I on píše o dvojnásobné přesile katolického vojska. V učebnicích tak dále zůstávaly nadsazené počty vojsk i přes vydání řady nových publikací, které se již v počtu vojsk shodovaly na ustálených číslech. Ladislav Horák dále o bitvě píše:

²⁰⁰ **Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1921.

²⁰¹ **Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy učitelské. 3. díl, Praha 1921, str. 54.

²⁰² **Pekař, Josef:** Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha 1921.

²⁰³ **Tuskanyová, Helena:** Všeobecný dějepis pro dívčí lycea. 2. díl, Praha 1921.

²⁰⁴ **Šembera, František, Brdlík, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Praha 1921.

„Uhři první obrátili se na útěk, způsobili zmatek a zavinili úplnou porážku! Jedině hlouček Moravanů, vedený ml. Šlikem, vytrval u letohrádku Hvězdy až do přemožení.“²⁰⁵ Na jedné straně je zde patrná snaha svést velkou část viny za porážku na uherskou jízdu a na straně druhé napravit reputaci českého vojska statečným bojem Moravanů. Zmínka o Moravanech nepřekvapí, vzhledem k tomu, že jejich boj je uváděn v téměř každé soudobé práci o bitvě na Bílé hoře.

František Alois Soukup uvádí za příčiny povstání důvody politické, národnostní, hospodářské a náboženské. O národnostních a hospodářských příčinách povstání by se však dalo s úspěchem pochybovat. V souvislosti s bitvou na Bílé hoře neuvádí počty vojsk, ale zmiňuje: „*Jen hrstka Moravanů, kryjíc se u letohrádku Hvězdy, konala divy statečnosti a zůstala na bojišti do posledního muže.*“²⁰⁶

Za promyšlený čin a dobře připravené spiknutí považuje defenestraci Hugo Traub. V popisu bitvy zdůrazňuje útěk uherské jízdy. Ačkoliv píše, že se jednalo o vojsko převážně žoldněřské, uvádí, že „*si mužně vedli toliko Moravané, padnuvše do posledního muže, čímž zachránili čest zbraní.*“²⁰⁷ Opět se zde nachází vedle bojujících Moravanů i zmínka o jejich boji do posledního muže.

Rudolf Dvořák a František Šujan²⁰⁸ v dalším vydání *Dějepis pro nižší třídy středních škol* v souvislosti s defenestrací již nezmiňují počet tří tisíc stavů, ale přejímají zmínku o více než sto účastnících. Další popis povstání je velmi skromný a neobsahuje žádné podrobnosti. Alois Till a František Šujan²⁰⁹ zmiňují dvojnásobnou přesilu císařsko-ligistického vojska v bitvě na Bílé hoře. Oproti předchozím učebnicím Aloise Tilla nejsou počty armád uvedeny. Nachází se zde i zmínka o Moravanech, kteří vykrváceli u zdi letohrádku Hvězda.

²⁰⁵ **Horák, Ladislav:** Dějepis a nauka občanská pro 2. třídu měšťanských škol. Praha 1922, str. 97.

²⁰⁶ **Soukup, František Alois:** Dějepis pro školy občanské. 2.díl, Praha 1922, str. 67.

²⁰⁷ **Traub, Hugo:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Brno 1922.

²⁰⁸ **Dvořák, Rudolf, Šujan, František:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1920.

²⁰⁹ **Till, Alois, Šujan, František:** Učebnice dějepis na základě vlastivědném a sociologickém pro chlapecké i dívčí školy občanské. 2.díl, Praha 1923.

Dvojnásobnou přesilu a zmínku o 50000 na straně katolické uvádí i Josef Horčíčka a Jan Nešpor.²¹⁰ Nechybí ani útek Uhrů a statečný boj Moravanů. Příčiny povstání vidí ve sporu náboženském a mocenském. Šlechtě vytykají liknavost při financování vojsk a povstání opět srovnávají s husitstvím. Josef Pešek nejprve chybně uvádí, že Ferdinand štýrský byl synovcem Matyáše. Ve skutečnosti byli bratřenci. Snaha o propojení českých a slovenských dějin se u Josefa Peška nachází ve větě: „Zato se jim dostalo pomoci od dobrodružného a odvážného knížete Bethlena Gabora, správce Slovenska, které se tak postavilo po bok Čechů.“²¹¹ Již titul správce Slovenska je diskutabilní a přítomnost této věty v učebnici jasně dokládá, jak nová politická situace ovlivnila text učebnic dějepisu. I v souvislosti s popravami na Staroměstském náměstí poznamenává Josef Pešek k osobě Jana Jesenia, že byl „znamenitý lékař, jenž po otci pocházel z Turčanské stolice na Slovensku.“²¹² Opět je zde patrná snaha o propojení dějin obou národů. Stavovské vojsko na Bílé hoře popisuje jako daleko slabší. Boj Moravanů nezmiňuje, píše pouze o moravském oddílu. O přesile císařsko-ligistických vojsk a statečném boji Moravanů se znovu dočítáme v dalších učebnicích.²¹³

Jiné údaje o počtu vojsk uvádí učebnice od Josefa Hrbka a Josefa Vodehnala, kteří císařsko-ligistickou armádu odhadují na 25000 a stavovskou na 20000. Samotnou bitvu popisují: „Stavovská armáda bojovala většinou zbaběle; jen oddíl Moravanů zachránil čest českých praporů, neboť vykrváceli téměř do jednoho při zdi letohrádku Hvězda.“²¹⁴ Nezdůrazňují tak pouze zbabělý útek uherské jízdy, ale naopak připouštějí, že většina stavovského vojska utekla z bojiště. Zmínka o bojujících Moravanech pak měla jen částečně vylepšit pověst českého vojska. V souvislosti s politickou situací v Československu a v Německu se na stránkách některých učebnic začaly objevovat protiněmecké formulace. Jan Mlčoch považuje za příčiny povstání důvody politické a náboženské. O průběhu povstání píše: „Povstání rozdmýchovali hlavně nespokojení protestanté Němci....“²¹⁵ I u vůdce

²¹⁰ **Horčíčka, Josef, Nešpor, Jan:** Dějepis pro školy občanské. Praha 1923.

²¹¹ **Pešek, Josef:** Z domova a ciziny. 1. díl-Má vlast, Praha 1928, str. 83.

²¹² Tamtéž str. 85.

²¹³ **Matoušek, Karel:** Všeobecný dějepis pro obchodní akademie. 2. díl, Praha 1933. a **Pešek, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Praha 1933.

²¹⁴ **Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1934, str. 146.

²¹⁵ **Mlčoch, Jan:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935, str. 19.

povstání, Matyáše Thurna, zdůrazňuje jeho německý původ a dodává, že byl mstivý. Německá národnost a soudobé politické problémy jsou tak využity k odsouzení některých osob stavovského povstání. Dále Mlčoch zmiňuje dvojnásobnou přesilu katolického vojska na Bílé hoře i vykrvácení Moravanů do posledního muže.

Josef Horčíčka a Josef Ledr²¹⁶ nesprávně uvádějí, že místodržící byli při defenestraci svrženi do Jeleního příkopu. Ten se ale nachází na opačné straně Pražského hradu. I oni uvádějí sílu katolického vojska na 50000 mužů a píší o dvojnásobné přesile. Uvádějí i boj Moravanů do posledního muže. Podobné formulace opakuje ve své učebnici i Ladislav Horák.²¹⁷ Jaroslav Bidlo, Josef Dobiáš a Josef Šusta píší: „*Důležité je přece, že Slovensko šlo s povstalými Čechy proti Habsburkům.*“²¹⁸ I oni se tak uměle snaží o integraci českých a slovenských dějin. V souvislosti s bitvou na Bílé hoře uvádějí, že stavovské vojsko bylo o něco slabší. O boji Moravanů ani moravského pluku se nezmiňují, stejně jako v další učebnici Josef Klik.²¹⁹

Učebnice od Františka Lohra²²⁰ zmiňuje při každé důležité události stavovského povstání přítomnost Čechů i Němců. Vůdci stavů při defenestraci byli české i německé národnosti. Mezi popravenými na Staroměstském náměstí byli Češi i Němci a do exilu odešly rodiny obou národností. Bylo autorovým záměrem otupit ostří mezi oběma národy a vylíčit dějiny tak, že dobré i zlé věci se týkaly obou národností? Podobný výklad se nachází v protektorátních učebnicích. Počty armád uvádí Lohr v poměru 30000 ku 20000 ve prospěch císařských. Zmiňuje i statečný boj Moravanů do posledního muže. Jaroslav Paur uvádí, že města Broumov a Hroby obývali převážně Němci. Dále píše, že: „*Na rozdíl od husitské revoluce, kdy bezmála celý národ napjal síly, aby uskutečnil svůj ideál, bylo české povstání oproti Habsburkům jen nepřipraveným podnikem šlechty. Vůdcové odboje*

²¹⁶ **Horčíčka, Josef, Ledr, Josef:** Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935.

²¹⁷ **Horák, Ladislav:** Dějepis pro 2. třídu měšťanských škol. Praha 1936.

²¹⁸ **Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef:** Učebnice dějepisu pro 7. třídu reálků. 3. díl, Praha 1937, str. 76.

²¹⁹ **Klik, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1937.

²²⁰ **Lohr, František:** Všeobecný dějepis pro učitelství. 3. díl, Praha 1937.

byli převážně přistěhovaní Němci.“²²¹ Opět se tak setkáváme se srovnáváním stavovského odboje s husitstvím, navíc doplněné o kritiku šlechty se zdůrazněným protiněmeckým podtextem. V dalších učebnicích²²² se setkáváme opět s bojujícími Moravany.

Fridrich Falcký je v učebních, vydaných v tomto období, hodnocen převážně negativně. Přesto mu již autoři nevystavují tak kritická hodnocení jako dříve. Zaměřují se především na jeho vladařské činy a opouštějí od odsuzování jeho lidských vlastností a charakteru. Období Fridrichovy krátké vlády již popisují v kontextu se soudobou politickou situací v celé Evropě. To vše v souhrnu vede ke kritickým závěrům, nicméně již ne tak útočným. Ojedinelé názory Bedřicha Mendla, snažící se o napravení reputace „zimního krále“, se na stránky učebnic nedostávají. Není to ostatně nic překvapivého. Jeho pohled na Fridricha Falckého byl ve své době zcela odlišný od názorů jiných historiků.

Rudolf Dvořák a František Šujan ve své učebnici uvádějí: „*Naproti tomu Bedřich Falcký zůstával bez cizí pomoci a odpudil od sebe i šlechtu českou, dosadiv na nejvyšší místa cizozemce....*“²²³ Na jedné straně je zde správně zmíněna izolovanost českého povstání v Evropě, na straně druhé nepřesně uvádějí, že česká šlechta negativně reagovala na jmenování nových zemských úředníků. Fridrich po svém nástupu jmenoval do nejvyšších funkcí významné šlechtice, vůdce povstání, samozřejmě nekatolického vyznání. Mezi jmenovanými královskými úředníky se skutečně nacházelo několik osob německého původu, ale řada z nich zastávala dvorské úřady již za předchozích panovníků. Každopádně zůstává faktem, že se jednalo o reprezentanty českého království, významné politické osobnosti a organizátory povstání. Tento krok tedy nelze Fridrichovi vyčítat. Často je také Fridrich kritizován za jmenování Kristiána z Anhaltu vrchním velitelem stavovských vojsk. Zde se jedná o omyl, protože Kristián z Anhaltu byl do této

²²¹ **Paur, Jaroslav:** Cesta – učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1937, str. 27.

²²² **Kurfürst, František:** Přehled válečných dějiny československých. 1. díl, Praha 1938., **Novák, František:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy reálek. 2. díl, Praha 1938.

²²³ **Dvořák, Rudolf, Šujan, František:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1920, str. 105.

funkce zvolen generálním sněmem Zemí Koruny české ještě před zvolením Fridricha Falckého na český trůn.

Josef Pekař o Fridrichovi píše: „*Mladý král Fridrich , jenž v list. 1619 ujal se vlády v říši české, neměl vlastností, jichž bylo v těžké době potřebí. Nenalezl také dostatečné opory v cizině.*“²²⁴ Výtku proti prosazování radikálního kalvinismu uvádějí František Šembera a František Brdlík: „*Fridrich Falcký byl sice povahy laskavé a obyčejův uhlazených, ale za doby tak nebezpečné naprosto neschopen k panování. Zaváděl v zemi způsoby kalvínské, čímž popuzoval proti sobě většinu stavů protestantských....*“²²⁵ Poněkud ostřejší kritiku prezentoval ve své učebnici Hugo Traub: „*Fridrich byl slaboch, skládající rozhodnutí jen v Boha a nechápající významu okamžiku, nebyl organizátorem ani vojevůdcem a přílišnou horlivostí kalvínskou odradil od sebe kde koho.*“²²⁶ Jednou z mála učebnic, ve které nebyl Fridrich Falcký kritizován, je učebnice Josefa Peška.²²⁷ Autor pouze popisuje události, aniž by se pouštěl do hodnocení osoby panovníka. Jan Mlčoch pak ve svém hodnocení uvádí: „*Anglie však neposlala peněz a Fridrich se nehodil v těžké době za krále. Místo vojenských příprav zaváděl kalvínské způsoby a pořádal hostiny.*“²²⁸ Ve vybraných citacích se nachází většina výtek k osobě Fridricha Falckého, které v této době sloužily k jeho odsouzení. V dalších letech se kritika „zimního krále“ ze stránek učebnic postupně vytrácí. S pouhým popisem jeho vlády se spokojil Josef Hrbek,²²⁹ Jaroslav Paur,²³⁰ Josef Klik²³¹ nebo František Kurfürst.²³² Jednalo se většinou o „nové“ autory učebnic. Kritický postoj můžeme nalézt v učebnicích od starších autorů, kteří často pouze drobně upravovali svoje dříve napsané učebnice. František Novák píše: „*Fridrich si nepřipouštěl starostí o říši a svou horlivostí kalvínskou popudil proti sobě nejen saského kurfiřta, ale brzy i mnohé rozvážné Čechy.*“²³³ V druhorepublikovém vydání *Dějin ČSR* Josef

²²⁴ **Pekař, Josef:** Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha 1921, str. 86.

²²⁵ **Šembera, František, Brdlík, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Praha 1921, str. 128.

²²⁶ **Traub, Hugo:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Brno 1922, str. 196.

²²⁷ **Pešek, Josef:** Z domova a ciziny. 1. díl-Má vlast, Praha 1928.

²²⁸ **Mlčoch, Jan:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935, str. 20.

²²⁹ **Hrbek, Josef:** Československé dějiny. Praha 1937.

²³⁰ **Paur, Jaroslav:** Cesta, učebnice dějepisu pro měšťanské školy. Praha 1937.

²³¹ **Klik, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1937.

²³² **Kurfürst, František:** Přehled válečných dějiny československých. 1. díl, Praha 1938.

²³³ **Novák, František:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy reálků. 2. díl, Praha 1938, str. 82.

Pekař²³⁴ nacházíme totožné hodnocení Fridricha Falckého, které autor uvedl již v učebnici z roku 1921. Druhorepublikové vydání vyšlo ovšem posmrtně, úpravu textu provedl Josef Klik.

Období první republiky nepřineslo v otázce Albrechta z Valdštejna žádnou zásadní přelomovou práci, ani v učebnicích dějepisu nenacházíme výrazné změny v hodnocení habsburského vojevůdce ve srovnání s předchozím obdobím monarchie. Příčinou byla autorita Pekařovy monografie, která měla značný vliv na to, že naprostá většina autorů učebnic prezentovala Valdštejna jako zrádce. Rozdíly spatřujeme v uvádění důkazů zrádného jednání, kdy někteří autoři nesprávně uvádějí, že již jednání s nepřítelem bylo důkazem zrady.

Jaroslav Bidlo, František Hýbl a Josef Šusta popisují období tzv. druhého generalátu Valdštejna takto: „*Než jeho úmyslem již nebylo již sloužiti císaři oddaně. Chtěl tentokráte sobě samému zjednati moc panovnickou bez ohledu na zájmy císařské a třebaš dohodou s jeho nepřáteli.*“²³⁵ František Novák a Alois Till jeho údajné cíle upřesňují: „*Zanášel se plánem, pomocí Švédů a Francie vyvrátiti panství císařské a domoci se české koruny.*“²³⁶ Při zmínce o snaze získat českou korunu vycházejí z práce Josefa Pekaře, na kterou se v poznámce i odkazují. Dále píší: „*Císař zvěděl o tom, zbavil Valdštejna velitelství, a brzo potom byl Valdštejn v Chebu se svými přáteli od důstojníků císařských zavražděn.*“²³⁷ Přestože čerpají z Pekařovy práce, nezmiňují císařův rozkaz, který umožňoval generalisima zajmout nebo zabít. Tento tajný dodatek k sesazení Albrechta z Valdštejna uvádí ve své učebnici Josef Pekař.²³⁸ I on je samozřejmě o vině Valdštejna přesvědčen.

Nejasně a nepřesně se o konci Albrechta z Valdštejna vyjadřuje Helena Tuskanyová. Ve stručném popisu třicetileté války se u výkladu druhého generalátu nezmiňuje o jednáních mezi Valdštejnem a nepřítelem. Nezmiňuje ani zprávy o zrádných jednáních, které měli Ferdinandovi II. do Vídně posílat Valdštejnovi

²³⁴ **Pekař, Josef:** Dějiny ČSR, upravil Josef Klik. Praha 1938.

²³⁵ **Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1921, str. 179.

²³⁶ **Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy učitelské. 3. díl, Praha 1921, str. 63.

²³⁷ Tamtéž str. 63.

²³⁸ **Pekař, Josef:** Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha 1921.

nepřátelé. O smrti císařského vojevůdce píše: „*I uvěřil císař posléze sám, že Valdštejn ho zrazuje se Švédy a dal ho v Chebě, kde právě ležel, zavraždit (1634).*“²³⁹ Čemu měl císař uvěřit? Na základě jakých indicií se měl rozhodnout odstranit Valdštejna? František Brdlík i František Šembera jsou o vině Valdštejna také přesvědčeni. Píší o jeho zrádných jednáních a navíc dodávají nepřiliš lichotivé hodnocení: „...*Albrecht z Valdštejna, válečník ukrutný, bezmezně ctižádostivý, pověřčivý a hrabivý.*“²⁴⁰

Jeden z mála autorů, který není zcela přesvědčen o zradě Valdštejna, je Ladislav Horák. O situaci v letech 1633-1634 píše: „*Na podiv císaři však Valdštýn nepoužíval dále své převahy. Oddal se nečinnosti a proslýchalo se, že jedná zrádně s Francouzi, žádaje od nich – českého království! Pověsti měly své jádro a zdály se potvrzeny, když Valdštejn zavázal si všechny důstojníky. I byl vydán rozkaz, aby byl odstraněn.*“²⁴¹ Podobný názor má i František Soukup, který o nástupu Valdštejna do tzv. druhého generalátu uvádí: „*Byl mu udělen titul generalissimus, tj. neobmezený velitel, a právo samostatně uzavírat smlouvy.*“²⁴² Zmiňuje tak důležité právo uzavírat smlouvy, které Valdštejna opravňovalo k jednáním s nepřítelem. František Soukup dále píše o vyjednávání Valdštejna se Švédy a o podezření, kterým tímto jednáním vzbudil u vídeňského dvora. Rudolf Šujan a František Dvořák²⁴³ pak opět prezentují Albrechta z Valdštejna jako zrádce, jehož cílem bylo získat českou korunu. Stejně o něm píší i v další učebnici Alois Till a Rudolf Šujan²⁴⁴ nebo Josef Horčíčka a Jan Nešpor.²⁴⁵

Josef Pešek píše o Valdštejnových jednáních s nepřítelem jejichž cílem měl být zisk české koruny. O vojevůdcovu zradu měla mít zájem česká emigrace. Pešek hodnotí Valdštejna jako bezohledného člověka a v otázce zrady píše: „*Konečně se Valdštejn dal v jednání s císařovými nepřáteli. Ale k rozhodnému kroku zraditi*

²³⁹ **Tuskanyová, Helena:** Všeobecný dějepis pro dívčí lycea. Praha 1921, str. 157.

²⁴⁰ **Šembera, František, Brdlík, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Praha 1921, str. 131-132.

²⁴¹ **Horák, Ladislav:** Dějepis a nauka občanská pro 2. třídu měšťanských škol. Praha 1922, str. 107-108.

²⁴² **Soukup, František Alois:** Dějepis pro školy občanské. 2. díl, Praha 1922, str. 71.

²⁴³ **Šujan, František, Dvořák, Rudolf:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. Praha 1923.

²⁴⁴ **Till, Alois, Šujan, František:** Učebnice dějepisu na základě vlastivědném a sociologickém pro chlapecké i dívčí školy občanské. 2.díl, Praha 1923.

²⁴⁵ **Horčíčka, Josef, Nešpor, Jan:** Dějepis pro školy občanské. Praha 1923.

*císaře se ještě neodvážil. Váhal.*²⁴⁶ Pešek tak na jedné straně připouští zrádnost Valdštejnova jednání, ale zároveň udává, že ke zradě nedošlo. Pokud by existovaly pádné důkazy o zrádném jednání vojevůdce, byly by zároveň důkazem k jeho zradě. Tato formulace Josefa Peška tak nepůsobí příliš jasně. Pouze o podezření ze zrady píše Petr Dejmek.²⁴⁷ O zradě Valdštejna je naopak přesvědčen Karel Matoušek.²⁴⁸ Ve své další učebnici se již jasněji vyjadřuje Josef Pešek, který Valdštejnovu chování považuje také za zrádné. Pešek také píše, že „*Albrecht z Valdštejna byl válečník velice hrabivý.*“²⁴⁹ Josef Hrbek a Josef Vodehnal²⁵⁰ uvádějí v souvislosti s vraždou Valdštejna rozkaz, který umožňoval jeho fyzickou likvidaci.

V roce 1634 vyšla v druhém vydání monografie Josefa Pekaře, tentokrát pod názvem *Valdštejn (1630-1634) Dějiny valdštejnského spiknutí*. Její publikování mělo pravděpodobně značný vliv i na prezentaci Valdštejnovy viny v učebnicích dějepisu. Formulace pochybující o Valdštejnově zradě z učebnic mizí. V dalších učebnicích o zradě Valdštejna píší Jan Mlčoch,²⁵¹ Václav Kejř,²⁵² Jaroslav Bidlo, Josef Dobiáš a Josef Šusta,²⁵³ Josef Horčíčka a Josef Ledr²⁵⁴ i Karel Zahradník.²⁵⁵ Ladislav Horák²⁵⁶ ve své další učebnici pouze doslova opakuje závěry publikované již v učebnici z roku 1922. I další učebnice informují o zradě Valdštejna. Jaroslav Bidlo, Josef Dobiáš a Josef Šusta uvádějí: „*Císař, jemuž generál Piccolomini prozradil dalekosáhlé cíle spiknutí Valdštejnova, vydal rozkaz vévodu buď zajmouti nebo zabít.*“²⁵⁷ Důvodem ke zmínění Piccolominiho jako informátora císaře je tehdejší objevení jeho zprávy v Praze. Marie Gebauerová, Antonín Jirák a Antonín Reitler uvádějí kritické hodnocení Valdštejnovy osobnosti, když píší: „*Valdštejn je příznačný zjev (typ) dobrodruha tehdejší doby. Sobecký, vypočítavý, bezohledný,*

²⁴⁶ **Pešek, Josef:** Z domova a ciziny. 1. díl-Má vlast, Praha 1928, str. 89.

²⁴⁷ **Dejmek, Petr:** Stopami lidstva. Dějepis pro 6.-8. školní rok obecních škol. Praha 1930.

²⁴⁸ **Matoušek, Karel:** Všeobecný dějepis pro obchodní akademie. Praha 1933.

²⁴⁹ **Pešek, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. Praha 1933, str. 71.

²⁵⁰ **Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1934.

²⁵¹ **Mlčoch, Jan:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935.

²⁵² **Kejř, Václav:** Dějepis pro 6-8. postupný ročník obecných škol. Praha 1935.

²⁵³ **Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Praha 1935.

²⁵⁴ **Horčíčka, Josef, Ledr, Josef:** Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935.

²⁵⁵ **Zahradník, Karel:** Dějepis pro měšťanské školy. Praha 1936.

²⁵⁶ **Horák, Ladislav:** Dějepis pro druhou třídu měšťanských škol. Praha 1936.

²⁵⁷ **Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef:** Učebnice dějepisu pro 7. třídu reálk. 3. díl, Praha 1937, str. 80.

pověřivý (hvězdopravectví), beze všech mravních zásad (bezcharakterní).“²⁵⁸ Jsou přesvědčeni o vině Valdštejna stejně jako autoři většiny dalších učebnic.²⁵⁹

Shrnutí

Nová politická situace se promítla i na stránky učebnic. Zatímco výklad defenestrace se až na pár výjimek ustálil, popis bitvy na Bílé hoře v letech 1918-1938 neodpovídal odborným závěrům historiků. V mnoha učebnicích zůstávají i přes nové práce nadsazené počty bojujících armád zdůrazňující převahu císařsko-ligistického vojska. Někteří autoři počty vojsk ani boj Moravanů neuvádějí, jde ale pouze o nepatrnou menšinu, většinou o autory mladší generace. Vzhledem k předchozímu období se v historických pracích i učebnicích masově šíří zmínka o statečném boji Moravanů. Proto se uvádění nadsazeného počtu vojsk a zmínka o bojujících Moravanech u letohrádku jeví jako úmysl. Nehodily se snad tyto argumenty dostatečně pro omluvení národní porážky? Porážka od dvojnásobné přesily je přijatelnější než připustit skutečnost, že obě vojska byla silově vyrovnaná. Nesloužila zmínka o bojujících Moravanech k posílení vlastenectví a národního sebevědomí?

V hodnocení úlohy protestantské šlechty klesá kritický tón z let minulých. Je uznána oprávněnost povstání, ale šlechta je stále kritizována za liknavost při placení daní a obviňována ze sobeckých cílů. Samotná vzpoura je již většinou prezentována jako plánovaná akce a nechybí ani uvádění souvislostí s tehdejšími evropskými událostmi. Kriticky se autoři vyjadřují o habsburském rodu, jehož panovníky Matyáše, resp. Ferdinanda II., považují za hlavní viníky povstání. Velice časté je i srovnávání stavovského povstání s dobou husitskou, spojené s vytýkáním chyb, kterých se měli vůdci povstání dopustit. Protihabsburský tón z let dvacátých byl ve třicátých letech vystřídán kritikou německou. Ta se projevuje i v kritice některých vůdců povstání. Nově se v textu prvorepublikových učebnic objevuje i poněkud násilná snaha o propojení českých a slovenských dějin.

²⁵⁸ Gebauerová, Marie, Jirák, Antonín, Reitler, Antonín: Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, upravili A. Reitler a J.S. Touc, Praha 1937.str. 30.

²⁵⁹ Viz. Paur,J. –1937., Lohr,Fr. –1937., Kurfürst, Fr. – 1938., Klik,J. – 1937., Novák,Fr. – 1938., Pekař,J.-1938.

Autoři publikující v letech 1918-1938 již za sebou měli několik vydaných učebnic z období monarchie. To bylo ovšem na škodu jejich kvalitě. Právě v prvorepublikových učebnicích od těchto autorů se opakovaně nacházejí zastaralé údaje, které byly pouze převzaty ze starších učebnic. Objektivnější výklad se tak nachází v učebnicích autorů mladší generace. Například Josef Hrbek a Josef Vodehnal uvádějí správné počty vojsk a oproti zvyklostem píše o zbabělém boji celého českého vojska. Nové závěry z prací historiků se opět dostávaly na stránky učebnic se zpožděním.

Hodnocení Fridricha Falckého se v porovnání s minulým obdobím také poněkud změnilo. Autoři téměř v každé učebnici zmiňují složitost situace mladého krále a izolovanost povstání v Evropě. Kritika Fridricha tak klesá a většinou se zaměřuje pouze na jeho vladařské kroky. V třicátých letech se kritika jeho osoby dále snižuje.

Vlivem Pekařovy²⁶⁰ práce se pohled na Valdštejna v letech 1918-1938 nemění. Většina autorů ho prezentuje jako zrádce. Celkové odsouzení jeho osobnosti ale již není tak jednoznačné. V nové době je zrada habsburské monarchie považována za pozitivní rys Valdštejnova jednání a zároveň je zdůrazňováno, že se měl stát českým králem. Jeho smrt tak měla být další ranou pro české stavy v exilu. Pouze pár autorů přichází s formulacemi o pouhém podezření ze zrady. Po druhém vydání Pekařovy²⁶¹ práce v roce 1934 se v dalších učebnicích předkládá prokázané zrádné jednání Valdštejna. V hodnocení Valdštejnovy osobnosti nelze vysledovat zřetelnou tendenci. Většina autorů hodnotí jeho osobnost neutrálně. Často je zdůrazňováno, že většinu majetku nezískal legálním způsobem. Zároveň bývá také oceňován jako dobrý hospodář a válečník. Ojedinele a nepravděpodobně se v učebnicích objevuje výrazně odsuzující hodnocení, ale celkově se zdá, že v tomto období byl pohled na Albrechta z Valdštejna pozitivnější.

²⁶⁰ **Pekař, Josef:** Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1895.

²⁶¹ **Pekař, Josef:** Valdštejn (1630-1634), Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1934.

3. Období 1939-1945

Vnitropolitická situace

V březnu 1939 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava a zároveň vznikl formálně samostatný Slovenský stát. V Protektorátu fungovala protektorátní vláda a byl obsazen i úřad státního prezidenta. Přesto byla veškerá moc pod kontrolou německých okupantů, v jejichž čele byl říšský protektor. Slovensko se stalo satelitem říše a zapojilo se na jeho straně i do vojenských akcí 2. světové války. Domácí a zahraniční odbojové aktivity vyvrcholily atentátem na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v květnu 1942. Následné represe ze strany nacistů šokovaly světovou veřejnost a výrazně pomohly upevnit postavení exilové vlády v Londýně a prosadit poválečnou obnovu Československého státu. Na našem území se odehrály i poslední boje 2. světové války v Evropě. Po jejich skončení byl obnoven Československý stát.

Školství, výuka dějepisu

Za okupace došlo k přeměně škol měšťanských na výběrové školy hlavní, do kterých se žáci vybírali po ukončení čtvrtého ročníku obecných škol. Tato výběrovost pouze určitých žáků způsobila pokles středoškoláků. Při oslavách státního svátku 28. září 1939 byl v Praze německým policistou postřelen student medicíny Jan Opletal. Na následky zranění zemřel. Další pořádané demonstrace vyvolaly zatýkání v řadách studentstva, někteří z nich byli později odesláni do koncentračních táborů. Na památku demonstrace ze 17. listopadu a osudu českých studentů byl tento den již za války vyhlášen Mezinárodním dnem studentstva. Odvetou spojenou s likvidací české inteligence mělo být také uzavření vysokých škol. Oficiálně se mělo jednat o uzavření tříleté, ale ve skutečnosti české univerzity do konce války svou činnost již neobnovily.

Ve výuce na školách prvního a druhého stupně docházelo k nezastírané germanizaci. Němčina se stala hlavním předmětem a výuka se měla orientovat na výchovu k úctě vůči okupantům a měla zároveň zdůrazňovat jejich nadřazenost. Většina českých dějepisných učebnic byla v této době pro německou říši zcela nepřijatelná, a tak došlo k jejich stažení z výuky. Když nebylo dosaženo předpokládaných výchovných účinků, byla výuka dějepisu od roku 1941 na středních školách zrušena a nahrazena hodinami němčiny.

Historiografické bádání

Výše zmíněné represe proti české inteligenci postihly i českou historickou vědu. V těžké pozici se nacházel i známý historik Josef Šusta, který zastával významné funkce ve vědeckých a společenských organizacích.²⁶² Díky těmto funkcím a své autoritě se Šustovi podařilo prosadit propuštění některých zatčených vědců. Osobně pomáhal i historikovi židovského původu Bedřichu Mendlovi. Mendl ale neunesl silný tlak na svoji osobu a v roce 1940 spáchal sebevraždu. Po válce byl z kolaborace s Němci obviňován i Josef Šusta a, stejně jako Mendl, si sám vzal život. Následkem represí ze strany německých okupantů nebylo za Protektorátu vydáno příliš mnoho historických prací a psalo se tak většinou tzv. „do šuplíku“.

V roce 1939 byla vydána práce Josefa Dobiáše.²⁶³ Autor v ní polemizuje se závěry, které ve své knize prezentoval v roce 1930 Karel Stloukal.²⁶⁴ Karel Stloukal se pokusil předložit důkazy o řetězci zrad během stavovského povstání 1618-1620. Josef Dobiáš naprostou většinu případů údajně zrádného jednání odmítá. Stloukalem předložené důkazy považuje za neprůkazné, vyvrací je a teorii o opakovaných zradách považuje za snahu omluvit neúspěch stavovského povstání. V práci dále srovnává pojetí příčin neúspěchu povstání dle některých historiků. Zmiňuje i názor Kamila Krofty, který vyloučil možnost úspěšného boje s národním neprofesionálním vojskem složeným z prostého lidu. Takové vojsko nemělo mít

²⁶² Byl starostou Historického klubu, prezidentem České akademie věd a umění a místopředsedou Svazu pro spolupráci s Němci.

²⁶³ **Dobiáš, Josef:** Zrádné proudy v českém povstání 1618?. Praha 1939.

²⁶⁴ **Stloukal, Karel:** Zrádné proudy v českém stavovském povstání 1618. Praha 1930.

podle Krofity proti profesionální žoldnéřské armádě šanci. Kritizuje i moravskou politiku z let 1618-1619 a vytýká Moravě její pozdní zapojení do stavovského odboje. Ve své nové práci pak Kamil Krofta²⁶⁵ prezentuje Bílou horu opět jako národní tragedii. Zabývá se však spíše dopadem bělohorské porážky na český národ. K problematice Albrechta z Valdštejna vyšla v roce 1939 práce od Zdeňka Kalisty.²⁶⁶ Pekařův žák vychází ze závěrů svého učitele a o zradě císařského vojevůdce je přesvědčen. Důvodem ke zradě měla být snaha o pomstu a zisk české koruny. Chybou Valdštejna byla jeho váhavost a přílišná důvěra k Sasku a Švédsku. Zdeněk Kalista se o osobu Valdštejna dále zajímal a v pozdějších letech vydal práci, ve které je již patrný odstup od závěrů Josefa Pekaře.

Srovnání učebnic

Pro nové poměry musela být vydána vhodná učebnice dějepisu. V roce 1942 tak vychází učebnice *Dějiny Čech a Moravy*. Původní text Josefa Pekaře byl přepracován Josefem Klikem. Při popisu a hodnocení stavovského povstání je patrná snaha o zdůraznění podílu Němců, kteří patřili mezi vůdce povstání. Stejně tak při popisování následků se zdůrazňuje, že dopad byl stejný na Čechy i Němce. Cílem mělo být prezentovat společný osud obou národů, výchova měla vést k loajálnímu postoji vůči říši. Dobře patrná je tato snaha v následujícím úryvku: „Z *direktorů* byla skoro polovina národnosti německé; také vrchní velitel vojska stavovského hrabě Jindřich Matyáš Thurn byl Němec. Byl to nový doklad, že boj za náboženskou svobodu spojil oba národy k společné práci i k společným obětem.“²⁶⁷ Při popisu bitvy na Bílé hoře se počty vojsk neuvádí, pouze se píše, že stavovské vojsko bylo o něco slabší. Nechybí ani zmínka o přítomnosti pluků německých knížat. Pobělohorské dopady jsou pak v této učebnici hodnoceny následovně: „Boj proti císaři vedli nekatoličtí stavové obou národů; oba národové, Češi i Němci, byli také postiženi hospodářskými, politickými i kulturními následky porážky.“²⁶⁸ Při popisu staroměstských poprav pak nemůže chybět zmínka, že většina popravených byla německé národnosti.

²⁶⁵ **Krofta, Kamil:** Nesmrtelný národ. Praha 1940.

²⁶⁶ **Kalista, Zdeněk:** Čechové, kteří tvořili dějiny světa. Praha 1939.

²⁶⁷ **Pekař, Josef:** Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. století. Praha 1942, str. 118.

²⁶⁸ Tamtéž str. 121.

Podobně hodnotí stavovské povstání i anonymní učebnice *Stručné dějiny Říše* z roku 1943. Najdeme v ní i několik formulací s terminologií fašistických vůdců. Píše se v ní o nordickém člověku, národním životním prostoru i vládě nad Světem. Soustředí se na historii německých oblastí od pravěku do současnosti. Třicetileté válce tak není věnován příliš velký prostor. O příčinách povstání uvádí: *Protestanti v Čechách, Němci stejně jako Češi, se cítili zkráceni ve volném výkonu svých náboženských práv.*²⁶⁹ Při popisu bělohorské bitvy uvádí ale v počtu vojsk odlišné informace než přepracovaná učebnice Pekařova. Císař ve spojení s Ligou *„přemohl r. 1620 v bitvě na Bílé hoře u Prahy s velkou přesilou „zimního krále“ Friedricha.*²⁷⁰ Celkové hodnocení povstání je ale stejné: *„Protestantismus a šlechta byly konfiskacemi a rozsudky smrti velmi zeslabeny. Němci byli přitom postiženi stejně jako Češi.*²⁷¹

Fridrich Falcký není ani v jedné učebnici hodnocen, pouze v Pekařově učebnici nacházíme zmínku: *„Mladý král Bedřich, jenž v listopadu 1619 ujal se vlády v zemích českých, neměl vlastností, jichž bylo v těžké době potřebí.*²⁷² Zároveň zmiňuje i nedostatečnou oporu ze zahraničí. V podstatě stejné hodnocení Fridricha Falckého se nachází v předchozích učebnicích Josefa Pekaře. Anonymní učebnice z roku 1943 Fridricha Falckého nehodnotí.

Jistě není překvapivé, že Albrecht z Valdštejna je v Pekařově textu prezentován jako zrádce. I v této učebnici se nacházejí již dříve uvedené argumenty: *„Na jaře r. 1633 vydal se Valdštejn s hlavní armádou proti nepříteli do Slez. Ač byl ve značné převaze, učinil příměří a dal se v zrádné jednání s nepřitelem....*²⁷³ Rozdílné hodnocení nacházíme v anonymní učebnici z roku 1943: *„Wallenstein zastupoval především věc Říše. Měl v úmyslu zřídit jednotnou silnou Říši se silným císařem v čele. Především však chtěl ukončit náboženské zápasy jednotlivých vyznání.*²⁷⁴ Valdštejn je zde prezentován jako mírotvůrce a hypotetický sjednotitel Říše. Náзор na jeho údajnou zradu v této učebnici uveden není, nicméně celkový

²⁶⁹ *Stručné dějiny Říše*. Praha 1943, str. 44.

²⁷⁰ Tamtéž str. 44.

²⁷¹ Tamtéž str. 44.

²⁷² **Pekař, Josef:** *Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. století*. Praha 1942, str. 119.

²⁷³ Tamtéž str. 125.

²⁷⁴ *Stručné dějiny Říše*, Praha 1943, str. 44.

obraz Valdštejna je velice pozitivní. O jeho smrti se zmiňuje: „*Když vyjednával se Švédy, aby tím zajistil Říši mír, byl zavražděn r. 1634 v Eger na rozkaz wienského dvora, ovlivněného jesuity.*“²⁷⁵

Shrnutí

Přestože vyšly v tomto období pouze dvě učebnice, pokusíme se o shrnutí a popsání hlavních rozdílů. Z obou učebnic je patrná snaha o zdůraznění společného osudu a propojenosti obou národů, Čechů a Němců. Stavovské povstání je pro tento záměr vhodným obdobím. Na jedné straně jsou tak zdůrazňovány zásluhy a „německá národnost“ vůdců povstání a na straně druhé se uvádí, že negativní pobělohorské dopady zasáhly oba národy stejně. Politickým zájmem byla výchova občanů loajálních k Říši a dějepis se měl stát jedním z nástrojů této výchovy. Odlišný odhad počtu armád, resp. jejich poměru na Bílé hoře dokazuje, že ani v této otázce se v učebnicích neprezentovaly jednotné informace. Boj Moravanů se nevyskytuje ani v jedné učebnici, ale toto zjištění není směrodatné. Josef Pekař nezmiňuje boj Moravanů na Bílé hoře ani v žádné ze svých předchozích učebnic a anonymní učebnice z roku 1943 se o bělohorské bitvě zmiňuje pouze jednou větou. Přesto se dá říci, že uvádění zmínky o bojujících Moravanech v učebnicích dějepisu nebylo v této době žádoucí. Německá okupační zpráva jistě neměla žádný důvod, aby dále šířila tento mýtus a podporovala tak české vlastenectví.

Fridrich Falcký se dostává v učebnicích dějepisu na okraj zájmu a není příliš hodnocen. Oproti tomu je Albrechtovi z Valdštejna věnováno dost místa. Přesto je jeho obraz popsán v obou učebnicích odlišně. V učebnici Josefa Pekaře je nám opět předložen pomstychtivý vojevůdce, který touží získat českou korunu. Naopak anonymní učebnice z roku 1943 prezentuje Valdštejna naopak jako mírotvůrce a možného sjednotitele říše. V Pekařově učebnici zůstává Valdštejn zrádcem, který byl takto uváděn i za první republiky. Zrádcem, ale zároveň poslední nadějí českého povstání. V anonymní učebnici je již popisován z německého pohledu. Osobnost Albrechta z Valdštejna byla již od jeho smrti středem zájmu německých historiků. Postupně se, díky literárním a historickým pracím, zařadil do skupiny hrdinů

²⁷⁵ Tamtéž str. 45.

německých dějin. Jméno slavného vojevůdce třicetileté války převzala za druhé světové války i německá armáda. Útočná skupina SS Wallenstein se podílela na potlačování Slovenského národního povstání.

4. Období 1945-1948

Vnitropolitická situace

Poválečné období dějin našeho státu je spojeno s postupným nástupem totalitní komunistické moci. Staronovým prezidentem se stal Edvard Beneš, který měl v prvních měsících pod kontrolou i moc zákonodárnou. Formou tzv. prezidentských dekretů tak byla Československá republika řízena až do zahájení činnosti prozatímního Národního shromáždění. Jedním z prvních cílů poválečného Československa bylo vyřešení národnostní otázky. Ve dvou fázích tzv. divokého a organizovaného odsunu proběhlo přesídlení více než dvou milionů obyvatel německé národnosti na území Německa. Částečná výměna obyvatel proběhla i s Maďarskem.

Již v první poválečné vládě získali komunisté šest ministerských křesel a poválečné volby v roce 1946 vyhráli. Postupně posilovali své pozice ve státním aparátu a demokratické strany nakonec nebyly schopny čelit jejich tlaku. Komunistům se postupně podařilo dostat pod kontrolu všechny důležité instituce. Po dalších přesunech na velitelských místech sboru Bezpečnosti podalo dvanáct ministrů demisi. Komunisté vyvinuli značný nátlak na prezidenta Beneše a ten jejich demisi v únoru 1948 přijal. Komunisté tak získali ve vládě většinu a po odstoupení Edvarda Beneše z funkce prezidenta republiky v červnu 1948 byl jeho nástupcem zvolen Klement Gottwald.

Školství, výuka dějepisu

V poválečném období byla nejdůležitějším úkolem náprava školství, které bylo poznamenáno zásahy v době protektorátu. Byla zde snaha navázat na období před rokem 1939. Nově vytvořené Ministerstvo školství a osvěty začalo ihned po

skončení války vypracovávat základní pedagogické dokumenty. Výsledkem byly přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na rok 1945-46, které po určitých úpravách platily až do roku 1947. Těmito učebními osnovami byla výuka dějepisu zařazena do všech ročníků vyššího stupně obecné školy, tj. do šestého až osmého ročníku. Byl vyučován spolu se zeměpisem tři hodiny týdně. Ve školách druhého stupně, tedy v měšťanských školách a nižších středních školách, byl také zařazen do všech čtyř ročníků. Tyto poválečné osnovy kladly důraz hlavně na výchovu „*politickou, státní, brannou, národní, lidovou a sociální, kterými je nutno prolnout všechny vyučovací předměty, zvláště politickou výchovu, dějepis, zeměpis, češtinu, filosofii, výchovu hudební, výtvarnou i tělesnou.*“²⁷⁶ Příkladověly odstranit prvky, které zanechala fašistická ideologie a současně se zaměřovaly na probírání dějin slovanských národů s důrazem na dějiny Sovětského svazu. Ve všech ročnících druhého stupně bylo probíráno stejné učivo, které bylo podáváno v podobě obrazů z dějin národa českého od pravěku do přítomnosti.

Na základě směrnice o revizi učebních pomůcek se mohly používat pouze učebnice a pomocné knihy, které byly schválené do 10. října 1938. Učebnice pozdější se připouštěly s podmínkou, že budou odstraněny nezákonné prvky.

Historiografické bádání

V krátkém poválečném období se stalo stavovské povstání opět aktuálním tématem. Politicky byla Bílá hora využita i v souvislosti s odsunem Němců a konfiskací jejich majetku. Rozšířením projevu z manifestace na Bílé hoře je i práce Jaroslava Charváta. V úvodu rozebírá evropskou politickou situaci na začátku 17. století. Anglický král Jakub I. se podle Charváta bál podporovat povstání proti legitimně zvolenému panovníkovi, protože se obával následků ve vlastní zemi. Při popisu bitvy na Bílé hoře nezmiňuje boj Moravanů, ale píše: „*Pouze pluk moravské pěchoty ustupoval, neustále bojuje, krok za krokem a bránil se zoufale, jsa přitištěn nakonec zády ke zdi obory a obklíčen ve frontě i obou bocích. Jeho vůdce mladý*

²⁷⁶ Věstník MŠO 2. 1945, seš. 2. Praha 1945, str. 12.

*Šlik byl zajat jako jeden z posledních s kordem v ruce.*²⁷⁷ Protiútok mladšího Anhalta a statečný boj moravského pluku považuje Charvát za jediné světlé okamžiky bitvy, která byla ve svém důsledku vítězstvím absolutistického státu. Zcela jasně vyvrací mýtus o statečném boji Moravanů Bedřich Smékal, když uvádí: *„Vzpomínáme-li statečnosti Moravanů, kteří neustoupili a zahynuli u letohrádku Hvězdy, musíme si být vědomi, že to nebyli Moravané rodem, ale mezinárodní soldateska, najatá moravskými stavy, která z obory nemohla dobře ustoupit.*²⁷⁸ I defenestraci hodnotí silně protiněmecky, když píše, že *„Vyhozením místodržících a vypuzením jezuitů z Prahy zahájil Němec Thurn a jeho druzi české povstání. Užívali s oblibou slova „český“, ačkoliv jejich direktorská vláda úřadovala skoro výhradně německy.*²⁷⁹

Miloš Václav Kratochvíl²⁸⁰ považuje defenestraci za předem promyšlený a naplánovaný čin. Tento názor již prezentovala řada historiků dříve. Volba Fridricha Falckého byla podle něj novou nadějí pro povstání, ale osobnost českého krále nijak nehodnotí. Stavovskému povstání vytýká nejednotnost, která byla podle něho příčinou neúspěchu. Z evropského náhledu se na stavovské povstání dívá ve své práci Zdeněk Šolle.²⁸¹ Ve své knize popisuje vztahy mezi katolickým Savojskem a nekatolickými českými stavy. Výběrem z moravských kronik z období třicetileté války je kniha Josefa Polišenského.²⁸² O klíčových okamžicích stavovského povstání se ale zmiňuje jen stručně. Po předčasné smrti Bedřicha Mendla se osobností Fridricha Falckého nikdo příliš nezabýval a ani v tomto období nevyšla žádná nová zásadní práce věnovaná jeho osobě. Celkově je patrný spíše neutrální postoj k „zimnímu králi“. K Valdštejnské problematice přispěl svým příspěvkem Josef Kollmann.²⁸³ I on je stejně jako Zdeněk Kalista ovlivněn závěry Josefa Pekaře. Valdštejnovo zrádné jednání tak považuje za pomstu vůči Ferdinandovi II. Cílem mělo být získání české koruny. Zabývá se i zhoršujícím se zdravotním stavem generalisima v posledních letech jeho života.

²⁷⁷ **Charvát, Jaroslav:** Bílá hora a dnešek. Praha 1945, str. 18.

²⁷⁸ **Smékal, Bedřich:** Jak se dívat na dějiny. Frýdek 1947, str. 52.

²⁷⁹ Tamtéž str. 54.

²⁸⁰ **Kratochvíl, Miloš Václav:** Tisíciletou stopou československého lidu. Praha 1947.

²⁸¹ **Šolle, Zdeněk:** Savojsko a Bílá hora. Praha 1947.

²⁸² **Polišenský, Josef:** Kniha bolesti a smutku. Praha 1948.

²⁸³ **Kollmann, Josef:** Albrecht z Valdštejna. In: Hrdinové a věštcí českého národa. redigoval R. Holinka, Praha 1948.

Srovnání učebnic

Jednu z prvních poválečných učebnic vydali autoři Eduard Štorch a Karel Čondl. Při popisu stavovského povstání píše o osamocení Čechů v Evropě. Neuvádějí počty vojsk před bitvou na Bílé hoře, ale zmiňují, že stavovské vojsko zaujalo velmi výhodné postavení. Při popisu bitvy uvádějí zmatený útek uherské jízdy, která měla strhnout i ostatní oddíly. Dále píše: „*Toliko moravský pluk postavil se odhodlaně ke zdi obory a bil se do posledního muže.*“²⁸⁴ Nepíše o bojujících Moravanech, ale uvádějí boj do posledního muže. Silnou kritiku katolíků i protestantských vůdců nacházíme v učebnici J.S. Touce. Kritizuje zejména jejich neschopnost finančně zajistit vojsko. Touc píše: „*A stavové sami už ochabují. Nedovedou vydržet. Zachvacuje je lehkomyšlnost, neobětavost.*“²⁸⁵ Situace se ale dala podle Touce řešit: „*Vynořil se u nás návrh: Osvobodit sedláky, ozbrojit je, probudit v nich starého husitského ducha. Ale návrh zapadl v poušti sobectví. Šlechta se bála lidu, protože mu ubližovala. Odcizovala se mu a nedůvěřovala mu. Země, které nebyl oporou lid, musila být poražena!*“²⁸⁶ Toucovo hodnocení je již pojetím marxistické historiografie. Touc rozvinul a radikalizoval argumenty, které se již objevovaly v některých prvorepublikových historických pracích a učebnicích. O samotném závěru bitvy píše: „*Jen Moravané s hrabětem Šlikem stojí tam u zdi letohrádku Hvězdy. Odolávají statečně – a padli do jednoho...*“²⁸⁷ Opět tedy píše o Moravanech a boji do posledního muže.

Pouze popis událostí nacházíme v učebnici od Jaroslava Bidla, Josefa Dobiáše a Josefa Šusty.²⁸⁸ Autoři popisují bez subjektivního hodnocení průběh povstání. Zmiňují i evropskou situaci a o samotné bitvě píše jako o bitvě nešťastné. Počty vojsk neuvádějí a nepíše ani o boji Moravanů nebo moravského pluku. Ani Josef Hrbek a Josef Vodehnal se nepouštějí do kritiky českých stavů. Přes popis mezinárodní situace se dostávají k bitvě na Bílé hoře. Císařskou armádu odhadují

²⁸⁴ Štorch, Eduard, Čondl, Karel: Pracovní učebnice dějepisu. Díl 3. pro 3. třídu měšťanských škol. Praha 1946, str. 32.

²⁸⁵ Touc, Josef S.: Stručné československé dějiny. Praha 1946, str. 53.

²⁸⁶ Tamtéž str. 54.

²⁸⁷ Tamtéž str. 54.

²⁸⁸ Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1947.

na 25000 a stavovskou na 20000. Popis bitvy shrnují následovně: „*Stavovská armáda bojovala většinou zbaběle; jen oddíl Moravanů zachránil čest českých praporů, neboť vykrváceli téměř do jednoho při zdi letohrádku Hvězdy.*“²⁸⁹ Toto hodnocení přebírají doslovně ze své učebnice z roku 1934. Jaroslav Sochor²⁹⁰ kritizuje nerozhodnost Moravanů z let 1618-1619. V souvislosti s bitvou u letohrádku Hvězda o bojujících Moravanech nepíše. Píše o moravských vojácích, což je v podstatě správné.

Ve většině učebnic je Fridrich Falcký pouze zmiňován. Autoři nehodnotí jeho vladařské činy ani negativně ani pozitivně. Výjimkou je učebnice Josefa S. Touce, který píše: „*Stavové si však zvolili za krále Fridricha falckého, náčelníka německých protestantů. Opět cizinec! Panovník neschopný.*“²⁹¹ Nešetří ho ani za jeho útěk po prohrané bitvě a nazývá ho zbabělcem.

Otázka Valdštejnovy zraady byla i v učebnicích dějepisu nadále pod vlivem závěrů Josefa Pekaře. Autoři,²⁹² kteří na stránkách svých učebnic píšou o Valdštejnovi, uvádějí jeho zradu, jejímž cílem měla být česká koruna. Příčinou Valdštejnova neúspěchu byla jeho nerozhodnost, kterou někteří autoři odůvodňují přílišnou pověřivostí. Tím měl ztratit důvěru obou stran.

Shrnutí

Z poválečných učebnic byly samozřejmě odstraněny nevhodné formulace z období protektorátu. Obsahově ale vycházejí z učebnic prvorepublikových, a proto opakují stejné mnohdy již překonané závěry. Ani další historiografické práce popírající boj „Moravanů“ neovlivnily autory učebnic dějepisu, a tak se tento mýtus

²⁸⁹ **Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1947, str. 146.

²⁹⁰ **Sochor, Jaroslav:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Praha 1947.

²⁹¹ **Touc, Josef S.:** Stručné československé dějiny. Praha 1946, str. 52.

²⁹² **Štorch, Eduard, Čondl, Karel:** Pracovní učebnice dějepisu. Díl 3. pro 3. třídu měšťanských škol. Praha 1946.

Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1947.

Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1947.
Sochor, Jaroslav: Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Praha 1947.

na jejich stránkách dále nachází. Počty vojsk autoři neuvádějí, správné údaje jsou v učebnici od Josefa Hrbka a Josefa Vodehnala. Z porovnávaných učebnic zaujme svými radikálními názory učebnice dějepisu od Josefa S. Touce. Kritické hodnocení Fridricha Falckého až na jedinou výjimku mizí a je nahrazeno pouhým nezaujatým popisem. V otázce osobnosti Valdštejna a jeho zrady se autoři učebnic zcela vrací k závěrům Josefa Pekaře.

5. Období 1948-1953

Vnitropolitická situace

Komunisté se po svém nástupu k moci snažili především zlikvidovat skupiny a jednotlivce s politicky odlišnými názory. V období politických procesů tak bylo k trestu smrti nebo vysokým trestům odnětí svobody odsouzeno mnoho nevinných lidí. Najdeme mezi nimi významné osobnosti²⁹³ první republiky, vojáky působící za druhé světové války na západě apod. Silný vliv, zejména na venkově, měla stále katolická církev, a proto byly zahájeny i procesy proti kněžím.²⁹⁴ S rokem 1948 je spojena i tzv. první vlna emigrace. V ekonomice byly realizovány zásahy proti soukromému sektoru. Na vesnicích začala kolektivizace a zakládání jednotných zemědělských družstev. Vypělý průmysl se musel podle sovětského vzoru přeorientovat na tzv. těžké strojírenství. Odpovědí na Marschalův²⁹⁵ plán byla Rada vzájemné hospodářské pomoci, jejímž členem se stalo i Československo. Období strachu a nejistoty skončilo až smrtí Josefa Stalina a Klementa Gottwalda v roce 1953.

Školství, výuka dějepisu

Po změně politické situace došlo i k úpravě našeho školského zákona. Zákonem z 21. dubna 1948 byla zavedena tzv. jednotná škola. Její základ tvořila devítiletá škola prvního (pětiletá národní) a druhého (čtyřletá střední) stupně. Povinná školní docházka byla stanovena od 6 do 15 let. Na ni navazovalo čtyřleté gymnázium jakožto jediný typ všeobecně vzdělávací školy 3. stupně. Kromě gymnázií byly součástí třetího stupně také další typy odborných škol, jako čtyřleté vyšší školy odborné, nižší školy odborné a povinné základní odborné školy. Studium na školách třetího stupně končilo závěrečnou zkouškou, která umožňovala studium na vysoké škole.

²⁹³ Mezi nejznámější oběti procesů patřil generál Heliodor Píka a poslankyně Milada Horáková.

²⁹⁴ Např. proces s farářem Josefem Toufarem, známý jako číhošťská aféra.

²⁹⁵ Plán hospodářské obnovy Evropy navržený státním tajemníkem USA.

Na základě již zmiňovaného zákona byl vydán nový učební plán a učební osnovy. Obsahové zaměření výuky dějepisu druhého stupně navazovalo na dílčí poznatky z vlastivědy 3.-5. ročníku národní školy a orientovalo se hlavně na objasnění národních dějin v souvislosti s dějinami světovými. Na školách třetího stupně se učivo cyklicky prohlubovalo a bylo zaměřeno především na obecné dějiny. Cílem výchovy v této době bylo „*vychovat národně a politicky uvědomělé občany, statečné obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu.*“²⁹⁶ Výchova a vzdělání bylo realizováno na marxistickém základě. Tehdejší ministr školství Zdeněk Nejedlý kladl, při výběru základního dějepisného učiva, důraz na husitské revoluční hnutí, boj Čechů a Slováků za sociální a národní osvobození, význam Velké říjnové socialistické revoluce, protifašistický odboj za druhé světové války, osvobození Československa Sovětskou armádou a na porážku reakce v únoru 1948. „*Žáci měli pochopit, že nositeli historického vývoje a národních tradic byly lidové vrstvy.*“²⁹⁷ I v dějepisných učebnicích došlo ke změnám. Ministerským výnosem z roku 1951 se učebnice, které nebyly uvedené v příloženém seznamu, nesměly používat.

Historiografické bádání

S užitečnou prací přichází v roce 1951 Václav Líva.²⁹⁸ Soupis pramenů k dějinám třicetileté války byl zejména pro historiky přínosnou publikací. Zajímavým příspěvkem k dějinám a hodnocení stavovského povstání byl článek Josefa Polišínského. Autor rozebírá dosavadní výsledky bádání o stavovském povstání. Příčiny neúspěchu byly podle Polišínského na straně šlechty. Přichází ale ve své době s poněkud odvážným názorem popírajícím možnost úspěšného boje lidového vojska. Ve své práci přímo píše, že „*odpor lidových mas by neměl proti cvičenému námezdnímu vojsku vyhlídek.*“²⁹⁹ V tomto tvrzení tak vyvrátil základní argument marxistické kritiky jednání stavů po Bílé hoře.

²⁹⁶ Janovský, Julius: Základy didaktiky dějepisu. Praha 1984, str. 113.

²⁹⁷ Tamtéž str. 114.

²⁹⁸ Líva, Václav: Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze III, 1618-1625, Praha 1951.

²⁹⁹ Polišínský, Josef: Současný stav bádání o Bílé hoře. In: ČMM 70, Brno 1951, str. 24.

Srovnání učebnic

Názory Josefa Polišenského se na stránky učebnic pochopitelně nedostaly. V učebnicích je tak stále absence lidu na povstání popisována jako největší chyba stavů. Oldřich Fidrmuc uvádí, že „...český lid, česká selská vesnice zůstala skoro neúčastná. Nedostavil se žádný větší revoluční ohlas ani pražské defenestrace.“³⁰⁰ Důvodem k nezdaru tak bylo, že „revoluční akce jedné, a to malé privilegované skupiny, bez opory v lidových vrstvách národa, jejichž zájmu ani nedbala, nedokázala vytvořit onu husitskou sílu a bez národní jednoty byla odkázána k naprosté porážce.“³⁰¹ Bylo tedy vinou panského stavu, že nezískal pro povstání i prostý lid. V důsledku je pak šlechta odpovědná za výsledek povstání a za následky, které měly postihnout celý národ. Proč se šlechta nepokusila zapojit do povstání lid, se dočítáme v další učebnici od Jana Dědiny: „Nekatolické šlechtě nešlo v tomto sporu jen o náboženství, ale především o větší podíl na vládě v českých zemích a o zmenšení neomezené moci (absolutismu) habsburských panovníků. Stavové chtěli získat tato práva jen pro sebe, nikoliv pro celý národ, a zvláště ne pro četný poddaný pracující lid, jež sami vykořisťovali. Proto stavové nepoužili poddaného lidu jako spojence v nastávajícím boji, aby se mu nemuseli odvděčit ústupky.“³⁰² Srovnávání stavovského povstání s husitstvím není novým přístupem marxistického výkladu historie. Stejně jako při kritice šlechty si historici a autoři jen vybírali určité argumenty z prvorepublikových učebnic. Jan Dědina uvádí i dvojnásobnou přesilu vojsk na Bílé hoře. Císařsko-ligistické vojsko odhaduje na 30000, stavovské na 13000. Počet padlých pak stanovuje na 5000. Ani v otázce počtu vojáků tak nebylo ukončeno šíření mýtu o dvojnásobné přesile. Boj Moravanů ale ani v jedné učebnici zmíněn není. Krátce byla u nás používána i přeložená učebnice Jevgenije Aleksejeviče Kosminského. Stejně jako jeho českoslovenští kolegové zmiňuje neúčast lidu na povstání, když píše že, „české rolnictvo, které strádalo pod útlakem šlechty, šlechtu nepodporovalo.“³⁰³ Kosminskij ale nepíše o neochotě protestantské šlechty zapojit do povstání prostý lid.

³⁰⁰ **Fidrmuc, Oldřich:** Dějepisné učební texty pro 6. třídu středních škol. Praha 1948, str. 142.

³⁰¹ Tamtéž str. 142.

³⁰² **Dědina, Jan:** Dějiny středověku. Praha 1950, str. 125.

³⁰³ **Kosminskij, Jevgenij Aleksejevič:** Dějiny středověku. Praha 1951, str. 188.

Ke krátkému zhodnocení Fridricha Falckého se dostává ve své učebnici pouze Jan Dědina. Jednání českého krále v osudných okamžicích povstání popsal následovně: „*Kritické situace nedbal ani neschopný nový český král Fridrich Falcký a jeho neúčast v boji nemůže omluvit to, že měl právě na Hradě anglického vyslance....*“³⁰⁴ V těchto učebnicích tak už nenacházíme kritiku jeho vladařských kroků. Osobnost Fridricha Falckého se dostává postupně na okraj zájmu. Jako argument k negativnímu pohledu je využita neúčast krále v bělohorské bitvě. Fridrich je tak prezentován jako panovník, který místo boje hoduje. Do stínu stavovského povstání se dostala i postava Albrechta z Valdštejna. Jeho vojenské a hospodářské schopnosti jsou podávány v poněkud negativním světle. Oldřich Fídmuc píše o hrabivosti Valdštejna, Jan Dědina pak uvádí: „*Tak se ve vojevůdci Valdštejnovi spojil válečný dobyvatel a podnikatelský vykořisťovatel.*“³⁰⁵ Jeho schopnosti už nejsou v nové době popisovány pozitivně. V otázce zrady se autoři učebnic s výjimkou Kosminského shodují na jeho vině. Kosminskij o jeho tajných jednáních s nepřáteli nepochybuje a připouští i Valdštejnovu snahu o získání české koruny. Za cíl těchto jednání ale považuje především uzavření míru. Z toho důvodu vidí Kosminskij jinak i Valdštejnův konec: „*Avšak jeho generálové a důstojníci, kteří byli živi z války, si vůbec nepřáli zastavení vojenských akcí. Mezi jeho důstojníky bylo zosnováno spiknutí a Valdštejn byl zabit.*“³⁰⁶ Kosminskij tak spíše popisuje Valdštejna jako oběť zrady než jako zrádce.

Shrnutí

Po roce 1948 se v textu učebnic autoři více zaměřují na výklad stavovského povstání. Stejně jako v některých prvorepublikových učebnicích dochází ke srovnávání husitství se stavovskou vzpourou. Neúčast lidu na povstání je pak největším argumentem ke kritice protestantské šlechty. Té je také vytýkána sobeckost a nezájem o osud českého národa. Nelidovost povstání a sázka na žoldněřská vojska pak měla být hlavním důvodem porážky. (Nepíše se ani o krachu zahraniční pomoci). Fridrich Falcký se stává spíše okrajovým tématem. Albrecht

³⁰⁴ **Dědina, Jan:** Dějiny středověku. Praha 1950, str. 129.

³⁰⁵ Tamtéž str. 131.

³⁰⁶ **Kosminskij, Jevgenij Aleksejevič:** Dějiny středověku. Praha 1951. str. 190.

z Valdštejna je pak hodnocen negativně. Bohatý magnát a šlechtic je popisován jako bezohledný válečník a krutý feudál. K takovému odsouzení se hodila i nálepka zrádce. Kosminského nezaujaté hodnocení Valdštejna doplněné i odlišným pohledem na jeho zradu bylo spíše výjimečnou ukázkou vnějšího pohledu. Používání této učebnice bylo pouze přechodné a českoslovenští autoři se při vydání nových učebnic vrátili ke svému výkladu Valdštejna. Historici a autoři dějepisných učebnic použili v tomto období vybranou kritiku a argumentaci převzatou s prvorepublikových učebnic. Vhodně vybrané argumenty pak posloužily ke kritice určitých skupin a vykreslení nového pohledu na stavovské povstání.

6. Období 1953-1960

Vnitropolitická situace

Po smrti prezidenta Klementa Gottwalda byla vyhlášena dlouho připravovaná měnová reforma. Způsobila znehodnocení úspor a růst cen. Poprvé od roku 1948 se konaly protivládní demonstrace. V SSSR došlo po nástupu Nikity Chruščova k částečnému uvolnění situace. Završením těchto změn byl XX. Sjezd KSSS na kterém Chruščov odsoudil kult osobnosti Stalina a politické procesy z jeho vlády. I přes uvolňování situace v SSSR se komunistické vedení u nás drželo staré linie. Postupné změny přišly až s nástupem Antonína Novotného do funkce prezidenta. Byly přiznány chyby z let minulých a postupně začala rehabilitace některých politických obětí režimu.

Školský systém byl znovu změněn školským zákonem z 24. dubna 1953 vyhlášeným dne 7. května téhož roku. Ten organizačně sloučil dosavadní tři stupně všeobecně vzdělávací školy. Povinná školní docházka byla osmiletá, ale systém škol se změnil následovně: základní všeobecné vzdělání měla poskytovat osmiletá škola základní nebo prvních osm ročníků jedenáctileté střední školy. Povinná školní docházka byla tedy osmiletá. Od devátého do jedenáctého ročníku bylo studium na jedenáctileté střední škole již výběrové a mělo připravit žáky pro studium na vysoké škole. Pro žáky, kteří dokončili osmiletou školní docházku, byly určeny odborné školy různého zaměření.

Od přijetí tohoto zákona měly všechny školy sjednoceny učební plán. Učební osnovy dějepisu vzniklé v roce 1953 stanovily úkol dějepisu následovně: *„Vyučování dějepisu musí být vedeno myšlenkou, že dějepis je důležitým bojovým prostředkem při budování nové socialistické školy. Marxisticko-leninsky pochopený dějepis je důležitým činitelem při výchově žactva k socialistickému vlastenectví a k národní hrdosti a právě tak i k lásce a věrnosti SSSR. Takový dějepis se stává*

mocnou zbraní dělnické třídy a celého tábora míru a vede k nenávisti a nekompromisnímu odporu proti všem vykořisťovatelům a podněcovatelům války.“³⁰⁷ Tento úryvek jasně dokládá politický zájem na výkladu dějepisu. Podle učebního plánu z roku 1954 byl dějepis vyučován od 5. do 11. ročníku, a to takto: v pátém a šestém ročníku 2 hodiny týdně, od sedmého do jedenáctého 3 hodiny týdně. Národní a světové dějiny byly vyučovány odděleně. Metodické problémy výuky byly v této době publikovány hlavně na stránkách časopisu *Dějepis ve škole*. Byly vypracovány také nové dějepisné učebnice, jejichž pojetí bylo v souladu s tehdejší politickou koncepcí. Obsahově však byly tyto učebnice nekvalitní. Některá látka byla nadměrně preferována, text byl neúměrně náročný rozsahem a špatnými formulacemi.

Historiografické bádání

Z publikací vydaných v letech 1953-1960 zaujme především kniha Josefa Polišenského.³⁰⁸ Autor se v ní zabývá zejména vztahem mezi českými protestantskými stavy a Spojeným Nizozemím. Svou prací dokládá, že mezi oběma zeměmi byly v době stavovského povstání navázány intenzivní kontakty.

Srovnání učebnic

Učebnice od kolektivu vedeného Janem Dědinou přichází s podobným popisem stavovského povstání jako učebnice předchozí. Rozvíjejí ovšem téma zapojení lidu do povstání. Dočítáme se tak, že „*šlechta se ani neodvážila získat lid do boje proti Habsburkům a ozbrojit ho, neboť se bála, že by zbraň obrátil proti ní.*“³⁰⁹ Původní argumentace neúčasti lidu založená na nechotě šlechty vyhovět jejich požadavkům je tak doplněna o obavu z násilného postupu lidu proti šlechtě. Dopady porážky stavovského povstání popisují autoři této učebnice, s použitím

³⁰⁷ Učební osnovy pro 6. -11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Praha 1953. str. 3.

³⁰⁸ **Polišenský, Josef:** Nizozemská politika a Bílá hora. Praha 1958.

³⁰⁹ **Dědina Jan a kol.:** Dějiny středověku pro 2. třídu gymnázií. Praha 1953, str. 152.

dobové terminologie, následovně: „*Nejhůře postihly následky Bílé hory poddaný lid, neboť vítězná reakce stupňovala vykořisťování a útisk dovršovala násilným pokatoličťováním.*“³¹⁰ Z uvedených úryvků je patrné, že hlavním terčem kritiky byla u komunistických autorů sobecká šlechta, která navíc odmítla zapojit lid do boje a osvobodit jej. Prostý lid je v marxistickém podání historie samozřejmě jedinou kladně hodnocenou skupinou. Jeho kladnou úlohu zmiňuje i Václav Husa. O jeho aktivní účasti píše: „*Poddaný lid na venkově i městská chudina v počátcích povstání projeví na mnoha místech aktivní účast v bojích s habsburskou soldateskou a proti střediskům klerikální reakce.*“³¹¹ V převážné většině se ovšem jednalo o případy rabování, kdy sociálně slabší skupiny pouze využily nestabilní situace v zemi.

Politická objednávka doby se projevila i na stránkách učebnic. Komunistické tažení proti katolické církvi se tak objevuje i v textu učebnic, a to její zvýšenou kritikou. Václav Husa uzavírá popis stavovského povstání jeho celkovým zhodnocením: „*Tzv. stavovské povstání v letech 1618-1620 bylo mocenským bojem mezi dvěma stranami uvnitř vykořisťovatelských tříd, ale hospodářské, společenské, národnostní a kulturní následky jeho porážky postihly celý český národ. Habsburkové spolu s hrstkou katolické panské šlechty se chopili příležitosti, aby na staletí uvrhli český národ do poroby.*“³¹² Opět tedy zdůrazňuje, že hlavní obětí neúspěšného povstání byl prostý český lid.

Ideologicky poněkud méně zatíženou učebnici napsal kolektiv pod vedením Karla Goláňe. Stavovské povstání charakterizuje: „*Tento boj byl proto pokrokový, neboť Habsburkové se opírali o feudálně katolickou skupinu, která chtěla z českých zemí udělat bezprávné provincie.*“³¹³ Stavům vytýká nezapojení venkovského lidu, ale používá daleko mírnější formulace. Šerák s Vávrou opět uvádějí, že „*odbojná šlechta mohla získat pouze jediného platného spojence, který by jí pomohl*

³¹⁰ Tamtéž str. 153.

³¹¹ Husa, Václav a kol.: Dějiny ČSR. Praha 1955, str. 117.

³¹² Tamtéž str. 119.

³¹³ Goláň, Karel a kol.: Dějiny starověku a středověku. Praha 1955, str. 253.

k vítězství. Byl to pracující lid.“³¹⁴ Kolektiv vedený Jaroslavem Šlajerem ale znovu zdůrazňuje, že „*Šlechta se obávala ozbrojit lid, aby potom neobrátil zbraně proti ní.*“³¹⁵ Podobně píše i Alois Sosík a František Kutnar, kteří navíc doplňují, že „*bez účasti lidu nemělo povstání naděje na úspěch.*“³¹⁶ Kolektiv vedený Šlajerem se ve své učebnici také zmiňuje, že „*stavovské povstání se odlišovalo od husitského hnutí také tím, že se ho účastnili i Němci. Velitelé českého vojska byli zčásti němečtí šlechtici, nový český panovník Fridrich Falcký byl rovněž Němec.*“³¹⁷ Po kratší odmlce je tak opět použit národnostní podtext poukázáním na německý původ některých vůdců povstání. Povstání, ve kterém na rozdíl od husitství zastávaly některé funkce šlechtici německého původu, nemělo v marxistickém pojetí šanci na úspěch.

Bílě hoře již není v těchto učebnicích věnováno zdaleka tolik místa. Autoři se spokojují se zmíněním této porážky, doplněné poznámkou, že vojsko stavovské bylo o něco slabší. Počty vojsk autoři neuvádějí, pouze v učebnici od Jaroslava Šlajera nacházíme, že stavovské vojsko bylo značně slabší. Šlajer popisuje bělohorskou bitvu následovně: „*Ve stavovském vojsku se hned projevila nespolehlivost cizích žoldnérů. Část jich se po prvním výstřelu obrátila bezdůvodně na útěk. Také uherská jízda utekla z bojiště bez boje. Zbytek stavovského vojska statečně bojoval, ale nemohl zabránit postupu císařských a porážce.*“³¹⁸ Jedinými kdo zmiňují boj Moravanů, jsou Alois Sosík a František Kutnar.³¹⁹

Stručně, ale vesměs kriticky, je v učebnicích hodnocen Fridrich Falcký. Jan Dědina o něm píše: „*Fridrich Falcký nebyl schopný panovník a nedovedl vytvořit v Čechách pevnou vládu.*“³²⁰ S podobnými přívlastky neschopného a zbabělého panovníka ho popisují i další autoři učebnic. Okrajovost tématu Albrechta z Valdštejna je typická i pro toto období. V některých učebnicích se s jeho jménem

³¹⁴ Šerák, Miroslav, Vávra, Jaroslav: *Nástin dějin do počátku kapitalismu*, Praha 1956, str. 136.

³¹⁵ Šlajer, Jaroslav a kol.: *Dějiny středověku a novověku*. Praha 1958, str. 92.

³¹⁶ Sosík, Alois, Kutnar, František: *Dějepis pro sedmý ročník*. Praha 1958, str. 87.

³¹⁷ Šlajer, Jaroslav a kol.: *Dějiny středověku a novověku*. Praha 1958, str. 92.

³¹⁸ Tamtéž str. 93.

³¹⁹ Sosík, Alois, Kutnar, František: *Dějepis pro sedmý ročník*. Praha 1958.

³²⁰ Dědina Jan a kol.: *Dějiny středověku pro 2. třídu gymnázií*. Praha 1953, str. 152.

vůbec nesetkáme, Václav Husa ho představuje čtenáři v odstavci psaným menším písmem. Václav Husa se jako jediný pouští do charakteristiky Valdštejna, když píše: „*Albrecht z Valdštejna je typem bezohledného, krutého a kořistnického válečníka té doby.*“³²¹ V nové době se nehodilo zmiňovat organizační, vojenské a hospodářské schopnosti bohatého feudála. Cílem bylo naopak popsat takovou postavu negativně. Ostatní autoři pouze stručně zmiňují jeho jméno při popisu některých důležitých momentů třicetileté války. O vině Albrechta z Valdštejna jsou přesvědčeni všichni autoři.

Shrnutí

Marxistický výklad stavovského povstání se zcela jasně soustřeďoval na kritiku a odsouzení šlechty. Nově se objevují ostré formulace namířené proti katolické církvi. Naopak se vyzdvihuje a zveličuje úloha lidu. Jeho neúčast v povstání je tak prezentována i jako hlavní důvod porážky. Cílem bylo upozornit na špatné vedení celého povstání a zdůraznit zbabělost a nezájem cizích žoldnéřů o výsledek bitvy. Zmínky o možném uvědomělém boji lidu, doložené na příkladu husitství, pak byly vhodným kontrastem k ostudné porážce povstání. Popis bělohorské bitvy se většinou zestručňuje, neuvádí se ani počty vojsk a ve většině učebnic chybí i zmínka o boji Moravanů. Fridrich Falcký i Albrecht z Valdštejna jsou pouze okrajovým tématem s převážně kritickým hodnocením.

³²¹ Husa, Václav a kol.: Dějiny ČSR. Praha 1955, str. 121.

7. Období 1960-1978

Vnitropolitická situace

V roce 1960 došlo k přeměně názvu státu na Československá socialistická republika. V ekonomice státu se ale začaly objevovat vážné problémy, které se vedení pokusilo řešit reformou hospodářství. Postupně docházelo k uvolňování poměrů ve společnosti. Do vedení komunistické strany se začala dostávat nová generace propagující heslo „socialismus s lidskou tvář“. Docházelo také k přehodnocování činů z minulosti a rehabilitaci politických vězňů. Po srpnové invazi vojsk států Varšavské smlouvy a nástupu Gustava Husáka do čela strany začalo tzv. období normalizace. Postupná aktivizace lidí nesouhlasících s režimem vyústila ke vzniku hnutí Charta 77.

Školství, výuka dějepisu

Toto období začíná již několikátou úpravou školské soustavy během krátké doby. Dne 15. prosince 1960 byl přijat školský zákon o soustavě výchovy a vzdělání. Zavedena byla devítiletá povinná školní docházka a vytvořena byla soustava škol tzv. prvního a druhého cyklu. Znovu vznikly základní devítileté školy rozdělené do dvou stupňů; I. stupeň 1.-5. ročník a II. stupeň 6.-9. ročník. Součástí středního školství škol druhého cyklu byly tříleté střední všeobecné vzdělávací školy (později čtyřletá gymnázia) a čtyřleté střední odborné školy. Do středního školství patřilo i široce pojaté učňovské školství. Nové učební plány a osnovy byly zaváděny postupně v letech 1960-1964. Žádné zásadní změny nepřinesly osnovy z roku 1972. Výklad novodobých dějin však byl spíše seznamem již uskutečněných sjezdů KSSS a KSČ. V červnu roku 1976 schválilo předsednictvo ÚV KSČ dokument *Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy*, který jakožto zákon vstoupil v platnost 21. června 1978.

Historiografické bádání

Práci zabývající se třicetiletou válkou se zaměřením na české země vydal Josef Polišenský.³²² Novou monografii o Bílé hoře vydal v roce 1962 František Kavka.³²³ Podrobně rozebírá situaci z let 1618-1620. Kritizuje váhání moravských stavů a jejich pozdní připojení k povstání. Celému povstání samozřejmě vytýká absenci lidu. Stavby armád na Bílé hoře odhaduje na 28000 císařsko-ligistických vojáků a 21000 stavovských. O Moravanech nepíše, stejně tak nehodnotí ani Fridricha Falckého. V závěrečném shrnutí se zaměřuje na kritiku šlechty. I díky ní bylo povstání třídně omezené a tudíž odsouzené k nezdaru. Stavovskému povstání se ve své práci věnuje i Alois Míka.³²⁴ Z vyhocení celé situace v roce 1618 viní především panovníka, který podle Míky nedbal na dodržování Rudolfova Majestátu. Míka tak v této práci o platnosti Majestátu na celé území Českého království nepochybuje. Neuvádí počty vojsk a v popisu bitvy neuvádí přítomnost Moravanů, pouze konstatuje, že nejdéle se udrželo pravé křídlo. Protestantskou šlechtu kritizuje především za okamžitou kapitulaci po bělohorské porážce. Významným příspěvkem bylo také vydání knihy *Staroměstská exekuce* od Josefa Petráně.³²⁵

Zatímco Fridrichu Falckému se autoři věnují pouze okrajově, objevují se od konce 60. let práce přinášející nový pohled k tématu osobnosti Albrechta z Valdštejna. Josef Polišenský³²⁶ odmítá ve svém příspěvku Pekařovu domněnku, že by se Valdštejn chtěl stát českým králem. Polemizuje i nad otázkou zrady Albrechta z Valdštejna, o které není osobně přesvědčen. V roce 1968 napsal monografii o Albrechtovi z Valdštejna i Zdeněk Kalista.³²⁷ V normalizačním období ale nebyl tisk této knihy bohužel dovolen. Kalista se snaží o celkové vypsání osobnosti Valdštejna. Nezabývá se pouze obdobím druhého generalátu, ale popisuje osudy budoucího velitele císařských vojsk od dětství. Zmiňuje klíčové události, které mohly ovlivnit jeho pozdější jednání. Ačkoliv připouští jednání Valdštejna

³²² **Polišenský, Josef:** Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960.

³²³ **Kavka, František:** Bílá hora a české dějiny. Praha 1962.

³²⁴ **Míka, Alois:** Stoletý zápas o charakter českého státu. Praha 1974.

³²⁵ **Petráň, Josef:** Staroměstská exekuce. Praha 1971.

³²⁶ **Polišenský, Josef:** Wallenstein. In: I protagonisti della storia universale 1969.

³²⁷ **Kalista, Zdeněk:** Valdštejn. Praha 2002.

s nepřítelem, podotýká, že k uzavření dohody nakonec nedošlo a o jeho vině není přesvědčen. Další práci o Valdštejnovi, která polemizuje se závěry Josefa Pekaře vydal Josef Janáček.³²⁸ V otázce Valdštejnovy zrahy si klade množství otázek a o jeho vině není ani on přesvědčen.

Srovnání učebnic

Stejně jako v předchozím období je zdůrazňováno, že neúčast prostého lidu na povstání bylo chybou, za kterou jsou odpovědni protestantští šlechtici. Václav Husa zmiňuje navíc v úvodu povstání účast venkovského lidu a městské chudiny, kteří „v počátcích povstání se na mnoha místech aktivně účastnily bojů s habsburskými vojsky a postavily se i proti střediskům klerikální reakce.“³²⁹ Jeho další účasti mělo zabránit „šlechtické vedení odboje, jemuž sobecké třídní zájmy bránily proměnit odboj v celonárodní válku proti cizí vojenské intervenci...“³³⁰ Opět se tak zmiňují stejné argumenty jako v dřívějších letech. Neúčast lidu byla chybou, která ovlivnila výsledek povstání. Za to je odpovědno šlechtické vedení odboje.

Jaroslav Charvát popisuje chování české protestantské šlechty následovně: „Spoléhali více na pomoc zvenčí než na síly vlastního lidu, kterého se spíše obávali. Povstání se proto nestalo národním hnutím jako husitství, nýbrž bylo zápasem dvou feudálních skupin o moc ve státě.“³³¹ Charvát tak opět naznačuje obavy šlechty z možného lidového povstání. O bělohorské bitvě pak uvádí: „Vojenská přesila císařských a ligistických vojsk a třídně zaslepený postoj odbojné šlechty k městskému a venkovskému lidu vedly k porážce stavovského povstání na Bílé hoře 8. listopadu 1620.“³³² Charvát se tak opět snaží označit za hlavní důvod k porážce neúčast měšťanů a vesnického lidu v boji. I nadále je tak v učebnicích využíváno srovnávání husitství se stavovským povstáním. Mírná vojenská přesila sice opravdu byla na straně císařsko-ligistického vojska, ale neměla rozhodující vliv na výsledek

³²⁸ **Janáček, Josef:** Valdštejnova smrt. Praha 1970.

³²⁹ **Husa, Václav:** Dějiny Československa. Praha 1962, str. 143.

³³⁰ Tamtéž str. 144.

³³¹ **Charvát, Jaroslav:** Světové dějiny. Praha 1967, str. 248.

³³² Tamtéž str. 249.

bitvy. V dalším vydání učebnice Václava Husy³³³ nacházíme pouze nepatrně pozměněné formulace z jeho předchozího vydání. Alois Sosík a Vojtěch Vrabc k počínání protestantské šlechty píše: „*S účastí poddaných nepočítali. Báli se dát lidu do rukou zbraně, aby je tak jako v dobách husitských neobrátil proti feudálům.*“³³⁴ Více se rozepisují o bitvě na Bílé hoře. O závěru bitvy píše: „*Jen moravský pluk neustoupil a u letohrádku Hvězdy hrdinně bojoval do poslední chvíle. Přesila útočníků drtila Moravany tak dlouho, až zajala poslední hlouček raněných.*“³³⁵ Po delší době je tak zmiňován boj Moravanů i s poznámkou o jejich částečném zajetí.

Autoři v tomto období nevěnovali příliš prostoru králi Fridrichu Falckému. Oproti předcházejícím učebnicím zcela mizí kritické hodnocení jeho osobnosti. V učebnicích tak nacházíme při popisu událostí spojených s jeho osobou pouhá konstatování, bez dalšího kladného nebo záporného hodnocení. I o Albrechtovi z Valdštejna se dočítáme jen stručně. Stejně jako v případě Fridricha Falckého téměř mizí kritické hodnocení osoby císařského generála. Všichni autoři se shodují na Valdštejnově vině a považují ho za zrádce.

Shrnutí

Hlavní argumenty tohoto období zůstávají stejné. Autoři dějepisných učebnic se opět zaměřují na kritiku protestantské šlechty, která se nesprávně soustředila na zahraniční pomoc a žoldněřská vojska. Odmítnutí účasti prostého lidu bylo její chybou, která nakonec způsobila porážku povstání. Šlechta je tak odpovědná i za následky povstání, které postihly celý národ. Určitý posun je patrný při hodnocení osobností Fridricha Falckého a Albrechta z Valdštejna. Stejně jako v předcházejícím období jim není ve výkladu věnováno příliš mnoho místa. Změnou je jejich nekritické hodnocení. Především Fridrich Falcký se tak zbavil nálepky jednoho z hlavních viníků porážky.

³³³ Husa, Václav: Československé dějiny. Praha 1972.

³³⁴ Sosík, Alois, Vrabc, Vojtěch: Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy. Praha 1977, str. 177.

³³⁵ Tamtéž str. 178.

8. Období 1978-1990

Vnitropolitická situace

Osmdesátá léta jsou charakteristická postupnou hospodářskou krizí komunistických zemí v Evropě. Především Sovětský svaz nebyl schopen konkurovat Spojeným státům americkým a západní Evropě. Ekonomické problémy se projevily i u nás. Rostoucí problémy nemohly být zastíněny ani realizováním megalomanských staveb, jakým byl projekt vodního díla Gabčíkovo, výstavba pražského metra nebo výstavba atomových elektráren. K uvolnění situace v Sovětském svazu došlo po nástupu Michajla Gorbačova. Také v naší republice sílily hlasy kritizující stávající režim. Rozpory, které se projevily i uvnitř komunistické strany, byly završeny vynuceným odchodem Gustava Husáka z funkce generálního tajemníka strany v roce 1987. Demonstrace pořádané od roku 1988 nakonec vedly ke zhroucení komunistického režimu během zimy 1989/90.

Školství, výuka dějepisu

Nejdůležitější změnou způsobenou zákonem z roku 1978 bylo prodloužení povinné školní docházky na 10 let a její rozšíření za hranici základní školy i na stupeň škol středních. Základní škola měla jako dříve 2 stupně, druhý však končil osmým ročníkem protože délka vzdělávání na základních školách byla zkrácena. Povinné dvouleté střední vzdělání mohli žáci získat na některém ze tří proudů středních škol. Čtyřleté gymnázium, čtyřleté střední odborné školy a čtyřleté tzv. studijní obory s maturitou při středních odborných učilištích poskytovaly úplné střední vzdělání. Dvouletá nebo tříletá střední odborná učiliště byla přípravou hlavně na výrobní praxi. Dějepis byl na prvním stupni ZŠ vyučován ve třetím a čtvrtém ročníku jako součást vlastivědy. Od pátého do osmého ročníku byl vyučován samostatně 2 hodiny týdně. V pátém ročníku ZŠ začala výuka pravěkem

a končila počátkem středověku, v šestém došla do pol. 19. století, v sedmém končila počátkem druhé světové války a v osmém ročníku byla dovedena až do současnosti.

Historiografické bádání

Josef Janáček³³⁶ se ve svém článku zabývá dřívějším hodnocením stavovského povstání na stránkách historiografických prací. Uvádí, že za monarchie bylo v pracích historiků patrné vlastenecké pojetí výkladu a případně i lehce protihabsburský tón. Důraz na politickou podstatu povstání měl být podle Janáčka kladen za první republiky. Osobně zdůrazňuje i náboženskou podstatu stavovského povstání, které považuje za klíčový předěl v českých dějinách. Josef Petrůň³³⁷ přichází ve svém příspěvku s nejaktuálnějším pohledem na bělohorskou bitvu. Podotýká, že během bitvy se do vojenských akcí na obou stranách nezapojily všechny přítomné jednotky. Pokusil se vysvětlit taktiku vrchního velitele stavovských vojsk Anhalta. Ten se v roce 1620 pokoušel podle Petráňe vyhnout bitvě a postupným ústupem vyčerpat nepřítele, získat čas a vynutit si vzhledem k horšícímu se počasí odložení rozhodujícího střetnutí až na jaro 1621. Anhalt měl očekávat také příchod dalších uherských posil a moravské zemské hotovosti. Bitva se pak odehrála hlavně díky neústupnosti Maxmiliána Bavorského. Petráň také není přesvědčen o reálnosti obrany hlavního města po prohrané bitvě. Podotýká, že špatná morálka armády podpořená nevyplaceným žoldem mohla v Praze přerůst spíše v rabování než účinnou obranu.

V roce 1978 vyšla také kniha Josefa Janáčka, která se věnuje osobnosti Albrechta z Valdštejna. Po dlouhé době se tak odborné i laické veřejnosti mohla dostat do rukou nová publikace shrnující znalosti o Valdštejnově životě. Janáček se nesoustředil pouze na osobnost Valdštejna, snažil se postihnout dobu, ve které vojevůdce žil. Psychickou nevyrovnanost Valdštejna v posledních letech jeho života se snaží vysvětlit jeho nemocí. Odvolává se na výsledky zkoumání Emanuela

³³⁶ **Janáček, Josef:** České stavovské povstání. In: Folia historica bohemia 8, Praha 1985. str. 7-36.

³³⁷ **Petrůň, Josef:** Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí, In: Folia historica bohemia 8, Praha 1985, str. 109-127.

Vlčka, který prokázal, že Valdštejn trpěl syfilidou. Na základě dostupných pramenů není Janáček přesvědčen o zradě Valdštejna.

Srovnání učebnic

Kolektiv vedený Tomášem Jílkem vydal v roce 1981 novou učebnici dějepisu. V celkovém hodnocení stavovského povstání uvádějí: „*Příčin porážky povstání bylo více. Stavové při přípravě odboje vůbec nepočítaly s účastí lidu.*“³³⁸ Jako další příčiny zmiňují i nedostatečnou zahraniční pomoc a pozdní zapojení Moravy. Vratislav Čapek není tak stručný a činy protestantské šlechty popisuje následovně: „*Nepřipustila však, aby stavovské povstání přerostlo v povstání lidové.*“ *Šlechta nechtěla ani slyšet o možnosti sociálních reforem na venkově, které mohly pro povstání získat rolníky.*“³³⁹ Je patrné, že argumenty zůstávají stejné, ale oproti dřívějším výkladům v učebnicích ztrácejí na radikálnosti a kritičnosti vůči šlechtě. Nezmiňuje se ani aktivní účast prostého lidu na počátku povstání. Stejně tak z učebnic mizí srovnávání stavovského povstání s husitstvím.

O Fridrichovi Falckém se toho v učebnicích opět mnoho nedočteme. Stručné informace nacházíme i k osobě Albrechta z Valdštejna. V učebnici kolektivu vedeného Tomášem Jílkem³⁴⁰ je Valdštejn prezentován jako zrádce, naproti tomu Vratislav Čapek se v otázce jeho viny nevyjadřuje příliš jasně, když píše: „*Během války Valdštejn navazoval styky s nepřítelem v zájmu osobní moci. V roce 1634 ho dal císař zavraždit za jeho zimního pobytu v Chebu.*“³⁴¹ Co si měli žáci představit pod formulací „jednání v zájmu osobní moci“? Dopustil se tak Valdštejn podle Čapka zrady nebo ne?

Shrnutí

Přestože byla v tomto období neúčast lidu stále zdůrazňována jako jedna z hlavních příčin porážky povstání, formulace uváděné v učebnicích již ztratily

³³⁸ **Jílek, Tomáš a kol.:** Dějepis pro šestý ročník základní školy. Praha 1981, str. 179.

³³⁹ **Čapek, Vratislav:** Dějepis pro 2. ročník gymnázia. Praha 1986, str. 22.

³⁴⁰ **Jílek, Tomáš a kol.:** Dějepis pro šestý ročník základní školy. Praha 1981.

³⁴¹ **Čapek, Vratislav:** Dějepis pro 2. ročník gymnázia. Praha 1986, str.26.

ostrost kritiky z let předchozích. Chybí také snaha o vyzdvižení aktivní účasti prostého lidu na počátku povstání a jeho hodnocení v souvislosti s husitstvím. Celkově se dá říci, že výuka dějepisu nebyla postupem času tak ideologicky zatížena a tento fakt se projevil i na stránkách učebnic. Fridrich Falcký je opět v textu jen zmiňován. Vratislav Čapek věnuje životě císařského vojevůdce více prostoru, ale jeho hodnocení Valdštejnových jednání ke konci života je nejasné a nevyhraněné. Čapek tak reagoval na nové publikace zpochybňující vinu Valdštejna, nebo se jednalo jen o nepřesné vyjádření?

9. Období 1990-2004

Vnitropolitická situace

Období komunistické vlády bylo definitivně ukončeno v roce 1990 pořádáním svobodných voleb. Nová vláda začala realizovat cestu přeměny k demokratické společnosti. V dlouhém procesu restitucí dodnes řeší nároky restituentů na majetky znárodněné v minulých letech. Pro návrat soukromého sektoru do hospodářství státu byl charakteristický proces privatizace. Došlo tak k výrazným majetkovým přesunům, spojeným často s finančními machinacemi. Zcela pozitivně byl veřejností vnímán odchod sovětských vojsk. První porevoluční roky jsou charakteristické i stoupající odstředivou tendencí Slovenska. Existence společného státu byla ukončena 1. ledna 1993 vznikem dvou nástupnických států České republiky a Slovenské republiky. Samostatná Česká republika pak nastoupila cestu k integraci do západoevropských organizací. Stala se členem NATO a později byla přijata i do Evropské unie.

Školství, výuka dějepisu

Společensko politické změny, které v naší republice odstartovaly listopadové události roku 1989, se projevy i ve školství. Řada změn, ke kterým muselo zákonitě dojít, probíhala v devadesátých letech prostřednictvím zákonů věnovaných školství. Nově vzniklé Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy odstranilo ve vydaných osnovách nepřiměřenou zpolitizovanost výuky na školách a prosazování komunistické ideologie. Nové výchovně vzdělávací záměry byly orientovány na znovuoživení obsahu pojmů demokracie, svobody veškerého projevu, tolerance a humanity. Od roku 1990 byl do školství umožněn vstup soukromého sektoru a byl také otevřen prostor pro rozvoj alternativního školství. Od roku 1994/1995 byla zavedena povinná devítiletá školní docházka. Již dříve byla zakládána víceletá gymnázia, o jejichž právu na existenci se dnes vedou spory.

Z několika zákonů věnovaných školství uvedeme zákon o státní správě a samosprávě ve školství z roku 1992 nebo zákon o vysokých školách z 22. dubna 1998.

Podle nově stanovených cílů by měl dějepis žáky seznámit s hlavními obdobími dějinného vývoje lidstva a vlastního národa, s významnými událostmi a osobnostmi, které ovlivnily předchozí generace a které mají význam i pro současnost. Žáci by měli poznat postupné změny způsobu života lidí v nejdůležitějších historických epochách. Měli by být schopni orientovat se v národních dějinách, chápat souvislosti národních a světových dějin. Dále by se měli naučit chronologicky řadit události a vysvětlovat jejich vzájemné vztahy. Také by měli být schopni o těchto událostech souvisle vyprávět a zaujímat k nim vlastní stanovisko. Žáci by si měli utvořit kladný vztah ke kultuře vlastního národa, být schopni respektovat etnické, náboženské a kulturní odlišnosti jiných národů a pochopit jejich přínos pro dnešní multikulturní svět. V 6. a 7. ročníku je obvykle zařazeno učivo o pravěku, starověku, středověku a počátku novověku, v 8. a 9. ročníku se vyučuje historie od 18. století do současnosti.

Historiografické bádání

Zpracování třicetileté války se zaměřením na jeho hospodářské a sociální důsledky vydal Arnošt Klíma.³⁴² Nejnovější poznatky o stavovském povstání a bělohorské bitvě shrnul do své knihy Jan Pavel Kučera.³⁴³ Uvádí několik verzí popisu defenestrace, když čerpá z katolických i protestantských zdrojů. Doplnuje, že přežití místodržících mohlo být způsobeno jejich dopadem na šikmý svah příkopu. Stejně jako Josef Petráň uvádí, že do bitvy ve skutečnosti zasáhly jen části obou armád. V uvedených počtech se přitom neliší od již několik let neměněných údajů. Popírá legendu o boji Moravanů, vzniklou záměnou moravského žoldněřského pluku za rodilé Moravany. Účast významné většiny vojáků

³⁴² Klíma, Arnošt: Dlouhá válka. Praha 1996.

³⁴³ Kučera, Jan Pavel: Bílá hora, o potracení starobylé slávy české. Praha 2003.

moravského původu v tomto pluku vyvrátil ve své práci i Josef Janáček.³⁴⁴ Janáček i Kučera popírají možnost naprostého pobití moravského pluku a naopak dokládají, že část pluku se vzdala, později vymáhala ušlý žold a následně vstoupila do služeb císaře Ferdinanda II. Jan Pavel Kučera se zaobírá i počtem padlých. Dochází k závěru o celkovém počtu 1600 padlých a 3000 zajatých a ztotožňuje se tak se zprávou Lukáše Karbana, kterou ve své knize uvedl již Pavel Skála ze Zhoře.³⁴⁵

Kučera se okrajově věnuje i osobě Fridricha Falckého, kterého hodnotí jako politicky nezkušenou a nevýraznou osobnost. Za chybu považuje také přílišné protěžování kalvinismu během jeho vlády. S nově vydanou monografií přichází Jaroslav Čechura. Ve své práci se nesnaží ani o kritické odsouzení Fridricha Falckého, ani o jeho obhajobu. Studium jeho života a osobnosti se snaží vytvořit obraz českého krále. V závěrečném hodnocení popisuje Fridricha následovně: „*Král Fridrich rozhodně nebyl charismatickou osobností s heroickými rysy, i když na druhou stranu nepůsobil osobně nesympaticky. Podezřívám ho tak trochu, že české prostředí podcenil a že bral svou úlohu na příliš lehkou váhu.*“³⁴⁶ Okrajově se o jeho osobnosti zmiňuje i Jaroslav Miller.³⁴⁷ Soustředil se však spíše na vztahy mezi anglickým králem Jakubem I. a českým králem Fridrichem.

I o osobě Albrechta z Valdštejna bylo vydáno několik nových publikací. Poněkud méně publikované období z vojevůdceva života prezentuje ve své knize Josef Janáček.³⁴⁸ Další publikaci o Valdštejnovi vydali autoři Josef Polišínský a Josef Kollmann.³⁴⁹ Popisují životní osudy císařského vojevůdce a soustřeďují se i na otázku jeho údajné zrady. Na základě dostupných pramenů nejsou o jeho zradě z nedostatku důkazů přesvědčeni. Valdštejna naopak považují za oběť intrik jeho generálů, španělských vyslanců a některých nepřátel z vídeňského dvora. Jeho cílem mělo být rychlé uzavření míru v Evropě a přenesení bojů na turecké bojiště.

³⁴⁴ **Janáček, Josef:** Valdštejnova pomsta. Praha 1992.

³⁴⁵ **Pavel Skála ze Zhoře:** Historie Česká. Praha 1984.

³⁴⁶ **Čechura, Jaroslav:** Zimní král. Praha 2004, str. 364.

³⁴⁷ **Miller, Jaroslav:** Falcký mýtus. Praha 2004.

³⁴⁸ **Janáček, Josef:** Valdštejnova pomsta. Praha 1992.

³⁴⁹ **Polišínský, Josef, Kollmann, Josef:** Valdštejn, ani král, ani císař. Praha 1995.

Podobné názory uvádí i ve své novější práci Josef Kollmann.³⁵⁰ Zdůrazňuje, že Valdštejn již byl v závěru svého života natolik fyzicky nemocný, že nemohl představovat pro Ferdinanda II. vážné nebezpečí. Uvádí tak hypotézu, že šlo především o Valdštejnův majetek, který se snažili získat jeho generálové. S touto hypotézou přišel již v roce 1935 Antonín Houb.³⁵¹ K osvětlení Valdštejnova zdravotního stavu přispěla práce Emanuela Vlčka,³⁵² který věnoval ve své knize císařskému vojevůdci jednu kapitolu.

Srovnání učebnic

Učebnice od Josefa Petráně je jednou z prvních, které byly vydány po roce 1989. Oproti jednostranné kritice protestantské šlechty z let minulých uvádí, že *„někteří šlechtici projevili značnou obětavost a z vlastních zdrojů vydržovali vojenské oddíly. Vcelku se však zdá, že většina šlechty naprosto nedoceňovala dosah nebezpečí, které jí po případné porážce hrozí, a spíše než o zájmy země se starala o osobní prospěch...“*³⁵³ Ve svém hodnocení tak neodsuzuje šlechtu jako kolektiv. V souvislosti s bitvou zmiňuje i počty vojsk, které stanovuje asi na 20000 na straně stavovské a 28000 na straně císařsko-ligistické. Podobně o protestantské šlechtě píše i kolektiv autorů vedený Jaroslavem Markem, který k jejím činům ještě dodává, že *„zvláště škodlivá byla neschopnost odpoutat se od tradičního protiměstského smýšlení a spravedlivě rozdělit finanční břemena války.“*³⁵⁴ V souvislosti s bělohorskou bitvou uvádí stejné počty vojsk jako Josef Petráň.

Další učebnice dějepisu byla napsána autorským kolektivem ve složení Miroslav Hroch, Josef Polišenský a František Svátek. Josef Polišenský, který byl autorem textu o třicetileté válce, uvádí, že *„stavovské povstání, nazývané některými historiky „česká revoluce“, bylo občanskou válkou, která se stala podnětem*

³⁵⁰ **Kollmann, Josef:** Valdštejnův konec, historie druhého generalátu. Praha 2001.

³⁵¹ In: **Maršan, Robert:** Valdštejnovy choroby a jejich vliv na zmar jeho plánů. Jičín 1935.

³⁵² **Vlček, Emanuel:** Jak zemřeli. Praha 1993.

³⁵³ **Petráň, Josef:** Dějiny Československa. Praha 1990, str. 556.

³⁵⁴ **Marek, Jaroslav a kol.:** České a československé dějiny I. Praha 1991, str. 73.

*k velkému mezinárodnímu konfliktu.*³⁵⁵ Spojitost mezi českým stavovským povstáním politickou situací tehdejší Evropy uvádí i Vratislav Čapek a Jaroslav Pátek. O defenestraci, která byla na počátku povstání, píše: „*byla to předem připravená a promyšlená akce, která měla bránit mírnějšímu křídlu opozice v pokusech o další vyjednávání a která měla vytvořit předpoklady pro formující se zahraniční svazek proti Habsburkům.*“³⁵⁶ Odlišně popisuje propojenost stavovského povstání s evropskými událostmi Otto Urban. Oproti hodnocení povstání jako zárodku mezinárodní protihabsburské koalice píše: „*Nikdo ze současníků nemohl tušit, že Evropa stojí na prahu třicetiletého plahočení a zkázy, a tak se zatím události v Čechách nebraly příliš vážně. Těžištěm evropského dění a politiky bylo již delší dobu Nizozemí a na české záležitosti se pohlíželo jako na odvozený a druhořadý problém.*“³⁵⁷ Urban se tímto vyjádřením snaží zdůvodnit i nedostatečnou pomoc, kterou českému povstání poslaly evropské protestantské státy.

Jak se na defenestraci měla dívat Evropa píše ve své učebnici kolektiv vedený Miroslavem Hrochem. Zde se dočítáme, že „*téměř všichni protestantští panovníci považovali totiž jejich akci za nepřístupné povstání poddaných proti legitimnímu suverénovi.*“³⁵⁸ Situace se vzhledem ke složitým vztahům v Evropě nevylepšila ani po zvolení Fridricha Falckého českým králem. Lydia Petráňová se snaží ve své učebnici uvést na pravou míru legendu o boji Moravanů, když píše: „*Na stavovské straně se vyznamenal velitel jízdy Kristián z Anhaltu, přítel krále Fridricha Falckého, a pluk naverbovaný moravskými stavy, který se zoufale bránil u zdi královské obory.*“³⁵⁹ O defenestraci ani o bitvě na Bílé hoře se v kapitole třicetiletá válka bohužel ani slovem nezmiňuje Helena Mandelová.³⁶⁰

Zatímco Fridrich Falcký je v textu učebnic pouze zmiňován, Albrechtu z Valdštejna věnují autoři daleko více prostoru než v předcházejících letech. Ze zavrhaného a opomíjeného šlechtice se stává uznávaná osobnost třicetileté války.

³⁵⁵ Hroch, Miroslav, Polišenský, Josef, Svátek, František: Dějiny novověku. Praha 1992, str. 11.

³⁵⁶ Čapek, Vratislav, Pátek, Jaroslav: Světové dějiny I. Praha 1992, str. 148.

³⁵⁷ Urban, Otto: České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha 1991, str. 102.

³⁵⁸ Hroch, Miroslav a kol.: Dějiny novověku. Praha 1998, str. 18.

³⁵⁹ Petráňová, Lydia: Lidé v dějinách, raný novověk. Praha 1997, str. 44.

³⁶⁰ Mandelová, Helena: Dějiny středověku a počátku novověku. Praha 2002.

Josef Petráň o Valdštejnovi píše, že „prokázal vynikající organizační a velitelské schopnosti.“³⁶¹ Zmiňuje jeho jednání s nepřítelem, ale zároveň uvádí, že „jeho skutečné záměry nejsou zcela jasné.“³⁶² Zde je patrné, že pochybnosti o jeho vině, vyjádřené v několika publikacích, se dostaly i do textu učebnic. V závěrečném hodnocení byl Valdštejn podle Petráně „nesporně jednou z nejvýznamnějších osobností třicetileté války.“³⁶³

Kolektiv vedený Jaroslavem Markem o jeho posledních činech píše: „Nebyl však schopen se rozhodnout, zda se přidá na stranu císaře nebo jeho protivníka, a tím vyvolal nedůvěru obou stran.“³⁶⁴ Nepovažují tak Valdštejna za zrádce, ale na druhou stranu ani nepopírají jeho zrádná jednání. Josef Polišenský píše, že „jeho politika byla plná zvrátů, takže ve Vídni proti němu rostlo podezření, že jeho jednání se Sasy a jinými členy protihabsburské koalice není jednáním o mír, ale přípravou zrady. Generalissimus rozhodně nechtěl ani stát se českým králem, ani sjednocovat Německo, jak jeho nepřátelé tvrdili.“³⁶⁵ Polišenský tak odmítá údajné Valdštejnovy snahy získat českou korunu i německou historiografií zmiňované snahy sjednotit Německo. Definitivnímu soudu o Valdštejnově zradě se vyhýbá Otto Urban a neurčitě píše: „Teprve nová velká vítězství v době švédské války v letech 1630-1635 vyděsila více jeho straníky než protivníky a přivedila jeho dramatický pád, zakončený vraždou v Chebu 25. února 1634.“³⁶⁶

Josef Harna a Rudolf Fišer pozitivně hodnotí jeho osobní vlastnosti, v souvislosti s jeho údajnou zradou uvádějí: „Jeho politické cíle byly vcelku nejasné, což vůči němu vyvolávalo nedůvěru na habsburské i protihabsburské straně.“³⁶⁷ Oproti Polišenskému píše Lydia Petráňová: „Pohrával si s představou, že bude českým králem.“³⁶⁸ Dále o Valdštejnovi uvádí: „Za císařovými zády vyjednával se Švédy a Sasy. I když se nedopustil zjevné zrady, ztratil císařovu

³⁶¹ **Petráň, Josef:** Dějiny Československa. Praha 1990, str. 624.

³⁶² Tamtéž str. 625.

³⁶³ Tamtéž str. 625.

³⁶⁴ **Marek, Jaroslav a kol.:** České a československé dějiny I. Praha 1991, str. 76.

³⁶⁵ **Hroch, Miroslav, Polišenský, Josef, Svátek, František:** Dějiny novověku. Praha 1992, str. 13.

³⁶⁶ **Urban, Otto:** České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha 1991, str. 108.

³⁶⁷ **Harna Josef, Fišer, Rudolf:** Dějiny českých zemí I. Praha 1995, str. 251.

³⁶⁸ **Petráňová, Lydia:** Lidé v dějinách, raný novověk. Praha 1997, str. 50.

*důvěru a byl označen za zrádce.*³⁶⁹ Z uvedených citací je zřejmé, jak je Valdštejnská otázka složitá a přes množství nových prací nevyjasněná. Zatímco Josef Polišenský odmítá, že by se Valdštejn chtěl stát českým králem, Lydia Petráňová to naopak připouští.

Nevyjasněnost celé otázky popisuje učebnice kolektivu pod vedením Miroslava Hrocha. O Valdštejnových jednáních s nepřítelem píše: „*Dodnes se vedou spory, zda tímto vyjednáváním chtěl jen získat čas či skutečně hodlal císaře zradit a přejít na švédskou stranu, jak jej obviňovali jeho nepřátelé u dvora.*“³⁷⁰ Jaroslav Čechura pak uvádí, že Valdštejn „*hrál dvojí hru a vyjednával s nepřítelem. Císař, obávající se jeho zrady, ho proto nechal v roce 1634 v Chebu zavraždit.*“³⁷¹ Ani jemu tak není jasné, kam směřovalo Valdštejnové jednání, ale ani on o prokázané zradě nepíše. O podezření ze zrady píše autorská trojice Miloš Trapl, Jaroslava Traplová a Arnošt Skoupý³⁷² i další autorský kolektiv ve složení Petr Čornej, Ivana Čornejová, František Parkan.³⁷³ Totožný názor uvádí ve své učebnici i Helena Mandelová.³⁷⁴

Shrnutí

Po odstranění přílišné zpolitizovanosti ve výuce dějepisu a odstranění prvků komunistické ideologie z učebnic se výrazně změnil pohled na sledovaná témata. Stavovské povstání je i nadále bráno jako důležitý mezník českých dějin, ale mění se především pohled na úlohu šlechty. V komunistickém období byla protestantská šlechta kritizována za „třídní sobeckost“ a bylo jí vytýkáno, že odmítnutím účasti lidu způsobila porážku povstání. Po pádu komunismu přestává být protestantská šlechta kritizována jako celek a důvodem ke kritice je především špatné finanční zajištění celého povstání. Autoři se snaží také o propojení událostí v Čechách

³⁶⁹ Tamtéž str. 50.

³⁷⁰ **Hroch, Miroslav a kol.:** Dějiny novověku. Praha 1998, str. 21.

³⁷¹ **Čechura, Jaroslav:** Dějepis – středověk a raný novověk. Praha 1998, str. 114.

³⁷² **Trapl, Miloš, Traplová Jaroslava, Skoupý, Arnošt:** Dějepis 8. Praha 2001.

³⁷³ **Čornej, Petr, Čornejová, Ivana, Parkan, František:** Dějepis pro gymnázia a střední školy. Praha 2001.

³⁷⁴ **Mandelová, Helena:** Dějiny středověku a počátku novověku. Praha 2002.

s politickou situací v Evropě a zdůvodňují menší podporu povstání ze strany evropských protestantů. V popisu bělohorské bitvy jsou zmiňována čísla vyjadřující pouze mírnou převahu císařsko-ligistického vojska. Boj Moravanů na stránkách učebnic uveden není, nebo se píše o boji pluku placeného z peněz moravských stavů.

Osobnost českého krále Fridricha Falckého je stejně jako v předchozím období v textu učebnic pouze zmiňována a blíže nehodnocena. Zcela tak vymizela kritika jeho osobnosti a vzhledem k jeho roli v našich dějinách je mu na stránkách učebnic věnován odpovídající prostor.

Velkou změnou ovšem prošel výklad o Albrechtovi z Valdštejna. V minulých letech opomíjený a kritizovaný šlechtic je v nových učebnicích prezentován jako osobnost evropského významu. Jsou vyzdviženy jeho hospodářské schopnosti stejně jako organizační a vojenský talent. Na základě nově publikovaných historiografických prací se mění i pohled na jeho údajnou zradu. Z učebnic mizí formulace o jeho prokázané zradě a jeho jednání je hodnoceno jako nejasné. V otázce Valdštejnových cílů a jeho viny není ani dnes u historiků shoda vzhledem k chybějícím důkazům o jeho vině nebo nevině. Celkové hodnocení jeho jednání v učebnicích dějepisu tak může být do jisté míry ovlivněno i subjektivním názorem autora.

V. Závěry

Třicetiletá válka se stala v učebnicích dějepisným tématem, které svým pojetím dobře kontrastovalo s husitstvím. Zatímco husitské války se do povědomí národa zapsaly jako vyloženě kladné období našich dějin spojené se slávou českých zbraní, zařadila se třicetiletá válka na zcela opačný pól. Stavovské povstání a bělohorská bitva se staly symbolem naprosté porážky národa. Výklad tohoto úseku naší historie prošel v učebnicích dějepisu v průběhu sledovaného období (1869-2004) řadou změn, které se samozřejmě projeví i při hodnocení zvolených témat této diplomové práce.

Stavovské povstání, bitva na Bílé hoře

Stavovské povstání bylo v období rakousko-uherské monarchie vykládáno především se snahou označit viníka nebo viníky porážky a zároveň zachránit čest českého národa. Za hlavního viníka tak byla i pod vlivem dobové aktualizace označena protestantská šlechta a její defenestrační čin byl prezentován jako lehkovážný. Zároveň se v souvislosti s kritikou povstání začíná zmiňovat jako příklad pro srovnání období husitství. Mezi další viníky se zařadil zimní král Fridrich Falcký a při výkladu bělohorské bitvy se autoři zaměřili zejména na útěk uherské jízdy. Naopak ve snaze odůvodnit porážku a zdůraznit morální kvality národa v tak těžké situaci je v učebnicích uváděna dvojnásobná přesila protivníka při bitvě na Bílé hoře a statečný boj Moravanů, kteří padli do posledního muže. Otázkou zůstává nakolik ovlivnilo tento výklad třicetileté války sílící české vlastenectví. Do jisté míry mohla být textová podoba učebnic ovlivněna i vlivem katolické církve na školství.

Za první republiky toto vlastenecké pojetí výkladu Bílé hory v učebnicích zůstává, dokonce ve větší míře než dříve. Kritika protestantské šlechty naopak klesá v přímé úměře ke kritice protihabsburské. Habsburkové byli označeni za hlavní viníky vyhocení situace a povstání bylo již prezentováno jako oprávněné a dopředu plánované. Protihabsburský tón byl později vystřídán protiněmeckou kritikou.

Vlivem nové politické situace se autoři učebnic dějepisu snaží o poněkud násilné propojení českých a slovenských dějin. Novým prvkem při výkladu stavovského povstání v protektorátních učebnicích bylo prezentování třicetileté války jako období, kdy oba národy, český i německý, musely snášet následky bělohorské porážky. Snahou bylo zdůraznit společné osudy obou národů v časech „dobrých i zlých“.

V poválečném období (1945-1948) se výklad stavovského povstání vrací k prvorepublikovému. Zároveň se objevují učebnice s marxistickým hodnocením celého období, které využily a rozvinuly vybranou kritiku z předchozích let ke svému třídnímu pojetí stavovského povstání. S nástupem komunismu se v učebnicích prosazuje marxistický výklad stavovského povstání a jeho srovnávání s husitstvím. V rámci třídního boje je kritizována protestantská šlechta a neúčast lidu je zdůrazňována jako hlavní důvod porážky. Tyto formulace byly ještě rozvinuty v padesátých letech a zároveň ve spojení s politickou aktualizací se dalším terčem kritiky stala katolická církev. Kritika šlechty a církve zůstává za použití stejných argumentů a podobných formulací v učebnicích až do konce sedmdesátých let 20. století. Stejná kritika ale s použitím méně radikálních formulací se nachází v učebnicích i v následujících osmdesátých letech. Chybí v nich i srovnávání stavovského povstání s husitstvím a vyzdvihování úlohy lidu. Po pádu komunismu byla z učebnic odstraněna třídní kritika šlechty. Ta je kritizována především za špatné finanční zajištění povstání.

Při výkladu stavovského povstání je patrné, že se odborné závěry historiografického bádání dostávaly pouze na stránky některých učebnic a to navíc se značným zpožděním nebo byly tyto závěry autory dějepisných učebnic zcela ignorovány. Stavovské povstání a především bělohorská bitva se stala citlivým tématem. Již za monarchie byly vydány práce korigující počty armád na Bílé hoře i jejich vzájemný poměr. Přesto se v učebnicích opakovaně uváděla dvojnásobná přesila vojsk ve prospěch císařských vojsk.

Vlastenecké pojetí bělohorské bitvy se nacházelo také v učebnicích prvorepublikových a oproti předcházejícímu období bylo součástí i mnoha

odborných prací. V některých učebnicích se nacházely i údaje, které počty armád stanovovaly jako téměř stejné. Za Protektorátu byl výklad stavovského povstání v dějepisných učebnicích podřízen zájmu okupantů a vlastenecké pojetí bylo vystřídáno zdůrazněním společného osudu českého a německého národa. Za komunismu bylo politické ovlivnění výkladu ještě silnější a později se oficiálnímu výkladu přizpůsobily i některé historiografické práce. Počty armád přestaly být pro marxistické pojetí důležité a přestaly být publikovány. Stejně tak postupně mizí i zmínky o boji Moravanů. Otázkou je, zda se jednalo o opožděné akceptování historiografických závěrů nebo zda se i tato zmínka stala nezajímavou. Po pádu komunismu se závěry z nově publikovaných odborných prací dostávají poměrně rychle i na stránky učebnic. Počty armád na Bílé hoře uváděny nejsou nebo jsou zmiňována ve shodě s historiografií, boj Moravanů v textu učebnic chybí, nebo je v textu jasně zmíněno, že se jednalo o cizí žoldnéře. Kritika protestantské šlechty byla zbavena politických zájmů a stala se tak objektivnější.

Popis stavovského povstání a bělohorské bitvy v učebnicích dějepisu byl ze sledovaných témat nejvíce odlišný od závěrů uvedených v soudobých odborných pracích. Byl také značně ovlivněn politickými vlivy. Za první republiky bylo stavovské povstání počteno k protihabsburské a později protiněmecké kritice, za Protektorátu mělo prezentovat jednotu obou národů. Nejvíce byl výklad povstání politicky ovlivněn během komunistického období, kdy byl v pojetí marxistické historiografie využit k podpoření komunistického náhledu na dějiny a odsouzení nepohodlných společenských skupin. V současné době učebnice rychle akceptují výsledky historiografického bádání a popis třicetileté války by neměl být ovlivněn politickými tlaky.

Fridrich Falcký

Fridrich Falcký se stal za monarchie v učebnicích dějepisu jedním z hlavních viníků bělohorské porážky. Autoři mu vystavují jednoznačně kritické hodnocení a teprve později zohledňují i další vlivy, zejména politickou situaci v Evropě a izolovanost povstání. S postupem času začíná kritika jeho osobnosti slábnout. Za první republiky je již téměř v každé učebnici zmiňována obtížná

situace českého povstání jako jedna z polehčujících okolností, která mírní kritiku Fridricha Falckého. Zároveň je patrná i pokračující klesající kritika jeho osobnosti. Za Protektorátu přestává být Fridrich Falcký v učebnicích dějepisu hodnocen, je pouze zmiňován a tak je tomu i v poválečném období. S nástupem komunismu se Fridrich Falcký stává okrajovým tématem. V rámci třídního boje se těžiště kritiky přesouvá na protestantskou šlechtu a na opačném pólu je vyzdvihován lid. V padesátých letech začíná být opět kriticky hodnocen, ale síla a rozsah této kritiky již není srovnatelná s obdobím monarchie a první republiky. Od šedesátých let se Fridrich Falcký opět stává v učebnicích dějepisu okrajovým tématem a není hodnocen.

Kritika Fridricha Falckého za monarchie plně koresponduje s odsuzujícími hodnoceními, které nacházíme v této době i na stránkách odborné literatury. Fridrich se stal viníkem porážky a přes postupně klesající kritiku se pohled na jeho osobu příliš nezměnil ani za první republiky. Mendlova práce byla ve své době příliš odlišná od oficiálních hodnotících stanovisek k osobě Fridricha Falckého a jeho snaha o rehabilitaci „zimního krále“ se na stránky učebnic v plném rozsahu nedostala. Přesto je patrný trend zmiňovat obtíže a izolovanost stavovského povstání, a tím částečně omluvit Fridrichovu neúspěšnou vládu. V následujících obdobích až do pádu komunismu nebyla vydána žádná významnější práce o jeho osobnosti. Fridrich Falcký se stal okrajovým tématem s neutrálním hodnocením, těžiště zájmu se přesunulo k jiným tématům. V současné době vydal monografii o „zimním králi“ Jaroslav Čechura. Snaží se o nezaujaté hodnocení a Fridricha kritizuje i omlouvá. Na stránkách současných učebnic je Fridrich stejně jako v předcházejících obdobích pouze zmiňován bez dalšího hodnocení.

Celkově se dá říci, že v hodnocení Fridricha Falckého byly závěry historiografie totožné s jeho popisem v učebnicích. Výjimkou bylo období první republiky, kdy Mendlova práce nebyla zcela přijata. V tomto období byl v některých učebnicích použit německý původ Fridricha Falckého k protiněmecké kritice. V následujících obdobích můžeme i vzhledem k absenci odborných publikací konstatovat, že celkové hodnocení Fridricha Falckého v učebnicích dějepisu bylo v souladu s pracemi odborné historiografie.

Albrecht z Valdštejna

Složitějším tématem bylo hodnocení osobnosti Albrechta z Valdštejna a jeho údajné zrady. Zde se výklad v učebnicích asi nejvíce měnil v závislosti na výsledcích historiografického bádání. Do devadesátých let 19. století je tak Valdštejn většinou popisován jako schopný hospodář a vynikající vojevůdce, který byl zavražděn pro podezření ze zrady. Po vydání Gindelyho a Pekařovy práce začíná být v učebnicích prezentován jako zrádce a s tím zároveň přichází i kritické hodnocení jeho vlastností a osobnosti v některých učebnicích. Osobně si myslím že státní aparát neměl zájem ovlivňovat hodnocení Valdštejna v učebnicích dějepisu.

Prvorepublikový pohled na Valdštejna byl ovlivněn závěry z Pekařovy práce. Je prezentován jako zrádce, ale zároveň se snižuje kritika jeho osobnosti. Naopak v mnoha učebnicích je i oceňován. Důvodem k této proměně měla být právě jeho zrada habsburského domu, která byla v době protihabsburských nálad hodnocena pozitivněji. Při hodnocení Valdštejna v protektorátních učebnicích se setkáváme s koncepcí českou i německou. V Pekařově upraveném vydání je pak prezentován jako zrádce a v anonymní učebnici z roku 1943 je popisován jako mírotvůrce, jeden z prvních sjednotitelů Německa a německý hrdina.

V poválečném období je Valdštejn hodnocen v prvorepublikovém duchu. S nástupem komunismu se nemění pohled na Valdštejna jako zrádce, ale mění se hodnocení jeho osobnosti. Bohatý šlechtic je kritizován jako bezohledný a krutý válečník pokřiveného charakteru, tak jak se to v této době hodilo a takovéto hodnocení se nachází v učebnicích dějepisu do konce padesátých let. V šedesátých a sedmdesátých letech se autoři věnují Albrechtovi z Valdštejna jen stručně. Zmiňují jeho zradu, ale k hodnocení jeho osobnosti se již nedostávají. Stejně jako Fridrich Falcký byl odsunut jako okrajové téma. V osmdesátých letech je v textu věnováno Valdštejnovi přece jen více prostoru a zároveň se objevují první formulace zpochybňující jeho zradu. Po pádu komunismu se výrazně změnil výklad o Albrechtovi z Valdštejna. Neprávem opomíjený šlechtic je v současných učebnicích prezentován jako jedna z největších osobností třicetileté války evropského formátu. Jsou zmiňovány i jeho hospodářské a vojenské schopnosti.

V otázce Valdštejnovy údajné zrady jsou většinou akceptovány závěry několika odborných prací a autoři učebnic tak píšou o podezření ze zrady.

Pro hodnocení Albrechta z Valdštejna a zodpovězení otázky jeho zrady byly pro autory dějepisných učebnic závěry z odborných historiografických prací klíčové a můžeme konstatovat, že při popisu tohoto tématu se do učebnic dějepisu nejvíce a promítly nejrychleji.

VI. Seznam použitých pramenů a literatury

A - Prameny

Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1912.

Bidlo, Jaroslav, Hýbl, František, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1921.

Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1935.

Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1936.

Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Učebnice dějepisu pro 7. třídu reálék. díl 3, Praha 1937.

Bidlo, Jaroslav, Dobiáš, Josef, Šusta, Josef: Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1947.

Čapek, Vratislav: Dějepis pro 2. ročník gymnázia. Praha 1986.

Čapek, Vratislav, Pátek, Jaroslav: Světové dějiny I. Praha 1992.

Čechura, Jaroslav: Dějepis – středověk a raný novověk. Praha 1998.

Čornej, Petr, Čornejová, Ivana, Parkan, František: Dějepis pro gymnázia a střední školy. Praha 2001.

Dejmek, Petr: Dějepis pro 6.-8. postupný ročník obecných škol. Praha 1930.

Dědina, Jan: Dějiny středověku. Praha 1950.

Dědina Jan a kol.: Dějiny středověku pro 2. třídu gymnázií. Praha 1953.

Dvořák, Rudolf, Šujan, František: Dějepis všeobecný v obrazech pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Vídeň 1894.

Dvořák, Rudolf, Šujan, František: Dějepis pro nižší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1910.

Dvořák, Rudolf, Šujan, František: Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1914.

Dvořák, Rudolf, Šujan, František: Dějepis pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1920.

Fidrmuc, Oldřich: Dějepisné učební texty pro 6. třídu středních škol. Praha 1948.

- Fryšová, Emilie:** Ukázky z dějin všeobecných. Plzeň 1882.
- Gebauerová, Marie, Jirák, Antonín, Reitler, Antonín:** Dějepis pro školy měšťanské. 2.díl, Praha 1910.
- Gebauerová, Marie, Jirák, Antonín, Reitler, Antonín:** Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, upravili A. Reitler a J.S. Touc, Praha 1937.
- Gindely, Antonín:** Dějepis pro obecné a měšťanské školy. 2. díl, Praha 1879.
- Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních. 3 díl, Praha 1879.
- Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný, kterýž pro nižší střední školy české vzdělal prof. Josef Erben. sv. 3., Praha 1877.
- Gindely, Antonín:** Dějepis pro školy obecné a měšťanské, 3. díl, Praha 1880.
- Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný, kterýž pro nižší střední školy české vzdělal prof. Josef Erben. sv. 3., Praha 1883.
- Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný pro nižší třídy škol středních. sv. 3., upravil Jan J. Řehák, Praha 1890.
- Gindely, Antonín:** Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních. 3. díl, Praha 1891.
- Gindely, Antonín:** Učebnice dějepisu pro školy měšťanské. 3. díl, Praha. 1895.
- Goláň, Karel a kol.:** Dějiny starověku a středověku. Praha 1955.
- Harna Josef, Fišer, Rudolf:** Dějiny českých zemí I. Praha 1995.
- Hladík, Josef:** Rukověť dějin mocnářství Rakousko-Uherského a jeho ústavy. Brno 1883.
- Horák, Ladislav:** Dějepis a nauka občanská pro 2. třídu měšťanských škol. Praha 1922.
- Horák, Ladislav:** Dějepis pro 2. třídu měšťanských škol. Praha 1936.
- Hořčíčka, Josef, Nešpor, Jan:** Dějepis pro školy občanské. 2. díl, Praha 1923.
- Hořčíčka, Josef, Ledr, Josef:** Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935.
- Hornof, Martin Bohumil:** Stručný dějepis Čech. Praha 1876.
- Hornof, Martin Bohumil:** Stručný dějepis Čech. Praha 1896.
- Hosák, Ladislav:** Rukověť dějin československých. Břeclav 1928.
- Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1934.

- Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší školy průmyslové a jiné ústavy odborné. 2. díl, Praha 1932.
- Hrbek, Josef a kol.:** Československé dějiny. Praha 1937.
- Hrbek, Josef, Vodehnal, Josef:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1947.
- Hroch, Miroslav, Polišínský, Josef, Svátek, František:** Dějiny novověku. Praha 1992.
- Hroch, Miroslav a kol.:** Dějiny novověku. Praha 1998
- Husa, Václav a kol.:** Dějiny ČSR. Praha 1955.
- Husa, Václav:** Dějiny Československa. Praha 1962.
- Charvát, Jaroslav:** Světové dějiny. Praha 1967.
- Jílek, Tomáš a kol.:** Dějepis pro šestý ročník základní školy. Praha 1981.
- Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Dějepis mocnářství rakousko-uherského se zvláštním zřetelem k zřízení jeho. Praha 1899.
- Kameníček, František, Dvořák, Rudolf:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1912.
- Kejř, Václav:** Dějepis pro 6.-8 postupný ročník obecných škol. Praha 1935.
- Klik, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1937.
- Kolisko, Hugo Theodor:** Stručný dějepis království Českého. Praha 1916.
- Kovář, Matěj Radoslav:** Obraz vlasti české. Země – a dějepisné vypravování vlastenecké mládeži škol národních, Olomouc 1870.
- Kovář, Matěj Radoslav:** Všeobecný dějepis ku potřebě žáků na reálných školách česko-slovanských. 2. díl, Praha 1870.
- Kovář, Matěj Radoslav:** Všeobecné dějiny mládeži nižších škol středních a občanských vypravuje. 3. díl, Praha 1871.
- Křížek, Václav:** Dějiny všeobecné a rakouské v přehledu synchronistickém. Praha 1872.
- Křížek, Václav:** Stručný dějepis říše Rakousko-Uherské. Ku potřebě žáků vyšších tříd na školách středních. Praha 1875.
- Kurfürst, František:** Přehled válečných dějiny československých. 1. díl, Praha 1938.
- Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnásiích československých. Praha 1871.

- Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis pro ústavy učitelské. 3. díl, Praha 1878.
- Lepař, Jan:** Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnásiích československých. 3. díl, Praha 1894.
- Letošník, Josef:** Učebnice dějepisu obecného pro ústavy učitelské. 2. díl, Praha 1890.
- Líva, Václav, Plaček, Josef, Schams, Rudolf:** Dějepisná čítanka pro nižší třídy středních škol. Praha 1934.
- Líva, Václav, Plaček, Josef, Schams, Rudolf:** Historická četba. Dějepisné čítanky pro vyšší třídy středních škol. 2. díl, Praha 1936.
- Lohr, František:** Všeobecný dějepis pro učitelské ústavy. 3. díl, Praha 1937.
- Mandelová, Helena:** Dějiny středověku a počátku novověku. Praha 2002.
- Marek, Jaroslav a kol.:** České a československé dějiny I. Praha 1991.
- Matoušek, Karel:** Všeobecný dějepis pro obchodní akademie. 2. díl, Praha 1933.
- Mlčoch, Jan:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1935.
- Nemeškal, Stanislav, Sosík, Alois, Vrána, Stanislav:** Obrazy z dějin lidstva. 3. díl, Zlín 1936.
- Neumann, Pantaleon:** Stručný dějepis Český pro mládež a pěstouny. Praha 1870.
- Ninger, Karel:** Ningerovy děje všeobecné pro nižší třídy středních škol. 3. díl, upravil Jan Bohuslav Novák, Praha 1872.
- Nikolau, Josef:** Dějepis český v obrazích. Praha 1873.
- Ninger, Karel:** Ningerovy děje všeobecné pro nižší třídy středních škol. 3. díl. Praha 1880.
- Novák, Jan Bohuslav:** Dějepis český pro střední školy. Praha 1876.
- Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek. 3. díl, Praha 1917.
- Novák, František, Till, Alois:** Dějepis pro ústavy učitelské. 3. díl, Praha 1921.
- Novák, František:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnásií, reálných gymnásií a reformních gymnásií. 2. díl, Praha 1937.
- Novák, František:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy reálků. 2. díl, Praha 1938.
- Paur, Jaroslav:** Cesta – učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1937.
- Pekař, Josef:** Dějiny naší Říše. Praha 1914.
- Pekař, Josef:** Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha 1921.
- Pekař, Josef :** Dějiny ČSR. upravil Josef Klik, Praha 1938.

- Pekař, Josef:** Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. století. upravil Josef Klik, Praha 1942.
- Petráň, Josef:** Dějiny Československa. Praha 1990.
- Petráňová, Lydia:** Lidé v dějinách, raný novověk. Praha 1997.
- Pešek, Josef:** Z domova a ciziny. 1. díl-Má vlast, Praha 1928.
- Pešek, Josef:** Učebnice dějepisu pro nižší třídu středních škol. 3. díl, Praha 1933.
Podrobné učebné osnovy pro třetí třídu obecných škol pražských. Praha 1934
- Poklop, Jan Václav:** Dějepis pro mládež českoslovanskou. Praha 1869.
Říšský školský zákon ze 14.5. 1869. In: Nejdůležitější zákony o školství obecném. Praha 1907, str. 3-20.
- Sobek, František:** Děje císařství Rakousko-Uherského. Praha 1892.
- Sobek, František:** Děje mocnářství Rakousko-Uherského. Praha 1897.
- Sobek, František:** Dějiny všeobecné pro nižší třídy škol středních. 1. díl, Praha 1902.
- Sochor, Jaroslav:** Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Praha 1947.
- Soukup, František Alois:** Dějepis pro školy občanské. 2díl, Praha 1922.
- Sosík, Alois, Kutnar, František:** Dějepis pro sedmý ročník. Praha 1958.
Stručné dějiny Říše. Praha 1943.
- Šembera, František, Koníř, Jindřich:** Obrazy z dějepisu všeobecného pro školy měšťanské. 3. díl, Praha 1899.
- Šembera, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních. 3. díl, Praha 1904.
- Šembera, František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. 2 díl, Praha 1911.
- Šembera, František, Koníř, Jindřich:** Obrazy z dějepisu všeobecného pro školy měšťanské. 2. díl, Praha 1910.
- Šembera,František, Brdlík,František:** Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. 2. díl, Praha 1921.
- Šerák, Miroslav, Vávra, Jaroslav:** Nástin dějin do počátku kapitalismu, Praha 1956.
Školská novela z 2.5. 1883. In: Nejdůležitější zákony o školství obecném. Praha 1907, str. 27-40.

- Šlajer, Jaroslav a kol.:** Dějiny středověku a novověku. Praha 1958.
- Šujan, František, Kunstovný, František:** Učebnice dějepisu pro měšťanské školy. 2. díl, Praha 1898.
- Šujan, František, Dvořák, Rudolf:** Dějepis pro nižší třídy středních škol. 3. díl, Praha 1923.
- Till, Alois, Šujan, František:** Učebnice dějepisu na základě vlastivědném a sociologickém pro chlapecké i dívčí školy občanské. 2.díl, Praha 1923.
- Tomek, Václav Wladivoj:** Děje mocnářství rakauského. Praha 1874.
- Teichová, Alice a kol.:** Dějiny středověku II. Praha 1968.
- Touc, Josef S.:** Stručné československé dějiny. Praha 1946.
- Trapl, Miloš, Traplová Jaroslava, Skoupý, Arnošt:** Dějepis 8. Praha 2001.
- Traub, Hugo:** Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 2. díl, Brno 1922.
- Traub, Hugo:** Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol. 2. díl, Brno 1924.
- Tuskanyová, Helena:** Všeobecný dějepis pro dívčí lycea. 2. díl, Praha 1921.
- Učebná osnova obecných škol jednotřídních nedílných. Praha 1877.
- Učební plán a osnovy pro školy střední. Praha 1948.
- Učební osnovy pro 6. až 11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol. Praha 1953.
- Učební osnovy všeobecně vzdělávacích škol Dějepis (6.-11. ročník). Praha 1957.
- Učební osnovy ZDŠ – Dějepis (6.-9. ročník). Praha 1960.
- Učební osnovy pro pedagogické školy – Dějepis. Praha 1973.
- Učební osnovy čtyřletého gymnázia – Dějepis. Praha 1991.
- Urban, Otto:** České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha 1991.
- Vítek, Jan:** Obrazy z dějin a ze života panovníků nejjasnějšího domu Habsbursko-Lotrinského. Praha 1880.
- Vlach, Jaroslav:** Dějepis obecný pro nižší třídy škol středních. 3. díl, Praha 1907.
- Vlach, Jaroslav:** Dějepis obecný pro nižší třídy středních škol. Praha 1918.
- Vorovka, Karel:** Dějiny mocnářství Rakousko-uherského s nástinem ústavy a správy státní. Praha 1888.
- Zahradník, Karel:** Dějepis pro měšťanské školy. 3. díl, Praha 1936.
- Zákon ze dne 13. 7. 1922. In: Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1922, částka 80, Praha 1922, str. 1003-1007.

Zákon č. 95/1948 sb. schválený dne 21. 4. 1948. In: Věstník MŠO 1948, seš. 9., Praha 1948, str. 184-198.

Zákon č. 31/1953 sb. schválený dne 24.4. 1953. In: Věstník MŠO 1953, seš. 14., Praha 1953, str. 127-128.

Zákon č. 186/1960 sb. schválený dne 15. 12. 1960. In: Věstník MŠAK 1960, seš. 1-11, Praha 1960, str. 1-7.

Zákon ze dne 21.6. 1978. In: Sbírka zákonů 1978, částka 14, Praha 1978, str. 258-267.

Zatimní učebné osnovy pro střední školy, Praha 1939.

Zelený, Josef Alois: Učebnice dějepisu pro školy měšťanské. 3. díl, Praha 1897.

Zítek, Jan: Dějepis pro obchodní akademie. 2. díl, Chrudim 1925.

B - Použitá literatura

Bartoloměj Paprocký z Hlohol: Zrcadlo Čech a Moravy, Ed. J. Polišenský, Praha 1941.

Beckovský, Jan František: Poselkyně starých příběhův českých sv.2. upravil A. Rezek, Praha 1879.

Beneš, Zdeněk: Mezi pragmatikou a konceptualizací, Dějiny československé Josefa Pekaře jako historický text. In: Vlast a rodný kraj v díle historika. Uspořádal Jaroslav Pánek. Praha 2004. str. 159-176.

Bělohradský, Stanislav: Bílá hora pomstěna. Praha 1920.

Bílek, Tomáš: Dějiny konfiskací v Čechách po roku 1618, II. díl, Praha 1883.

Blatenský, Tomáš: Bílá Hora. České Budějovice 1919.

Brynych, Edvard: Bílá Hora ve světle pravdy. Praha 1891.

Caha, Arnošt: Bílá hora, její příčiny a následky, Brno 1920.

Čechura, Jaroslav: Zimní král, Praha 2004.

Červinka, Václav z Věžova: De vita rebusque gestis alberti Wenceslai Eusebii ducis Fridlandiae libri IV.

Čornej, Petr a kol.: Dějiny zemí koruny české. Praha 1992.

Čornej, Petr: Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989. Husitský Tábor, 12, Tábor 1999, str. 95-120.

- Dačický z Heslova, Mikuláš:** Paměti. Praha 1996.
- Denis, Ernst:** Konec samostatnosti české. Praha 1932.
- Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna.** uspořádal Jaroslav Prokeš, Praha 1934.
- Dobiáš, Josef:** Zrádné proudy v českém povstání 1618?. Praha 1939.
- Dvorský, František:** Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna, Praha 1867.
- Fukala, Radek:** Třicetiletá válka. Opava 2001.
- Gindely, Antonín:** Waldsteins Vertrag mit dem Kaiser bei der Übernahme des zweiten Generalats. Pojednání české společnosti nauk, VII. řada, 3. svazek, Praha 1889.
- Gindely, Antonín:** Dějiny českého povstání I.-IV., Praha 1870-1880.
- Gindely, Antonín:** Bitva na Bílé hoře. In: ČČM 50, Praha 1876, str. 213-239.
- Glücklich, Julius:** O defensorech a českém povstání 1618-1620. In: ČČH 27, Praha 1921. str. 63-93.
- Goll, Jaroslav:** Současné zprávy o defenestraci pražské. In: ČČM 49, Praha 1875, str.212.
- Hauer, Vilém:** Bitva na bílé hoře. Praha 1937.
- Husa, Václav:** Třídní boje – tabu československého dějepisectví. In: Dějiny a přítomnost 1, Praha 1937, str. 45.
- Charvát, Jaroslav:** Bílá hora a dnešek. Praha 1945.
- Janáček, Josef:** Valdštejn a jeho doba. Praha 1978.
- Janáček, Josef:** Valdštejnova smrt. Praha 1970.
- Janáček, Josef:** České stavovské povstání. In: Folia historica bohemia 8, Praha 1985.
- Janovský, Julius:** Základy didaktiky dějepisu. Praha 1984.
- Jánský, J.:** Kdo zavinil porážku na Bílé hoře a popravy na Staroměstském náměstí Praha 1921.
- Jiroušek, Tomáš:** Vzpouza protestantských stavů českých a Bílá Hora. Praha 1910.
- Kalista, Zdeněk:** Čechové kteří tvořili dějiny světa. Praha 1999.
- Kalista, Zdeněk:** Valdštejn. Praha 2002.
- Kaplický Václav:** Veliké theatrum. Praha 1980.
- Kavka, František:** Bílá hora a české dějiny. Praha 1962.

- Klíma, Arnošt:** Dlouhá válka. Praha 1996.
- Kollmann, Hynek:** Některé příspěvky k smlouvě göllersdorfské uzavřené v příčině druhého generalátu Valdštejna. In: ČČH 1, Praha 1895. str. 347-371.
- Kollman, Josef:** Pokus o zastavení třicetileté války: mírová jednání v Brunšviku 1625-1626, Praha 1989.
- Kollmann, Josef:** Valdštejnův konec, historie druhého generalátu. Praha 2001.
- Kollmann, Josef:** Albrecht z Valdštejna. In: Hrdinové a věštcí českého národa, redigoval R. Holinka, Praha 1948.
- Kovaříková, Jana:** Učebnice dějepisu jako nástroj formování českého historického povědomí ve 2. polovině 19. století. In: AUC-Philosophica et historica, Praha 1976, č. 5, str. 71-94.
- Kratochvíl, Miloš Václav:** Tisíciletou stopou československého lidu. Praha 1947.
- Kryšůfek, Xaver František:** Bitva na Bílé hoře. Praha 1908.
- Kučera, Jan Pavel:** Bílá hora, o potracení starobylé slávy české. Praha 2003.
- Krofta, Kamil:** Bílá hora. Praha 1913.
- Krofta, Kamil:** Nesmrtelný národ. Praha 1940.
- Kybal, Vlastimil:** Arnošt Denis a Bílá hora 1912.
- Líva, Václav:** Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare Archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze III, 1618-1625, Praha 1951.
- Macůrek, Josef:** České povstání r. 1618-1620 a Polsko. In: ČMM 61, Praha 1937. str. 1-48, 152-194, 289-312.
- Macháček, Fridolin:** Defenestrace pražská 1618. In: ČČH 14, Praha 1908. str. 197-211, 297-311, 436-451.
- Maršan, Robert:** Valdštejnovy choroby a jejich vliv na zmar jeho plánů. Jičín 1935.
- Mendl, Bedřich:** Fridrich Falcký a české naděje pobělohorské. In: ČČH 24, Praha 1918, str. 77-119.
- Mendl, Bedřich, Mendlová – Mráčková, Eleonora:** Ze zimního království, Praha 1919.
- Míka, Alois:** Stoletý zápas o charakter českého státu. Praha 1974.
- Miller, Jaroslav:** Falcký mýtus. Praha 2004.
- Nejedlý, Zdeněk:** Bílá hora, Habsburg a český národ, Praha 1920.

- Novotná, Hana:** Reflexe lipanské bitvy v dílech odborné historiografie a učebnicích dějepisu. (diplomová práce na KDDD PedF UK), Praha 2001.
- Novotný, Robert:** Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu. Dějiny a současnost, 24, Praha 2002, str. 13-17.
- Ondřej z Habernfeldu:** O vojně české, Ed. E. Tonner, Praha 1867.
- Opatřil, Stanislav:** Metodika dějepisu. Praha 1956.
- Pavel Skála ze Zhoře:** Historie Česká. sestavil Josef Janáček, Praha 1984.
- Pekař, Josef:** Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1895.
- Pekař, Josef:** Bílá hora. Praha 1921.
- Pekař, Josef:** Valdštejn a česká otázka. In: ČČH 40, Praha 1934, str. 1-11.
- Pekař, Josef:** Odhalení o Valdštejnově zradě a smrti. Praha 1934.
- Pekař, Josef:** Valdštejn (1630-1634), Dějiny valdštejnského spiknutí. Praha 1934.
- Pešek, Jiří, Ledvinka, Václav:** Praha. Praha 2000.
- Petráň, Josef:** Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí. In: Folia historica bohemia 8, Praha 1985, str. 109-127.
- Petráň, Josef:** Staroměstská exekuce. Praha 1971.
- Polišenský, Josef, Kollmann, Josef:** Valdštejn, ani král, ani císař. Praha 1995.
- Polišenský, Josef:** Současný stav bádání o Bílé hoře. In: ČMM 70, Brno 1951, str.1-25.
- Polišenský, Josef:** Anglie a Bílá hora. Praha 1949.
- Polišenský, Josef:** Nizozemská politika a Bílá hora. Praha 1958.
- Polišenský, Josef:** Wallenstein. In: I protagonisti della storia universale. 1969.
- Polišenský, Josef:** Kniha bolesti a smutku. Praha 1948.
- Polišenský, Josef:** Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960.
- Prokeš, Jaroslav:** Bílá hora její příčiny a následky. Praha 1921.
- Průcha, Jan:** Teorie a analýzy edukačního média. Brno 1998.
- Rezek, Antonín:** Dějiny saského vpádu do Čech. Praha 1889.
- Řezníček, Václav:** Bílá hora, Praha 1895.
- Schebek, Edmund:** Die Capitulation Wallensteins beim Wiederantritte des Generalates im Jahre 1632. Oesterreichisch-Ungarische Revue, sv. 11, str. 284, Vídeň 1891.
- Skalková, Jarmila:** Učebnice v současné škole. Pedagogika, 39, Praha 1989, č. 4, str. 378-391.

- Smékal, Bedřich:** Jak se dívat na dějiny. Frýdek 1947.
- Steinmann, Jindřich:** České povstání (1618-1620) v písních a satirách své doby.
In: Pátá výroční zpráva českého reálného gymnázia císaře a krále Františka Josefa I.
v Moravské Ostravě za školní rok 1901/1902. Moravská Ostrava 1902.
- Stloukal, Karel:** Bílá hora a staroměstské popravy. Praha 1921.
- Stloukal, Karel:** Zrádné proudy v českém stavovském povstání 1618. Praha 1930.
- Straka, Cyril Antonín:** Albrecht z Valdštejna a jeho doba, Praha 1911.
- Svobodová, Amálie:** Bílá Hora. Praha 1936.
- Sýkora, Miloslav:** Učebnice, její úloha v práci učitele a ve studijní činnosti žáků a studentů. Praha 1996.
- Šulc, Pavel:** Třicetiletá válka se zvláštním odkazem na Čechy. Praha 1877.
- Šulc, Pavel:** Albrecht z Valdštejna, slavný vojevůdce a třicetiletá válka. Praha 1882.
- Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan:** Na Bílé hoře. Praha 1911.
- Teige, Josef, Kuffner, Hanuš, Herain, Jan:** Na Bílé hoře. Praha 1920.
- Tomáš Pešina z Čechorodu:** Předchůdce Moravopisu. Praha 1663.
- Tomek, Václav Vladivoj:** Nowejší dějepis rakauský. Praha 1887.
- Vilém Slavata z Chlumu:** Paměti I-II. Ed. J. Jireček, Praha 1966-1968.
- Vlček, Emanuel:** Jak zemřeli. Praha 1993.
- Vodolský, František Urban:** Bitva na Bílé hoře. Praha 1903.
- Zdráhal, František:** Bílá Hora. České Budějovice 1921.
- Země dobrá to jest země česká.** lektoroval Alexandr Stich, Praha 1998.

VII. Seznam zkratk

AUC – Acta Universitatis Carolinae

ČČH – Český časopis historický

ČČM – Časopis českého musea

ČMM – Časopis matice moravské

MŠAK – Ministerstvo školství a kultury

MŠO – Ministerstvo školství a osvěty

ZŠ – Základní škola

ZDŠ – Základní devítiletá škola